tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

ALTIN KAPIDA BULUŞMA

ÇEŞME MEZAR TAŞLARI

MUVAKKATKABİR'DEN ANITKABİR'E

İLETİŞİM YAYINLARI
KASIM 1996 • CİLT 26 • SAYI 155
KDV DAHİL 250.000.- TL

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

KASIM 1996 • CİLT 26 • SAYI 155

4 *Cemâl Kurnaz*
Hasan Âli Yücel'in Bilinmeyen Bir Eseri: Âli Divanı

9 *Aydoğan Demir*
Çeşme Mezar Taşları ve Tarihi Önemi

18 *Hasan Kuruyazıcı*
Kevork Pamukciyan'ı Uğurlarken

20 *Elçin Macar*
Patrik Konstantinos'un Sınırdışı Edilişi

24 *Özkan Eroğlu*
Altın Kapıda Buluşma

27 *Tunca Varış*
Adım, adım Muvakkatkabir'den Anıtkabir'e

34 *Oğuz Karakartal*
Dante'nin Türkiye'de Tanınması

40 *Niyazi Hüseyin Bahtiyar*
Anadolu'dan Balkanlara Türk Göçleri

45 *Ayhan Aktar*
Trakya Yahudi Olaylarını "Doğru" Yorumlamak

55 *Tülay Alim Baran*
İzmir'de bir Şeyhü'l-Muhabir

59 KİTABİYAT
Orhan Koloğlu
VI. Osmanlı ve Türkiye Sosyal-Ekonomik Tarih Kongresi Bildirileri

Rıfat N. Bali
Kaynak Kitap Bu mu?

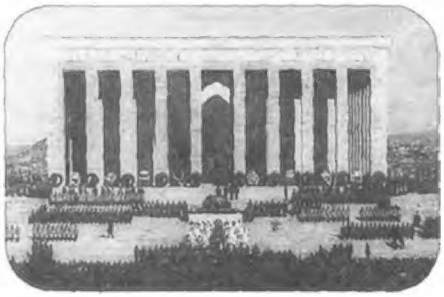

62 MERAKLISINA
Sabri Koz
Yazdan Kalan, Güzle Gelen Kitap Müzayedeleri

KAPAK: Giotto'nun Altın Kapıda Buluşma'sından ayrıntı
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde Yunanistan Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

O KURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bu sayımızda okuyacağınız Sayın Cemal Kurnaz'ın tanıttığı Hasan Ali Yücel'in divanında Yücel, Fuzuli'ye sığınarak yaşadığı olayları yorumlarken, Allah'tan kendisini "üç ta'ife-i bed-nihâddan" korumasını ister. Ama bu taife içinde bir zümre vardır ki,Yücel bunları "nâm-ı meşhur Yangeldiyân ve Vurdumduymazyân" diye tanımlayarak, milletin harâb, vatanın türâb, devletin kebâb olduğu dönemlerde sefahat sürerek hazine-i devleti yağma ettiklerini ekler ve "her devre-i intihâbda halk u ahalinin reyini" talan edenler için şu kıt'ayı yazar:

Sakın dost olma ey millet seni iğfal edenlerle
O uydurma velîlerle yalancıktan erenlerle

Vatanperverliği vermezler anlar gayrıya, birdir
Alınca re'yini meyhâneye postu serenlerle

Şu yaşadığımız günleri ne güzel anlatıyor değil mi?

Bu sayımızın bir diğer önemli yazısı İzmir'den kadirşinas dostumuz Aydoğan Demir'in. Demir, bir süre önce ilk bölümünü sunduğumuz "Çeşme Mezar Taşları" başlıklı yazısında yine kılı kırk yaran bilimsel titizliğini gösteriyor. Yıllardır en "muhafazakâr" yöneticilerimiz başta olmak üzere elbirliği ile yokettiğimiz nice mezarlığımızın ne kadar zengin bir tarihi bilgi hazinesine sahip olduğunu Sayın Demir'in yazısını okuyunca daha iyi anlayacaksınız. Bu sayımızda yine ilginizi çekecek yazılar var: Fener Patrikhanesi üzerine çalışmalarından tanıdığımız Elçin Macar, çok önemli bir konuyu, Cumhuriyetin hemen başında Patrik VI. Konstantinus'un sınır dışı edilmesiyle birlikte gelişen olayları yazıyor. *Tarih ve Toplum*'da çok seyrek gördüğünüz resim sanatına dair yazı da dostumuz Özkan Eroğlu'na ait. Eroğlu, Floransa Okulu'nun ünlü ressamı Giotto'nun Altın Kapıda Buluşma adlı tablosunu çözümlüyor. Yine bir İtalyan'ı, Dante'yi konu edinen yazı ise Kıbrıs'a yolcu ettiğimiz genç dostumuz Oğuz Karakartal'ın. Karakartal, Dante'nin Tanzimat'la birlikte Türkiye'de tanınmaya başlamasını ele alıyor. Kimbilir, belki sizler de yazıyı okuduktan sonra Mehmet Emin Yurdakul gibi Dante'ye mezarından çıkıp, Türkiye'ye gelmesi yolunda bir çağrı yaparsınız!...

Bu sayımızın önemli yazılarından biri de sevgili dostumuz Ayhan Aktar'ın. Aktar *Tarih ve Toplum*'da başlayan ve *Toplumsal Tarih*'te devam eden 1934 Trakya Olayları üzerine sürdürülen tartışmaya bambaşka bir yorum getiriyor. Aktar Amerikan Milli Arşivleri ile İngiliz Hariciye Arşivleri'nden aktardığı iki belgeyle tezlerine kanıt getirerek, düzeyli bir polemik örneği veriyor. Aktar'ın konuya ilişkin diğer yazısını da önümüzdeki sayıda sunacağımızı belirtelim.

Yıllarını Bulgaristan'da geçirmiş olan Niyazi Ahmet Bahtiyar ise yazısında Balkan göçü olgusunun diğer bir yönünü, Anadolu'dan Balkanlar'a göçü ele alıyor. İzmir'den Tülay Alim Baran, "İzmir'de bir Şeyhü'l Muhabir" başlıklı yazısında İzmir basınının önemli bir gazetecisini, Rauf Lütfü Aksungur'u tanıtıyor.

Geçen sayıda yeni bir köşe ihdas ettiğimiz Tunca Varış, Efemera Köşesi'nde Atatürk'ün naaşının Muvakkatkabir'den Anıtkabir'e nakledilişini gösteren çok değerli diaları sunuyor. Dialar bir bakıma Kasım ayının Cumhuriyet tarihindeki anlamını da vurguluyor. Geçen ay kaybettiğimiz Kevork Pamukciyan'la ilgili yazı ise Hasan Kuruyazıcı'nın.

Kitabiyat sayfalarımızda ise Orhan Koloğlu ile Rıfat N. Bali'nin yazıları yeralıyor. Kitapçıbaşı Sabri Koz dostumuz ise Meraklısına köşesinde müzayede mevsimini açtı. Koz, kitaplarla birlikte müzayedelerde uçuşmaya başlayan bol sıfırlı rakamları da sunmaktan geri kalmıyor, tabii cebi dolu olanlara... Ama hiç korkunuz olmasın; bugün ucuz ve tek sıfırlı bir bedelle edindiğiniz *Tarih ve Toplum* koleksiyonu yarın sizleri de zengin edebilir.

Aralık sayısında buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

"Yeni Zenginler" ve Sedat Simavi

Tarih ve Toplum dergisi geçtiğimiz ay Sedat Simavi'nin "Yeni Zenginler" adlı karikatür albümünü dergiyle birlikte ek olarak vererek biz tarihseverleri yine sevindirdi. Dergimiz 1995 Kasım sayısında da Sedat Simavi'nin "Kadınlar Saltanatı" albümünü ek halinde okurlarına vermişti. Açıkçası bu tür ekler bizleri o dönemin dünyasına, günlük hayatına, siyasi tartışmalarına götürmekte en az romanlar ve inceleme makaleleri kadar becerikli. Bu yüzden bu tür karikatür -ille de karikatür olması şart değil tabii ki- albümlerini keşke elinizden gelse de her ay verseniz. Yalnız kafama takılan bir soru var: Sedat Simavi bilindiği üzre ülkemizin en büyük gazetelerinden *Hürriyet*'in kurucusudur. Gelin görün ki bu gazete (ve o gazete bünyesinde çıkan dergiler) kurucularının albümünün bir dergi tarafından ek olarak verilmesinden sütunlarında tek satırla dahi bahsetmemişlerdir. Neden acaba? Kurucularının kim olduğunu dahi unuttuklarından mı, (gerçi herkes unutsa bile Kültür Sanat Servisi'nin -dergiyi görünce bari- akıllarına gelmez mi diye düşünmeden edemiyorum) yoksa gazetenin künyesinden Simavi soyadının kaybolmasından sonra görülen yeni yeni isimlerin Sedat Simavi'nin pek güzel hicvettiği "Yeni Zenginler" sınıfına girmesinden mi? Galiba en iyisi onlara sormak...

Haldun Ünlütürk/
ANTALYA

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
KASIM 1996
CİLT 26 • SAYI 155
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 *Fax:* 516 12 58
E-MAIL: iletisim@planet.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu Işhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.750.000.- TL
6 aylık: 1.375.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 250.000.- TL

Hasan Âli Yücel'in Bilinmeyen Bir Eseri

Âli Divanı

CEMÂL KURNAZ

Hasan Âli Yücel (1897-1961), şair, yazar, araştırmacı, politikacı ve devlet adamı özellikleriyle tanınmış bir şahsiyettir. Yayınlanmış çeşitli eserleri bulunmaktadır.[1] Bu yazımızda onun hiç bilinmeyen bir eserinden, mürettep divanından söz edeceğiz.[2]

Hasan Âli Yücel, 1947'de komünistlik suçlamasıyla uzun süren mahkemeler ve hakkında yazılıp söylenenler dolayısıyla çok yıpranmış ve kendi kabuğuna çekilmiştir.[3] Bu dönemde bir taraftan yazarlık hayatını sürdürürken,[4] bir yandan da kadim tarzda yazdığı şiirlerden bir mürettep divan meydana getirmiştir. Bu divan, başta dibacesi olmak üzere Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ına nazire olarak yazılmıştır.

Divan, uzun bir dibace ile başlamaktadır. Ardından Fuzûlî'nin Şikâyetnâme diye bilinen mektubuna nazire niteliğinde İsmet İnönü'ye hitaben yazılmış "Mektûb-ı Şikâyet-Üslûb Be-Hıdmet-i Devletlü Paşa Hafazallahu Mimmâ Yuhâfu ve Yuhşâ" başlıklı uzunca bir mektup yeralmaktadır. Kasideler bölümünde 1 münâcât, 1 na't, "Der Vasf-ı Sultânü'ş-Şu'ara Fuzûlî-i Kemîne-Gedâ" ve "Der Vasf-ı Fasl-ı Hazân ve İstimdâd ez Fuzûlî-i Nâ-tüvân" başlıklı 2 medhiye kasidesi, "Der Vasf-ı Ahkâm-ı Zamân ve Hükkâm-ı Devrân" başlıklı bir kaside, "Kaside Der Vasf-ı Safvet Be-Vesile-i Ta'yîn-i Mahkeme-i Âlî-i Temyîz Berây-i Takviye-i Ma'delet" başlıklı 1 kaside, kıt'a-i kebîre görünümünde başlıksız 1 kaside, "Kaside Der Tarihçe-i Hâl ve Tefe'ül-i İstikbâl" başlıklı 1 kaside, "Kaside Der Vasf-ı Kalem ve Hikâyet-i Derd ü Elem" başlıklı 1 kaside, 1 Kaside-i Mimiyye olmak üzere 10 kaside bulunmaktadır. "Sözümü Bitirirken" ve "İki Uca Karşıyım" başlıklı, hece vezninde ve mesnevi kafiyesinde yazılmış iki uzun şiir de bu bölümün sonuna ilave edilmiştir.

Musammatlar bölümünde, biri "Nazîre Be-Mersiye-i Bâkî", diğeri "Terkib-i Bend-i Müseddes" başlıklı 2 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 2 tesdis, 1 muhammes, 3 tahmis, 2 murabba, 1 terbi bulunmaktadır.

Divan, gazeller bölümünde yeralan 86 gazel ile tamamlanmaktadır. Gazeller, kafiyeleri esas alınarak latin alfabesi sırasına göre düzenlenmiştir. Gazellerin harflere göre dağılımı şöyledir: a: 11, b: 5, c-ç: 2, d: 1, e: 6, f: 2, ğ: 1, h: 4, ı-i: 6, k: 3, l: 2, m: 11, n: 5, r: 7, s: 1, ş: 3, t: 4, u: 2, ü: 2, z: 8. Gazellerden birinin matla beyti yoktur, birinin de hem matla beyti yoktur, hem de üç beyitten meydana gelmiştir; nâ-tamam gazel görünümündedir.

Bu şiirlerin çoğunda yazıldığı tarihler belirtilmiştir. Dibace 14 Şubat 1947 tarihini taşır. Divan'da en son yazılmış şiir ise 4 Mart 1957 tarihlidir. Demek ki, Divan on yıllık bir sürede meydana getirilmiştir. Şiirlerin yıllara göre dağılımı ise şöyledir: 1947'de 9, 1948'de 18, 1949'da 32, 1950'de 9, 1951'de 33, 1956'da 3 ve 1957'de 1 şiir. Divan'da 1951'den 1956'ya kadar şiir yazıldığını gösteren bir kayıt yoktur.[5]

Hasan Âli Yücel, şiirlerinde Âlî mahlasını kullanmıştır. Zaman zaman "Yücel" kelimesine, mahlası yanında soyadına ima edecek şekilde tevriye ve iham-ı tenasüplü olarak yer vermiştir.

Dibace, besmeleden sonra "Sonu olmayan senâlar, sayıya sığmaz duâlar ol söz cevherin yaratan ve bizlere tahrîr kudretin verip akl-ı beşere hurûf u erkâm ile âyîne tutan Alîm ve Hakîm Allah'a olsun ki, dünya denilen bu harâbe-zâra getirdiği insanlar içinde iz'ân ve idrâki henüz yerinde olanlar, benzerlerinden dû-

Cemal Kurnaz, Eski Türk Edebiyatı Profesörüdür.

çar oldukları kahr u zulme bu iki yâr-i vefâdârın tesellîleriyle dayanabilmekte ve başlarına hücûm eden nice belâları bu iki silâh-ı ma'sûm ile savunabilmekte ve alınlarının kara yazısını bunlar i'ânesiyle beyaza çekip elâ kadri'l-imkân avunabilmektedir." sözleriyle başlar. Fuzûlî'nin mukaddimesinde olduğu gibi mensur kısımların arasına Türkçe, Farsça, Arapça şiirler yerleştirilmiştir.

Hasan Âlî Yücel, dibacede çocukluk yıllarına ve şiire nasıl başladığına dair bilgiler vermektedir:

"Ammâ ba'd şu kalb-i sâf tek süt beyaz sahîfelere keşf-i ma'nâ pek çoklarınca müşkil ibârâtımın müsevved-i bî-cemâli fakîr ü nâ-tüvân Hasan Âlî, ya'nî nâm-ı meşhûrı devlet kitâbının dîbâcesine gâh siyeh, gâhî sürh hatt-ı celî ile muharrer ve müseccel ve cemî'-i âlem ve cümle benî âdem gibi esîr-i ecel ve hakîr ü bî-kes Yücel bu tarz ile hâlin beyân ve bu nehc ile derûn-ı dilde nesi var nesi yok cümlesin cihâna i'lân eyler ki, çün bu za'îf vücûdunu yaradan Allah'ın kudret eli gayb âleminden mâder-i vatanın İstambul diyü mevsûm bedâyi' durağı ve şi'r ü ilhâm kaynağı olan âgûşuna verdi ol andan gönlünü âteş-i aşk ile kıvılcımlayıp hûb u hasen kangı nesneye tesâdüf eyler ise anlar uğruna yanıp kül olmak gösterdi ve hakîkat gülleri onu uyandırıcı kohulariyle yamacına çekip gâh u bîgâh türlü arzu ve hevesle döktüğü gözyaşları bârân-ı nisan misillü ol tıfl-ı şi'r-hâra:

Nazım

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âlî
Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.

ninnisini vird ettirip ve harîm-i vücûduna feyz ü bereket kuşâyişin verip irfân güneşi, üstüne hayy u muhyi ışıkların saldıkta tâli' goncelerin andan reng ü bû aldıkta muhîti öyle musannâ ve dil-rübâ bir gülistân oldu ki, Sa'dî-i Şîrâzî cennetten nişân bu âlem-i feyz-bâhşâya saf saf hikmet gılmânları gönderdi ve menzili öyle ra'nâ ve zîbâ bir hânkâh-ı dervîşâna döndü ki Cenâb-ı Mevlânâ elfâzın dahi o demler söylemediği Mesnevi-i Ma'nevî'sinden ana ilham hûrîlerin yollayıp şi'r tomurcukların hakâyık u dakâyık hevâsıyle açıp ni-cenice ezhâr-ı ma'nâ der dururdu." Bu sözlerden şairin çocuk denecek yaşta Sadi'nin *Gülistan*'ını ve Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini okuduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, hüzzam mevlevi âyininin sonuna eklediği kendi mısralarını aynı makamda okuyacak kadar bilgisini ilerletmiştir. Onun şiire ilgisini gören, aile büyüklerinin bu yoldaki teşvikleri de eksik değildir:

"Ol hengâm-ı sabâvette men-i garîbi gören ârif-i bi'llah-ı dil-âgâhlar hikmete meylim tahsîn ve bu yöndeki isti'dâdım Fârisî ve Türkî eş'âr tilâvet ü terennüm yoluyla teşvîk-i tarsîn ederler idi. Boyum yeni dikilmiş bir gül fidanını geçmeyen bu hengâmda makâm-ı hüzzâmdan:

Beyt-i Mesnevî

Ey kavm-i be-hac refte kocâyîd kocâyîd
Ma'şûk der încâst biâyîd biâyîd
Mevlânâ

beytiyle murassa' âyin-i şerîfi kendi kendime tekrar ederdim ve ol beyt-i mestînin mısra-ı âhirine aynı makam üzre karâr eyler idim."

Şair, elli yaşında bu dibaceyi yazarken, çocukluğunda yaşadığı o ruhanî atmosferi, çevresindeki o kâmil insanları hasretle anar:

"Hacda ne ararsız, ey kavim, sevgili buradadır, nerelere gidersiz diyü feryâd eden ma'nâ-yı feyz-âveri bugün dahi gönlümde yankılanır ve bu su'âlde mündemic ilâhî ta'riz, ilâ yevminâ hâzâ şu an uzlet ü vahdette derûn-ı dilde çalhalanır. Efsûs, sadhezâr efsûs ki, ol rûhanî âlemden dûr, aralarında dolaştığım o kâmil âdemlerden mehcûrum. Ammâ velâkin külli yevm ol sabâvet demlerinin müferrih meltemleri içimi hasretle lerzân ve ellinci sâl-i hayâtımda dahi ol demlerin neş'e-i sâfı gönlümü bir başka hevâda ser-mest ü şâdân eylemektedir."

Bu sırada, hâline uygun düşen Fuzûlî'nin iki beytini iktibas eder:

Nazm-ı Fuzûlî

Ey hoş ol günler ki ruhsârın mana manzûr idi
Çeşm-i ümmîdim çerâğ-ı vaslden pür-nûr idi

Âdem idim kurb-i dergâhında bulmuşdum kabûl
Menzilim cennet meyim kesver enîsim hûr idi

Şair, çocukluk çağlarında, sebebini bilmeden elemler içinde nereden gelip nereye gittiğini sorgulamaya başlar. Cevapsız kalan bu soruların üzüntüsüyle günler geçerken Balkan harbi patlak verir. Harp, içimizdeki ayrılık ve fesat yüzünden hazin bir rezaletle son bulur ve şairin söyleyişiyle "Avrupa-ı Türkî" dört köşeden saldıran düşmanların esiri olur. Buralardan kaçıp gelen muhacirler İstanbul sokaklarını doldurur. Şairin, çocuk yaşında gördüğü bu sefalet manzaraları, onun üzerinde büyük etki uyandırmış, *Mektepli* mecmuasında yayınlanan ilk yazısında bu konuyu ele almıştır. Şair, bu olayı şöyle anlatıyor:

"İşte ol eyyâmda bir gice cennetmekân pederimle Saray-ı sefîd (Aksaray) tesmiye olunur mahalle-i harâbe-zârın sûklarında idik. Böyle bir kâfile-i hicret ü sefâlete tesâdüf ettik. Manzûrumuz olan fecâ'at ü felâketle ezildik bittik. Anın hamiyyeti, benim kalb-i sâfımın bütün ma'sûm samîmiyyeti galeyân eyledi. Hâne-i pedere avdette elime kalemi alıp dildâr-ı derûnum rîzân edip mâcerâ-yı hâlî yazdım ve içimde cân veren bu mağlûbiyet ve âfetin kitâbesini kalbime el'ân silinmediğini hissettiğim

bir şiddet ve kuvvetle kazdım. İlk münteşir eserim *Mekteblü* nâm risâle-i mevkûtede matbû' olup "İntikam Olsun!" ser-nâme-i elemini taşıyan bu millî kederimdir.

Nazm-ı Türkî

Vatan muhabbeti dîbâcedir bu divâna
Cânım fedâ diyü yazdım o nazlı cânâna

Okursa rahmet olur fâtihayla fânîlar
Şehidler çıkacaktır kefenle meydâna

Zavallı milletim ağlardı bin felâketle
Bu hâli verse elem ol Rahîm u Rahmâna

Belâ belâyı eder âfet âfeti ta'kîb
Belâ okunsa sezâdır bu denlü devrâna"

Hasan Âli Yücel, sözlerinin devamında şiirin nesirden üstün olduğunu belirttikten sonra, sözü vezinsiz, kafiyesiz şiir yazan şairlere getirir:

"... şi'r hayâtı da zümrenin hây u hûyı içinde gayb olup gidecek sanılır iken cihânın dört bucağında hâlen kendüye âşıklar ve meftûnlar bulmakta ve birçok mahfiller mevzûn u mukaffâ ve hattâ bî-vezn ü ma'nâ kelâma masdar olan mazmûnlarla dolmaktadır. Eş'âr her ne kadar geçime medâr olmaz bir metâ' ise de gönül bâzârında alış verişi yapılmakta ve şâirlere büt-perestlik devirlerinde olduğu misillü hayret ü hürmetle tapılmaktadır. Anınçündür ki boş gezen ve hayatın diğer dallarında tutunup ölemeyeceğini sezen birçok tûtîyân-ı şebân şi'r vâdisine heves edip nesren irâdına imkân olmayan:

Beyt-i Türkmanî

Dam başında saksağan
Beline vurdum kazmayı

misâlinde meşhûd üstü altını tutmaz efkârı, yine aynı fesâhat-şiken kavâ'id ü tabî'atla şi'r nâm müste'ârını takıp neşr ile vakitlerin ifnâ ve işlerin her yönden berbâd-ı fenâ edegelmişlerdir."

Şair, sıbyan mektebinden sonra Vefa Mülkî İdadisi'ne yazılmıştır.[6] Burada yedi yıl çeşitli dersler okur. Fuzuli gibi o da, ilimsiz şiirin temelsiz duvar gibi olacağını düşünmektedir. Bir taraftan da büyük şairleri okumaktadır. Bunlar arasında Fuzûlî'nin çok özel bir yeri vardır:

"Men-i garîb üslûb-ı ecdâda ri'âyetle kavâ'id-i nazma uygun eş'âr demekte iken sinnim bir mikdâr daha ilerleyip intisâb eylediğim Vefâ Mekteb-i İ'dâdi-i Mülkî tahsîl-i ilme müsâ'id pür-feyz ü edeb bir medrese olup ana bi'l-imtihân kayd olunduktan çün himmetim revâ görmedi ki gönlüm kuşu ilhâm meşcerinde yalnız aşk u sevdâ ve tahassür-i Leylâ ile yetinip ma'ârif nefhalarından hâlî bî-şu'ûr bir Mecnûn ola ve sırf *yücelmekte* olan isti'dâdım rızâ virmedi ki şi'rlerimin bestesi ilm ü ma'rifet makâmâtından mahrûm kala. Zirâ ki ilmsiz şi'r, esâsı yok dîvâr olur ve esâssız dîvâr gâyetde bî-i'tibâr olur."

Sadece terennüm-i eş'ârı, ilm libâsından mu'arrâ bî-âr u hayâ bir uryân gibi kalmak bilip andan tahaşşî kılıp tam yedi yıl hayat nakdînesini bu yolda sarf edip riyâzî ve fizîkî ve tabi'î fevâ'id ile ma'lûmât kîsesin imlâ ve ol ma'lûmât ile akl u fikrim nice mesâil-i mühimmeye tahaşşî yönünden i'lâ eyledim. Ulûm-ı edebiyeye olan meylim yine devâm etmekte ve şi'rimin perîsi ahyânen dershânemizin çâr kûşesinden işve vü cilvelerle men-i za'îfe selâm etmekte idi. Bu meyânda Türkî şi'rin üstâzları Şeyhî ve Bâkî ve Rûhî ve Nef'î ve Nedîm ve Nâbî ve Şeyh Gâlib gibi eslâf-ı kirâmın âsârına vukûf peydâ eyledim ve gönlümü anların mevzûn u mukaffâ ve pür-şi'r ü ma'nâ sözleriyle bezedim. Husûsâ, sultân-ı şu'arâ ve pâdişâh-ı fukarâ, kâfile-sâlâr-ı bedbahtân-ı rûzgâr, nâzım-ı manzûme-i âlâm u ekdâr, hâk-sâr-ı bî-mikdâr Fuzûlî-i zâr mana ol rütbe te'sîr ve meni ol derece teshîr eyledi ki bir zamânlar anın eş'ârından gayrısıyla doymaz ve tetebbu' mahfiline Fuzûlî'den başkasın koymaz oldum."

Hasan Âli Yücel, bundan sonra, Fuzûlî'ye nazire olarak neden böyle bir divan meydana getirdiğini anlatır. Manevi bir davet ve uhrevi bir işaret ile 30 yıl aradan sonra Fuzûlî Divanı'nı yeniden eline almıştır. Elli yaşında bulunduğu 1947 yılında bazı gazetelerde aleyhinde sürekli yazılar çıkmaktadır. Bir gece, mânâ âleminde, eski mimari tarzında büyük ve harap bir binanın kubbesi altında ilâhî sıfatlı bir kişi ile karşılaşır: "Sırtında eskimiş bir abâ, elinde sıcak iklimlerin ağacından koparılmış bir asâ, göğsü açık, vakarlı nurlu bir yüz, başında takkeye benzeyen bir arakiye, gür kaşlarının altında ateşli iki göz. Bakışları açık, beyaz sakalı yüzünde ilahi bir hâle gibi. Bir medd-i âh gibi mevzun boyu ile salına salına bana yöneldi. Ben ayakta, şaşkın, hareketsiz şekilde ona, ondan gelecek hal ve sözü beklemekteydim. Hiçbir şey söylemeden hafif hafif yürüyerek yanıma kadar geldi. Mübarek elini sol omuzuma koyup gözlerini gözlerimin içine dikti. Vücudumda bir titreme ve kalbimde bütün varlığımı ateşle yakan bir kıvılcım peyda oldu. Uzun bir bekleyişten sonra asumanı ve davudi sesiyle bana hitap etti:

- Ey dertli evlat, ruhundaki elemler ve kederler, gaddar zamanın sana reva gördüğü zulümden duyduğun üzüntü, hâlâ fanilere meçhul olan ebedi karargâhın olan mezarımda beni rahatsız etti. Aylardır senin uzletgâhını ararım ve zaviye-i vahdetini rastgeldiğim ervâhtan sorarım. Hiç kimse senin yerini bilmez ve hakkında bir söz söylemez. Zira, sen o sırad mahkemede iftiraya uğramıştın ve kıymetli bir kalp akça etmez bir süru dünya düşkünü ile halini pejmürde kılmıştın. Saadet yolunda başka bir çareye ulaşamadığını gördüğümde Hak'tan niyaz eyledim ki, benim va-

nıma ilete ve bu gözyaşlı halden kurtulman için bildiğim ledün sırlarından sana söylete. Şimdi sen o ilahi ferman ve emirle benim semtime geldin. Eğer ben, senin çaresiz derdini teselliye meded bulmasaydım, haşru neşrden önce cehennem azabına duçar olup, senin hasretinle yanıp dünyada iken çektiğim ıztırabın yüzbin mislini görürdüm. Âh u efganın mezarımda ebedi huzurumu giderip, feryad u zârın pâre pâre olmuş pejmurde vücudumda yeniden yaralar hasıl eylerdi. Ey gözümün nuru, şunu açıkça bilmelisin ki, temiz sülbünden geldiğim pederin bile sana benden daha âşina ve gönlündeki sırları hiç kimse benden daha iyi bilici değildir.

Gönlü hasta ve perişan ben, sağ elimle sol omuzum üstünde duran mübarek elini tutup, huşu içinde onu öpüp, şu tarz ile söze başlayıp, şu üslûp üzere sırrımı hikhaye eyledim:

- Ey kâmil insan, bu ana kadar öptüğüm ellerin hiçbiri kalbime bu derecede bir hararet ve gönlüme bu derecede bir hürmet hissi vermedi. Sen kimsin? Zâtında bir nebi mi, bir veli mi, bir melek mi veya bir melik mi var? Yoksa bir hakîm misin? Lûtf et, bana kendini bildir.

Dedi:

- Evlat, sen zekâ sahibi akıllı bir ruhsun. Halimden, sözümden ve hayalimden benim kim olduğumu niçin anlamazsın? Ben Fuzuli-i Bağdadi'yim. Senin hakiki ceddin, şeydalıkta ve aşk u sevda yolunda rüsvâlıkta ve uzlet ü melâmette ve zamane gadrine uğrayıp gurbete ve talihsizliğe düşmekte senin gerçek selefinim. Gel senin yaşlı gözlerini öpeyim, sana can u gönülden istikbalini diyeyim. Diyeyim ki, benim doğru yolum üzere gidesin, dünya halkıyla dostluğun elemlerinden uzlet ve zamanın ikbalinden feragat eyleyesin, dünya ve ukbada saadete eresin."

Bu sözleri işitince Hasan Âli Mecnun gibi feryat ederek bir gazel söyler, Fuzûlî de buna bir gazelle cevap verir. Sonra sözlerini şöyle sürdürür:

- Sevdaya mübtela evlat, benden hüzün ve eleme medet beklemek tuhaf olur, derd ve siteme çare dilemek acayip olur. Irak-ı Arap ikliminin benim gibi elem ve kederle yoğrulmuş garibinden doğruya yakın cevap alacağın hangi soruyu sorarsın?

Dedim:

- Ey, belâ çölünün Mecnun'u, ey dert ve mihnet güzelinin meftunu, bu sözlerinden anlaşılır ki, kaygudan ve bütün gamlardan kurtuluş, ancak mihnet ve eleme dost olmakla mümkündür. Bundan böyle zamane elemlerinden ve devran kederlerinden şikayet söylemem. Senin gibi uzlette oturur, inziva köşemde zatınla sohbet ve ülfet ederek dem sürüp, söz ve eserlerinde yolumu arayıp ruhunla ruh olup, gönlümdeki karışıklıktan kurtuluş amacıyla sağlam bir ip bulurum.

Dedi:

- Sen benden 400 sene daha küçüksün. Zâtında güneş gibi bir asrın sonunda bu fani âleme geldin, ortalarında yaşamaktasın. Birbirini tutmaz üç devir gördün. Zamanın değişiklikleri insanı perişan eder. İnsan hayatının geçerli kaidesinin esası değişmez. Onun için sana şu nasihatleri, bana devrimin hakimlerinden dedikleri gibi tekrar edeyim ki, sahib-i zaman olana yakın olmak, hasetçilerin eline iftira sermayesi vermektir; şarabın neşesi gibidir ki, sonunda azaba sebep olur. Nedimlerle ve ikbal zamanı dost görünenlerle ülfet, halvete, hayale ve düşünmeye engel olur. Hayat vasıtalarına tamamıyla sahip olmak insanı Hak'tan gafil kılar. Allah'a dua ederek ona sığın ki, sana bu gibi afetleri haram kıla, zatını fısk u riya ve zemlerinden ırak ve arifler ocağına çerağ edip, hikmet ve hakikat sarayını sana makam kıla. Şunu iyi bil ki, gerçek sevgilinin cemalinin sarhoşları ve ilahi neşe ve şevkin şarabının sarhoşları dünya lezzetini bırakıp heva ve hevesten el yumuştur. Temiz hamurun dest-i kaza ile toprağından yoğrulmuş şu aziz vatana hizmet kılasın ve bu çaresiz milletin Türklere can u gönülden bu ana kadar olduğu üzre hayr u hasenatın bezleyleyesin. Çünkü ona hizmet eden aziz olur ve ülkesinde hayat ve saadet bulur. Zamanenin gafletine nazar kılma ve sana bühtan edenlere gazab edip darılma. Suçlama yerine seni de bir gün yüceltirler. Sen de Türklerin büyükleri arasında sayılırsın. Çünkü Türklerin büyükleri dünyanın büyük bir kısmı ve insanlığın en büyük ve muhteremidir. Gönlünü ferah tut. Âlemle hoş-hal ol.

Bu sözlerden sonra gelen ifadelerden, Hasan Âli Yücel'in komünistlik suçlaması yanında Boşnak asıllı olmakla da itham edildiği anlaşılıyor. Bu konuda Fuzuli'yi şöyle konuşturur:

- Menşein ve kavmiyetin için söylenenlere aldırma. Ben de Akkoyunlu Türkmenlerinden olduğum halde birçoklarınca Fars sayıldım, yaratılmışların en mükemmeli olan Peygambere yakınlığından dolayı Hz. Ali ve evladına aşarı muhabbet besledim diye batını mezhepli bir kızılbaş bellendim. Sana gelince, Türk kabilelerinden Peçeneklerden geldiğini gizlemeyip Boşnak asıllı ve devletine, milletine can u gönülden bağlı olduğun halde komünizm inanışına sahip sapık bir kişi gösterilmeyi asla dert etme.

Fuzuli'nin hayali, ona hakikati göstermiş ve ilham Cebraili eline bu divançeyi sunmuştur. Üslûbu zamanın diliyle uyuşmaz, sırlarını anlamak çoklarınca imkânsızdır. Yeni fikirleri Fuzuli dilinde yazmaktan zevk alıp, na't, kaside, gazel ve musammatlar söyler. Bunlar içinde ilahi aşkı anlatanlar olduğu gibi, hezel ve hiciv vadisinde olanlar da vardır.

Hasan Âli de Fuzuli gibi, Allah'tan kendisini üç grup insandan korumasını ister:

"Bu hakîr ü nâtüvân Hasan Âlî'yi

ki, senin birliğin yolunda kesretten terakkî ve te'âlîden âr ediptir, umûmen ehl-i fesâttan ve husûsen üç ta'îfe-i bed-nihâddan siper-i inâyetinde her türlü bühtân u iftirâdan ârî ve müberrâ kılıp zât-ı nâçîzi uydurma sıfattan sıyrılıp ind-i adâletinde bî-kusûr olsun. Biri ol muta'assıbân-ı i'tidâl-şikenân ki *cenâh-ı eymenî* teceddüd ü inkılâb vâdîsinde her türlü terakkîyâtı bid'at bilip keşfiyât-ı Garbiyeye boykot kılıp *Fetevâ-yı Hindîye* ve *Kitâb-ı Dâmâd u Fenârî* ve *Menârî* âsâriyle kifâyet edip dünyâ umûrun külliyen zulmet ü gaflette koyup istibrâ ve istincâ birle âzim-i dâr-ı bekâ olurlar. *Cenâh-ı eyserî* ise ilerilik perdesi mâverâsında nehc-i Bolşevikiyyûna meyyâl iştirâkiyyü'l-hâl olup emvâl ü emlâki taksîm ve zâhiren fukarâyı himâye ve hakîkatte bir zümre-i mahsûsayı vikâye fikrin güdüp nizâm-ı mevcûdu zîr ü zeber kılıp âhiret umûrun tamâmen nisyâna koyup perestîde-i meydân-ı fenâ olurlar.

Kıt'a

Ne ifrâtına vardır hem ne tefrîtine bil ki hak
Hakîkat i'tidâl üzre nizâm etmededir el-hak

Ta'assub öyle bir derd ü belâdır âdemiyyette
Ki andan kurtuluşla mümkün olmuş bahtiyâr olmak

Biri ol zümre-i dalkavukân ve gürûh-ı riyâkârân ki, dün ü gün işleri ashâb-ı servet ü iktidâra yaltaklanıp anları tel'în ü umûr-ı şahsiye ve menfâ'at-i zâtiyelerin tekvîn ü tashîh kılıp güzâriş-i ömr ü âfiyet kaygusundadırlar ve dahi siyâset umûriyle meşgûl olan madrabazân ki her devre-i intihâbda halk u ahâlinin re'yin talan eylemekte nef'-i devleti bir yana atıp türlü nâ-lâyık va'adler ile tafra satıp bir şahs-ı mu'ayyen ü mahsûsa değil, cemî'-i millete yağcılık edip ihrâz-ı vekâlete sa'y ile gaflet uykusundadırlar.

Kıt'a

Sakın dost olma ey millet seni iğfâl edenlerle
Ol uydurma velîlerle yalancıktan erenlerle

Vatanperverliği vermezler anlar gayrıya, birdir
Alınca re'yini meyhâneye postu serenlerle

Ve biri ol zümre-i safâ-pîşe ve lâkaydân-ı hatâ-endîşe ki nâm-ı meşhûru Yangeldiyân ve Vurdumduymazân olup millet harâb, vatan türâb, devlet kebâb olmuş "bana ne" deyip külâhın kaşın üzre eğip hûbân-ı zamâna bıyık büküp ciğerleri iki pare etmezlere kîse kîse filoriler döküp kemâl-i şehvet ü sefâhetle ömür sürmek kasdın güderler ve bu vâdîde istihsâl-i a'mâl içün hazîne-i devleti yağmaya cür'et ve defîne-i milleti talana niyyet ü gayret ederler."

Hasan Âli Yücel'in Divan'ı, bir çeşit müdafaanâme niteliğindedir. 1947-1957 yılları arasındaki birtakım kişilere ve olaylara dair söyledikleri dikkate alınırsa, eserde yeralan şiirler, kendisi ve devri için birer belge değerindedir.[7] Eserin bir başka ilgi çekici yönü de, Hasan Âli Yücel gibi hakkında çok şey söylenmiş önemli bir kişinin, olaylardan bunaldığı bir dönemde, Fuzûlî'ye sığınarak klasik tarzda ona nazire olarak meydana getirmiş olmasıdır. Bu eser, Hasan Âli'yi ve yaşayan Fuzûlî'yi değerlendirecek olanlar için ilginç bilgiler vermektedir.

NOTLAR

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Reşat Unat, "Hasan Âli Yücel", **Belleten**, XXV/97-100 (Ank. 1961), s. 97-100; Mehmet Önal, "Ölümünün Yirmiüçüncü Yılında Hasan Âli Yücel'in Hayatı ve İlk Yazıları", **İlkyaz**, III/22 (Nisan 1994), s. 22-26. Eserlerinin listesi için bkz. "Hasan Âli Yücel", **Kitap Belleten**, 4 (Şubat 1961), s. 10.

2 Bu eserin eski harflerle müellif hattı tek nüshası kızı Canan Eronat'ta bulunmaktadır. Tarafımızdan yayına hazırlanmış olup, henüz basılmamıştır.

3 Öner-Yücel Davası diye bilinen bu olay hakkında bkz. Kenan Öner, **Öner ve Yücel Davası**, C.I-II, İst. 1947; Hasan Âli Yücel, **Dâvam**, İst. 1947; Hasan Âli Yücel, **Dâvalar ve Neticeleri**, İst. 1950.

4 Hasan Âli Yücel, CHP'nin 1950 seçimlerinde iktidarı kaybetmesinden sonra partisinden istifa etmiş ve kendini yazarlık hayatına vermiştir. Akşam, Cumhuriyet, Ulus ve Dünya gazetelerinde yazılar yazmıştır.

5 Tarihi belli şiirlerin yıllara göre dökümü şöyledir: 1947.11.08 Kasım 1947, 19 Kasım 1947, 20 Kasım 1947, 21 Kasım 1947, 1 Aralık 1947, 1 Aralık 1947, 25 Aralık 1947, 29 Aralık 1947, 14 Şubat 1947, 18 Şubat 1947, 21 Ocak 1948, 28 Ocak 1948, 4 Şubat 1948, 10 Şubat 1948, 19 Şubat 1948, 28 Şubat 1948, 28 Ocak 1948, 14 Mart 1948, 24 Mart 1948, 26 Mart 1948, 2 Nisan 1948, 5 Haziran 1948, 7 Ağustos 1948, 10 Ekim 1948, 18 Kasım 1948, 22 Kasım 1948, 30 Kasım 1948, 10 Aralık 1948, 28 Ocak 1949, 15 Mart 1949, 5 Mayıs 1949, 8 Mayıs 1949, 29 Temmuz 1949, 10 Eylül 1949, 11 Ekim 1949, 20 Ekim 1949, 22 Ekim 1949, 11 Kasım 1949, 21 Kasım 1949, 27 Kasım 1949, 28 Kasım 1949, 28 Kasım 1949, 28 Kasım 1949, 3 Kasım 1949, 30 Kasım 1949, 5 Kasım 1949, 5 Kasım 1949, 10 Aralık 1949, 10 Aralık 1949, 15 Aralık 1949, 17 Aralık 1949, 17 Aralık 1949, 22 Aralık 1949, 25 Aralık 1949, 5 Aralık 1949, 8 Aralık 1949, 8 Aralık 1949, 9 Aralık 1949, 30 Kasım 1949,18 Aralık 1949, 1 Ocak 1950, 6 Ocak 1950, 18 Şubat 1950, 5 Mayıs 1950, 8 Haziran 1950, 10 Eylül 1950, 21 Eylül 1950, 23 Eylül 1950, 25 Aralık 1950, 1 Ocak 1951, 10 Ocak 1951, 15 Ocak 1951, 2 Ocak 1951, 26 Ocak 1951, 27 Ocak 1951, 3 Ocak 1951, 28 Haziran 1951, 4 Haziran 1951, 12 Ağustos 1951, 12 Ağustos 1951, 28 Ağustos 1951, 5 Ağustos 1951, Eylül-Ekim 1951, 10 Eylül 1951, 12 Eylül 1951, 13 Eylül 1951, 15 Eylül 1951, 15 Eylül 1951, 16 Eylül 1951, 17 Eylül 1951, 22 Eylül 1951, 3 Eylül 1951, 3 Eylül 1951, 7 Eylül 1951, 10 Ekim 1951, 10 Ekim 1951, 10 Ekim 1951, 10 Ekim 1951, 10 Ocak 1951, 25 Ocak 1951, 29 Ocak 1951, 17 Eylül 1951, 16 Kasım 1956, 25 Kasım 1956, 26 Kasım 1956, 4 Mart 1957.

6 Kendisi hatıralarında, ilk öğrenimine Koska Yeşil Tulumba'daki Yolgeçen Mektebi'nde başladığını, sonra Topkapı'daki Taş Mektep'e devam ettiğini, daha sonra ibtidai ve rüşdi kısımları bulunan ve paralı bir okul olan Mekteb-i Osmani ve daha sonra da Vefa İdadi'sinde okuduğunu anlatır (Hasan Âli Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, Haz. Can Yücel, İst. 1990, s. 38, 67-91, 96-97, 172-175.

7 Şiirlerde adı geçen kişiler şunlardır: Nihal Atsız, Safve, Nasuh, Kenan Öner, Hoca Rasih, Hamdullah Subhi, Muhyiddin, Şemseddin Günaltay, Celal Bayar, Adnan Menderes, Tevfik Koraltan, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur, Ahmet Oğuz, Osman, İsmet İnönü, Sümgün Süer, Habib, Enver Ziya, Necmeddin Halil, Şekip, Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak, Ömer, Osman, Emin Sazak, Ahmet Emin Yalman, Orhan Seyfi Orhon, Yahya Kemal, Kasım Gülek...

Çeşme Mezar Taşları-II

Çeşme Mezar Taşları ve Tarihi Önemi

AYDOĞAN DEMİR

Çeşme Belediye Başkanı Sayın Nuri Ertan'ın desteğiyle E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü uzmanlarından Ertan Daş, öğrencilerimizden Sibel Ünalan (Arş. Gör.) Sedat Bayrakal (Arş. Gör.), Ferhan Erim (Urla Bld. Kültür Danışmanı), Ayşe Erdem ve Sevinç Gök ile beraber Çeşme Mezarlığı'nda yaptığımız fotoğraflama, estempaj ve envanter çalışmaları, yörenin son üç yüz yıllık tarihine ışık tutacak bilgiler elde etmemizi sağladı.

Bugün üç parselden oluşan Çeşme Mezarlığı'nda eski-yeni taşlar içiçedir ve ayrıca yüzlerce taş duvar diplerine yığınlar halinde atılmıştır. Bazı taşlar yerlerinde iğreti olarak durmaktadır. Bunların buraya bozulan mezarlıklardan getirildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Çeşme Mezarlığı'nda 750, Hacı Mehmet Ağa Camii haziresinde 18, Büyük Cami (Hacı Memiş Ağa Camii)'de 2 tane olmak üzere 770 taşın envanteri çıkarıldı; 200 taşın fotoğraf ve estempajı alındı. Taşlar üzerindeki bilgileme çalışmalarımız devam etmektedir. Sonuçlar peyderpey bilim dünyasına duyurulacaktır. İlk aldığımız sonuç ünlü Kırım hanlarından I. Kaplan Giray Han'ın mezar taşı ile ilgilidir. "Çeşme Mezar Taşları-I: I. Kaplan Giray Han'ın Mezar Taşı" başlıklı makalemiz, *Tarih ve Toplum* dergisinin 136. (Nisan 1995) sayısında yayınlandı.

Aydoğan Demir, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim görevlisidir.

Mezar Taşlarının Kronolojisi ve Bazı Özellikleri

Çeşme Mezarlığı'nda şu ana kadar yaptığımız çalışmalarda tespit edilen en eski taş 1643 (H.1053) tarihlidir. 1740 yılına kadar geçen 97 yıllık süreye ait 16 taş bulunmuştur. Aralarda uzun süreli boşluklar vardır. Bu boşluklar, bazı mezarlıkların ortadan kalkması ile ilgili olmalıdır. Şimdi şehir içinde kalan alanlardaki iki ayrı mezarlık nakledilirken taşların büyük bir bölümü adeta kıyıma uğramıştır? Taşların çoğu inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunun açık kanıtları vardır. Şu anda Çeşme Kervansarayı'nın arkasındaki istinat duvarında yazıları okunabilir durumda iki tane mezar taşı görülmektedir. Pek çok taş bu duvara yapı malzemesi olmuştur.[1] I. Kaplan Giray Han'ın mezar taşı bu tahribattan şans eseri kurtulmuştur.

1740-1781 yılları arasında tarihlenmiş 57 taş vardır. Kronolojik boşluklar azalmıştır. Bu grupta 1762 ve 1765 yıllarına özgü yığılmalar saptanmıştır. 1781 yılından başlayarak 1928 yılına kadar bir iki yıllık fasılalar hariç, taşlar kronolojik bir bütünlük gösterir. Bu dönemde de bazı yıllara özgü yığılmalar vardır ki, bunları aşağıda değerlendirmeğe çalışacağız.

XVIII. yüzyıl mezartaşlarında "Hüve'l-Bâkî" vs. gibi serlevha kalıpları çok azdır. En eski taşımız (1643) "Yâ-Hû" (Ey Allah) formülüyle başlar.[2] Çeşme'de bu formülle yazılmış iki mezar taşı vardır. İkinci taş Ekim/Kasım 1803 tarihli olub, "Canım Hoca neslinden Recebzâde Hü-

1 Aydoğan Demir, Çeşme Mezar Taşları-I: I. Kaplan Giray Han'ın Mezar Taşı, **Tarih ve Toplum**, sa.136 / Nisan 1995, s.22, fot.3.

2 İstanbul'da Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan "Yâ-Hû/Hüve" serlevhalı ve başlığı Hüseynî tac olan taş, bir Bektaşi'ye aittir. Çeşme'deki taşlar bize bu izlenimi vermedi. Hüseynî taclı, Yâ-Hû serlevhalı taş için bkz. Hans-Peter Laqueur, **Osmanische Friedhöfe und Grabsteine in Istanbul**, Tübingen 1993, Tafel 12, fot.2.

seyin Ağa"ya aittir. Buradaki "Canım Hoca", 1714 ile 1736 yılları arasında üç defa Kaptan-ı Deryalık yapan Canım Hoca Mehmed Paşa olmalıdır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "Ah mine'l-mevt", "Hüve'l-Bâkî", "Hüve'l-Hallaku'l-Bâkî", "Ya Hayy, ya Kayyum", "Hüve'l-Muin" vs. gibi serlevhalar ortaya çıkmakta ve bu formüller genelleşerek ve sayıca zenginleşerek devam etmektedir.

Çeşme mezarlığında, sekizgen prizma şekli, örfî (ulema sarığı) başlığıyla dikkat çeken bir taş, serlevha açısından tek örnektir. Sekizgen prizmanın üç cephesine yazılan serlevha "kelime-i tevhid"dir. Mehmed bin Hacı Ahmed'e ait olan taş, tarihsizdir. Yazı karakteri XVI. yüzyılı düşündürmektedir *(fot.1)*.

Fot 2: *"Cümle cihan cürmün ben ettim". Adı yok.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

Fot 1: *sekizgen prizma şekilli kelime-i tevhid'le başlayan tarihsiz mezar taşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

1758/1759 (H.1172) tarihli Hatice Hanım'ın mezar taşının serlevhası Mâ-şâ-Allah'tır ve tek örnektir. Böyle bir örneği Eski Develi'de bir ev duvarında inşaat malzemesi olarak kullanılmış bir mezar taşında görmüş ve yayınlamıştım.[3]

23 Temmuz 1885 tarihli bir mezar taşı, serlevhası ve içeriği ile tek örnektir. "Ya Rahîm" diye başlayan bu taşın sahibi "cümle cihan cürmin ben ettim" diyerek "Tanrı'nın elinden tutmasını" istemekte ve adını gizlemektedir *(fot. 2)*.

1906 yılı Ocak ayında vefat eden Karabinazâdeler'den Mehmet Celâl Efendi'nin serlevhası "Telhis-i hayatım" (hayatımın özeti)'dır. Mezar taşında, müteşebbis bir işadamı olduğu anlaşılan Mehmet Celâl Efendi'nin hayatı onun ağzından anlatılmaktadır *(fot.3)*.

22 Mayıs 1854'te vefat eden İzmir'li Mehmet Ağa'nın kızı Fatma Molla'nın mezar taşı, ayrıntılarıyla işlenmiş saç motifiyle tek örnektir. Arkadan bakıldığı zaman düzgün taranmış saçları omuzlarından aşağıya dökülen bir kadın silueti ile karşılaşılır *(fot.4)*.

Mezarlığımızda tek örnek olma özelliğini taşıyan son taşımız genç yaşta kurşunlanarak öldürülen İnci oğlu Mehmet Ali Ağa'ya (ölm. 1904/5) aittir. Mezar taşının önü ve arkasına en ince ayrıntısına kadar bir zeybek kıyafeti işlenmiştir[4] *(fot.5)*.

Mezar Taşlarının Yönetim Tarihi Açısından Önemi

Mezar taşları, özellikle yönetici kadrolar hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlar. 16 Haziran 1796 tarihli bir taş Çeşme idare tarihi açısından önemli olmalıdır. Çünkü bu taş, XVIII. yüzyıl sonlarında Çeşme'nin "Liva" (sancak) statüsünde olduğunu göstermektedir *(fot.6)*. Taş, Liva-yı Çeşme Voyvodalığı yapmış Haseki Mustafa Ağa'ya aittir. Bu

3 A. Demir, **agm.**, s.22, fot.2

4 Yücel Ozkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**. Ankara 1985, s.200.

Fot 3: *"Telhis-i hayatım" ile başlayan mezartaşı.* (Fotoğraf: Ertan Taş)

dönem voyvodalarının sancak beyi statüsünde oldukları[5] gözönünde bulundurulursa Çeşme'nin XVIII. yüzyıl sonlarında bir süre "sancak" düzeyinde yönetildiğini kabul etmek gerekir. Çeşme'de bulunan bir başka mezar taşı, bu sıralarda Alaçatı'nın da "Alaca-at" adı altında voyvodalık şeklinde yönetildiğini ortaya koymaktadır. Bu iki taş dışında Çeşme'de üstdüzeyde görev yapmış kişilerin taşlarına rastlamadık. Nadir bir örnek, Urla eşrafından Çeşme Kaymakamı Sadık Bey'in kızı Zeynep Hanım'ın Hacı Mehmed Ağa Camii haziresinde bulunan 8 Nisan 1887 tarihli mezar taşıdır.

Çeşme'de Diğer Görevliler

Çeşme limanının XIX. yüzyılda önemli bir işleve sahip olduğu bilinmektedir. Bu yüzyılda Çeşme ekonomisinin canlandığının ilginç bir kanıtı da mezar taşlarıdır. XVII. ve XVIII. yüzyılların çok sade ve küçük ebatlı mezar taşları yerlerini görkemli ve çok işlemeli taşlara terk etmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında "İskeleci" *(fot.7)*, daha sonra "Gümrük Emini", "Liman Reisi" ve "Gümrük Müdürü" unvanlarıyla Çeşme gümrüğünün başında bulunanların bir kısmını mezar taşları sayesinde tanımak mümkün olmaktadır. Bir gümrük başkâtibininki de dahil olmak üzere bu taşlar ilgililerin önemli bir gelir dilimine sahip olduklarını düşündürtmektedir.

Şu ana kadar bir kadı veya naip mezar taşına rastlamadık. XX. yüzyıl başlarına ait bir taş, Çeşme Mahkemesi Baş Kâtibi Giritli Mehmet Şevki Bey'in adını taşımaktadır.

Mezar taşları, Çeşme kazasında 1861 yılından önce nüfus dairesinin, 1906'dan önce Düyûn-ı Umumiye'nin ve 1909'dan önce de Tütün Rejisi'nin örgütlendiğini ortaya koymaktadır.

Tahsildar ve kâtip olarak nitelendirilmiş kişilerin yanında "Yazıcı Ibrahim Efendi"yi 1794 yılında ölen oğlu sayesinde öğreniyoruz.

Çeşme kalesinde 1755 yılından başlayarak görev yapmış dört dizdar *(fot.8)*, bir kapıcı (bevvab), iki kolağası, bir yüzbaşı bir mülâzım, on çavuş, bir onbaşı, bir yeniçeri halifesi, bir odabaşı, üç bayraktar/alemdar, iki topçu, üç topçubaşı, iki mataracı mezar taşları sayesinde öğrenilmektedir. Taşlarında "Beşe" sıfatıyla anılanlar da Çeşme kalesinde görev yapmış yeniçeriler olmalıdır. Bu tablo bize Çeşme Kalesi'nin önemli bir birlik tarafından korunduğunu ve muhafızları arasında yeniçerilerin de bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Çeşme'de Öğretim

Çeşme'nin öğretim hayatı ile ilgili olarak birtakım bilgileri mezar taşlarından çıkarmak mümkündür. 1862 ve 1871 yıllarına ait iki taş, "Muallim-i Sıbyan Hafız İsmail Efendi"den söz eder. Sıbyan mektebinin XVIII. yüzyılın birinci yarısında öğretime açık olduğunu Kırım Han'ı I. Kaplan Giray'ın ölümü ve gömülmesi hakkında bilgi veren kaynaklardan (Gülbün-i Hanan) biliyoruz.[6] Muhakkak ki okulun çok eski bir tarihi olmalıdır.

Küçük mezarlıkta bir kenara atılmış kırık bir mezar taşı, taş işlemeciliği ve boyutları ile önemli bir hanıma ait olduğunu hatırlatıyordu. Üzerine eğildiğimiz zaman Hacı Ahmed Ağazâde Memiş Ağa'nın annesinin mezar taşını bulduğumuzu anladık *(fot.9)*. Çeşme'de pek çok esere imza atmış olan Memiş Ağa'nın mezarı, Büyük Cami'nin son cemaat yerinin sol tarafında yüksekçe bir yere adeta bir türbeyi andırır biçimde inşa edildiği için kaybolmaktan kurtulmuştur. Memiş Ağa'nın annesinin taşı ise ad kısmından itibaren kırıktı ve mezarsızdı. Bu kırık taş bize çok önemli bir bilgi vermektedir. Mezar taşında Memiş Ağa'nın tanıtıldığı

5 Zeybek kıyafetli bu mezar taşı iznimizle Yrd. Doç. Dr. Sabri Yetkin tarafından kullanıldı. Bu yüzden mezar taşındaki zeybek kıyafetinin Uzm. Ertan Daş tarafından yapılan çizimini vermekle yetindik. Çizimin yayınlanması için izin veren Uzm. Ertan Daş'a teşekkür ediyorum. Fotoğraflar için bkz. Sabri Yetkın, **Ege'de Eşkıyalar**. İstanbul 1996. s.190. 208.

6 A. Demir, **agm.**, s.25, dipn. 41.

bölümdeki "Işbu cami-i şerif ve medrese bânisi" kaydı, XIX. yüzyılın birinci yarısında Çeşme'de bir medresenin yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Hacı Memiş Ağa'nın mezar taşında "sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat işbu cami'-i şerif'den sonraki iki kelime okunamaz durumdadır. Bu bilgilerin ışığında, taşta kalan bir iki harfi gözönünde bulundurarak boşluk "medrese-i şerif" ile doldurulabilinir.

Fot 4: *Kadının saçları işlenmiş bir mezartaşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl Çeşme mezar taşları, dikkat çekecek derecede okumuş kadın, erkek nüfusa işaret etmektedir. 1781 ile 1900 yılları arasında 21 kadın, "molla" olarak anılmıştır. Ben, buradaki molla sıfatını, okumuş, belli bir eğitimden geçmiş anlamında algılıyorum. 1754-1899 arasında da 32 erkek, mezar taşlarında "molla" sıfatıyla anılmıştır. Bunları medrese öğretiminden geçmiş ve ilmiye görevlerinde bulunmuş kişiler olarak tavsif etmek istiyorum.

Çeşme'ye Göçler

Çeşme mezar taşları, Osmanlı Devleti coğrafyasını adeta gözler önüne sermektedir. Devletin pek çok yerinden Çeşme'ye gelip yerleşenlerin tanıkları bu taşlardır. Yer adı veren en eski taş H. 1185 (1771/2) tarihli Çeşmeli Nebi Beşe kerimesi Saliha kadına aittir. İncelediğimiz taşların çoğunluğu aslen Çeşmelilere ait olduğu halde 15 mezar taşında Çeşmelilik özellikle belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bazı aileler dışarıdan gelenler karşısında Çeşmeli olduklarını vurgulamak istemişlerdir. Aşağıda örnekleyeceğimiz gibi dışarıdan gelip Çeşme'ye yerleşenler de kendilerini bir iki kuşak sonra Çeşmeli görmektedirler.

Çeşme'ye dışarıdan gelenlerin çoğunluğunu Kızılhisarlılar oluşturmuştur. Bunu ayrı bir konu halinde inceleyeceğiz. Kızılhisarlıları sayıca Sakızlılar izlemektedir. Sakızlı kaydını taşıyan en eski iki taş H. 1154 (1741/2) yılına ait olup Sakızî Abdullah Efendi'nin kızlarıyla ilgilidir. Son taş 4 Şevval 1320 (4 Ocak 1903) tarihlidir. Sakızlılarla ilgili taşların toplamı 19'dur. Mezar taşları Sakızlılarla Çeşmelilerin birbirlerinden kız alıp verdiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin, tarih kısmı kırık olmakla beraber bir yakınının (kız kardeşi) taşı sayesinde XIX. yüzyılın birinci yarısına tarihlediğimiz bir taş, "Çeşme eşrafından el-hac Şerif Ağa haremi ve Sakızî el-hac Nebi Ağa kerimesi"ne aittir. Bazı Sakızlıların 1821 Yunan ihtilâli ile Çeşme'ye geçmiş olmaları mümkündür.

Fot 6: *Çeşme Voyvodası Haseki Mustafa Ağa'nın mezar taşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

Moralı kaydını taşıyan 7 taştan dördü bir aileye aittir ve bu taşlar yan yanadır. Moralıların da Çeşme'ye gelişleri Yunan ihtilâli ile ilgilidir. 15 Safer 1259 (17 Mart 1843) tarihli "Mora muhacirlerinden Yusuf Selman kerimesi Hadice"nin mezar taşı bu göçün açık kanıtıdır. Moravî (M

Fot 5: *Kurşunlanarak öldürülen İncioğlu Mehmet Ali Ağa'nın mezar taşındaki zeybek kıyafeti.*
Çizim: Ertan Daş)

ralı) Zülfikâr Reis'ten sonra gelen ikinci kuşak, babalarının mezar taşına "Çeşmeli" kaydını düşürmüşlerdir. Bunun bir başka güzel örneği, "Kızılhisar'dan Çeşmeli Bayramzade Veli Dede"nin 1879 tarihli mezar taşıdır.

Giritli olduğu saptanan sekiz taştan üçü Çeşme Belediye Başkanı Sayın Nuri Ertan'ın atalarına aittir. Hafız İbrahim Efendi'nin eşi Ayşe Molla'nın 15 Zilhicce 1300 (17 Ekim 1883) tarihli taşında aile Sakızlı olarak görülmektedir. İbrahim Efendi'nin oğlu Rıza Efendi'nin Teşrin-i sâni 1332 (Kasım 1916) tarihli taşında aile'nin Retmolu (Girit Adası'nda) olduğu belirtilmiştir. İbrahim Efendi'nin Sakızlı tanınmasında-mezar taşından elde edilen bilgilere göre- çok uzun yıllar Sakız'da Evkaf Müdürlüğü yapmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Elimizde Eğribozlulara ait iki tane taş vardır. Bunlardan H. 1264 (1848) tarihli olanı Eğriboz muhacirlerinden Yahya kızı Hatice'ye aittir. Bu taş da Yunan ihtilâlinin hatıralarını taşımaktadır. Sayın Coşkun Vural, pek çok Eğribozlu'ya ait mezar taşının Hulûsi Öztin çarşısının avlu düzenlemeleri sırasında ziyan olduğunu ifade etmektedir. Muhtemeldir ki, bu taşlar kervansarayın arkasındaki istinat duvarına inşaat malzemesi olmuşlardır.

Dört Selânikli'ye ait mezar taşından ikisi üç yıl ara (1806-1809) ile ölen bir karı-kocanındır. Bu ailenin, Yunanistan'daki ayaklanmalardan etkilenmeden Çeşme'ye gelip yerleştikleri anlaşılıyor. Bunlardan başka üç Kıbrıslı, bir Atinalı bir Mısırlı ve bir Manastırlı'ya ait taşları da örneklerimiz arasına ilâve edebiliriz. İki Kıbrıslı ile bir Atinalı'nın Çeşme'ye yerleşmiş olduklarına dair elimizde bulgular vardır.

Çeşme'de Anadolu'nun çok değişik yerlerinden gelen kişilerin de mezarları vardır. Alaçatı (3), Sığacık (4), Karaburun (5), İzmir (1), Ayvalık (1), Dalaman (1), Şakran (1), Buldan (4), Kula (1), Kandıra (2), Eskişehir (1), Ankara (1), Konya (2) Kastamonu (1), Tosya (1), Boyabat (1), Çankırı (1), Trabzon (1), Akpınar (1), Egin (2), Kürt (2), Arakçın (1), Subice (1), bu konuda örnek olarak verilebilir.

Bu taşların bir kısmı seyahat, ticaret veya görev nedeniyle Çeşme'ye gelip orada ölenlerle ilgili olabilir. Trabzonlu Kolağası ile Manastır eşrafından Hazinedar Ağası İsmail Ağa'nın kızına ait taşlar bu kategoriye girebilir. Bunların büyük bir bölümünün de Çeşme'ye dışarıdan gelip yerleşmiş olduklarını düşünmemizi engelleyecek hiçbir sebep yoktur.

Çeşme'de Kızılhisarlılar

H. 1198-1318 (M.1784-1900/1) yılları arasında tarihlenmiş doksan dört adet mezar taşı Kızılhisarlılara aittir. En eski üç taş, 1784 tarihli olup üç gün ara ile vefat eden Mustafa Reis ile iki oğlunundur. 1834 yılından başlayarak pek çok taş Kızılhisar muhaciri kaydını taşımaktadır. Çeşme halkının sayıca küçümsenmeyecek bir bölümünün ataları olan bu Kızılhisarlılar kimdir, nereden ve neden gelmişlerdir? Mezarlıkta araştırma yaparken görüştüğüm pek çok Çeşmeli için Kızılhisar'ın bir anlam taşımadığını saptadım.

Çeşme'ye en yakın Kızılhisar, şimdiki Torbalı'dır. Bir diğer Kızılhisar, Denizli-Acıpayam arasındaki şimdiki Serinhisar'dır. Buralardan muhacir sıfatıyla Çeşme'ye gelinemeyeceğine göre gözlerimizi Ege'ye çevirmek zorunda kaldık. Mezar taşlarındaki bazı bilgiler de bizi Ege Denizi'ne doğru yönlendiriyordu. Örneğin, Kızılhisarlılar içinde küçümsenmeyecek sayıda denizci (reis)'ler ve aile adları içinde "Luka", "Luka-kazi", "Lâkinioğlu", "Basaki-zâde", "Bladra/Plavra/Palavra" gibi yabancı izler taşıyanlar vardı. Çeşme'ye Yunan ihtilâli nedeniyle Sakız, Eğriboz ve Mora'dan gelenler sözkonusuydu. Bu bakımdan Kızılhisar'ı bu çevrede aramaya başladık. Araştırmamız bizi, Eğriboz Adası'nda ve adanın güneyinde açık bir limana ve kaleye sahip Kızılhisar'a götürdü. 1470 yılında Venediklilerden alınarak Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına giren Eğriboz'un 1474 yılında

ilk tahriri yapıldığında bu yöre "Vilâyet-i Karisto el-meşhur be-Kızılhisar" diye kayda geçmişti. 244 vergi hanesi, 50 bive (dul) ve 19.779 akçe hasılı ile Kızılhisar, bu tarihte bir Yunan beldesidir.[7]

Evliya Çelebi, Kızılhisar Kalesi'nin bir dizdar ve seksen muhafız tarafından korunduğunu, kalenin içinde yirmi ev, bir cami, su sarnıçları, cephane, mahzenler ve zahire anbarları olduğunu, varoşta da cami, medrese, bir mektep, bir han, bir hamam ve yirmi dükkân bulunduğunu yazar.[8] Demek ki, XVII. yüzyılda Kızılhisar artık Türkleşmiş bir yerleşim birimidir. Buğday, arpa, nohut vs. ekimi yanında bahçecilik yapan Kızılhisarlılar, aynı zamanda denizciliği önemli bir meslek haline getirmiş olmalıdır. 1784 yılında Çeşme'de üç gün ara ile ölen Kızılhisarlı Mustafa Reis ve iki oğlunun mezar taşları, onların varlıklı bir aile olduklarının göstergesidir.

1821 yılında Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne baş kaldırması bütün Ege ve Mora Yarımadası'nı savaş alanı haline getirdi. Mora, Girit, Sisam, Sakız, Eğriboz ve Selânik, isyanın ilk patlak verdiği yerlerdi. Böyle bir ayaklanma beklemeyen Osmanlı Devleti'nin gafletini Türk halkı, ziyadesiyle pahalı ödedi.

Kızılhisar, 1823[9] ve 1825[10]'te şiddetli Yunan saldırılarına uğradı. 1825 saldırısı, Eğriboz muhafızı Ömer Paşa'nın yetişmesiyle geri püskürtüldü. Bu olayların Kızılhisar'dan ayrılmalara neden olması doğaldır. Örneğin, 1821 yılında Benefşe halkı, beş aylık bir kuşatmadan sonra, yiyecekleri bitince Kuşadası'na gitmek şartıyla teslim olmuşlardır. 750 kişinin Kuşadası'na geçtiğine dair *Cevdet Tarihi*'nde[11] bilgi vardır.

1830 yılında Batılı devletlerin dayatması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti'nce kabul edilmiş ve bu arada Eğriboz Adası da yeni kurulan devlete bırakılmıştır.[12] Çeşme'de 1834 yılından itibaren karşımıza çıkan Kızılhisar muhacirlerinin mezar taşları, 1821-1830 arası ve onu izleyen yıllarda göç edenlerin hatırasını taşımaktadır. Bu şekilde Çeşme'ye yerleşen Kızılhisarlıların ikinci kuşağında baba adlarındaki "Kızılhisar muhaciri" ifadesi kalkmaya başlamıştır. Bunun ilginç bir örneğini yukarıda verdik. "Kızılhisar'dan Çeşmeli Bayram-zâde Veli Dede" (1879)'nin mezar taşında olduğu gibi.

Fot 7: *İskeleci Mehmed Ağa'nın mezar taşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

Hastalık ve Ölüm İle İlgili Kayıtlar

Çeşme mezar taşlarında ölüm nedenleri, hastalık adları çok nadir görülür. Şimdilik bu konuda yüz elli taş üzerinde yaptığımız incelemede bir nikris (gut), iki füc'eten, bir doğum sırasında, bir intihar, iki cinayete bağlı ölüm vak'alarına rastlanmıştır.

Hastalıklarla ilgili kayıtlar çok geneldir. Örneğin:

"Hey medet bulunmadı
emrâzının bir çaresi.
Genç yaşında tekmil etmiş
meğer kim vadesi.
Nice ruhanî ve cismaniyle tedbir
ettiler.
Gelse Lokman neylesün dolmuş
ecel peymânesi".

*

İncelemeye aldığımız yüz elli taşın otuz sekizi genç ve çocuk ölümlerini dile getirir. Genç ölümleri çok dokunaklı belli kalıplarla ifade edilmiştir. Örneğin:

7 Evangelia Balta, **L'Eubée à la fin du XVe siéele-Economie et Population les Registres de l'année 1474**, Athénes 1989, s.233.

8 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (Türkçeleştiren Zuhurî Danışman), İstanbul 1971, c.XII, s.140-141.

9 Nicolas Iorga, **Osmanlı Tarihi**, c.V (1774-1912), çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948, s.278.

10 **Cevdet Tarihi**, İstanbul 1309, c.XII, s.120, 126.

11 **Cevdet Tarihi**, c.XI, s.155-156.

12 İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1961, c. IV, s.115.

Fot 8: Çeşme *Dizdarı Mehmed Ağa'nın oğlu dizdar Osman Ağa'nın mezar taşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

Fot 9: *Hacı Memiş Ağa'nın annesinin kırık mezar taşı.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

"Ah ile zâr kılarım gençliğime doymadım.
Hasreten fâni cihanda tûl ömür sürmedim."

"Nev-civânım gitti cennet bağma."

*

"Bir gül-i gonce idim açılmadan soldum."

*

Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde bu kalıplarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin: Çeşme'de 1741 tarihli bir mezar taşındaki:

"Bir civânın merkadidir
bu mezar. Hâke yeksân
eyledi nazik tenin rüzgâr."

ifadesi, Kırım'da Bahçesaray şehrinde 1737 tarihli bir mezar taşında karşımıza çıkar.

"Bir vücûd-ı nâzeninm merkadidir bu mezar.
Hâke yeksân eyledi nazik tenin rüzgâr."

Bu taş, Kırım hanlarından Devlet Giray'ın kızı Safiye Sultan'a aittir.[13]

Çeşme mezar taşları ölenlerin yaşları ile ilgili olarak çok nadir bilgiler vermiştir. Yalnız dört taşda ölenlerin yaşı tespit edilmiştir. Bunlar da 18, 63, 80 ve 90 yaşlarıdır.

Çeşme'de Veba

Çeşme mezar taşlarındaki ölüm tarihleri istatistikî açıdan değerlendirildiğinde, 1740, 1741, 1762, 1765, 1784, 1785, 1788, 1803-1804, 1812, 1817, 1822-1823, 1827-1828 yıllarına ait taşlarda, dikkat çekici sayısal artışlar görülmektedir. Bu tarihler, İzmir'deki veba salgınlarıyla paralellik göstermektedir. Panzac[14] ve Frangakis'in[15] çalışmaları, bu yıllarda İzmir'de veba görüldüğünü ortaya koymuştur. Veba'nın ticaret yolları ile yayıldığı, özellikle limanlararası ilişkilerin hastalığı çok çabuk yaydığı bilinen bir hususdur. Çeşme ve karşısındaki Sakız Adası, Mısır'dan İzmir ve İstanbul'a giden gemilerin uğrak yeridir. Kara yoluyla, halı, kilim ve pa-

13 Bahçesaray'da Bulunan Arapça ve Türkçe Yazıtlar, **Zapiski Odesskago Obşestva İstorll Drevnostey** (Odesa Tarih ve Eski Eserler Cemiyeti Raporu), Odesa 1850, c.II, s.508, nu.29. Ayrıca bkz. nu.14 ve 27.
Tarih ve Toplum (136/Nisan 1995)'da yayınlanan I. Kaplan Giray Han'ın Mezar Taşı ile ilgili makalemde "G. Yürgeviç tarafından yayınlanan Bahçesaray Mezar Taşları ve Türbe Kitabeleri başlıklı makaleyi göremedim" (s.26) diye yazmıştım. Bu biblıyografık bilgiyi Oktay Aslanapa'nın **Kırım ve Azerbaycan'da Türk Eserleri (İstanbul 1979)** adlı eserinden almıştım. Bu makale Doç. Dr. Yavuz Akpınar'ın unutulmaz gayretleriyle Kazan'da bulundu ve fotokopisinin elimize geçmesi sağlandı, Yavuz Akpınar'a teşekkür ediyorum. Oktay Aslanapa'da **"Zapiski Odesskago**, c.II, s.489-528 (basım yılı yok)" olarak verilen bilgiler, bizim getirttiğimiz fotokopi ile aynıydı. Bu uyumun yanında, Oktay Aslanapa'daki G. Yürgeviç adı yazar olarak görünmüyor ve başlık (Bahçesaray Mezar Taşları ve Türbe Kitabeleri) farklılık gösteriyordu. Makale başlığı: "Bahçesaray'da bulunan Arapça ve Türkçe Yazıtlar (Kitabeler)"dır. Makalede yazar adı verilmemiş, buna karşılık giriş bölümünde kitabeler üzerinde A.A.Borzenko, F.M. Dombrovskiy, A.O. Negri ve V.N. Kuzmin'in çalıştığı ve son iki araştırıcının metni Rusça-Osmanlıca yayına hazırladığı yazılmıştır. 146 yıl önce gerçekleştirilmiş bu çok önemli yayını daha geniş olarak tanıtmak dileğimizdir. Makalenin Rusça bölümlerinden yararlanmamızı sağlayan Prof. Dr. Aydın İbrahimov'a, öğrencimiz Aycan Kunanbayeva'ya ve metin içindeki Fransızca mektubu Türkçe'ye çeviren kadım dostum Prof. Dr. Rahmi H. Ünal'a teşekkür ediyorum.

14 Daniel Panzac, **La Peste dans l'Empire Ottoman 1700-1850**, Leuven 1985, s.126. Doç. Dr. Serap Yılmaz tarafından Türkçe'ye çevrilip yayına hazırlanan bu eser basılmak üzeredir. Bize notlarından yararlanmak imkânını veren Serap Yılmaz'a teşekkür ediyorum.

15 Elena Frangakis-Syrett, **The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)**, Athens 1992, s.43 vd.

Fot 10-11-12: *Kızılhisarlı Mustafa Reis ve iki oğlunun mezar taşları.* (Fotoğraf: Ertan Daş)

muklu denkleriyle de hastalığın yayılması her zaman mümkündü. Hastalık genellikle Mart ayında meydana çıkar, Haziran'da doruk noktasına ulaşır ve Temmuz'dan itibaren gerilemeye başlardı. İzmir ve diğer limanlarla bağlantılı olan Çeşme'nin böyle bir belâdan kendini kurtarması imkânsızdır. Yukarıda verdiğimiz tarihlerde Çeşme'nin veba salgınına uğrayıp-uğramadığını çok kesin verilerle ileriye sürmek zor görünmektedir. Panzac, 1765 ve 1788 yıllarında Çeşme'de veba görüldüğüne dair bilgi vermektedir.[16] Panzac, bu arada Çeşme'nin vebaya tutulma riskinin az olduğunu, burada yüz yılda bir defa veba görüldüğünü yazar[17] ki, Panzac'ın bu bilgileri çelişkilidir.

Çeşme mezar taşlarında ölüm yıllarının yanında "ay" adları çok nadir olarak yazılmıştır. 1740, 1741, 1762 ve 1765 (Panzac'ta veba yılı) tarihli mezar taşlarının hiçbirinde ay adı yoktur. 1784 (H.1198) yılına ait oniki mezar taşından dördünde aylar yazılmıştır.

Üç mezar taşı bir baba ile iki oğluna aittir. Baba Kızılhisarlı Mustafa Reis *(fot.10)*, 2 Haziran (13 Receb), oğullardan biri 4 Haziran (15 Receb) *(fot.11)*, diğeri 5 Haziran (16 Receb)'da *(fot.12)* vefat etmiştir. Dördüncü taş da Ramazan ayına aittir ve Ramazan ayı, 1784 yılı 19 Temmuz'unda başlar, 17 Ağustos'ta sona erer. Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları yukarıda değindiğimiz gibi veba için kritik aylardır. Her ne kadar bu taşlar, "taun/vebadan gitti" vs. gibi açık bilgiler taşımıyorsa da özellikle bir baba ile iki oğulun arka arkaya ölümlerinin bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğine inanıyorum.

Çeşme mezar taşlarında önemli bir yığılma H.1217-1218 (M.1802-1804)'de görülür. H.1217 (M.-1802-/3) yılına ait on dokuz, H.1218 (M.1803/4) yılına ait yirmi iki taş vardır. 1217 yılı taşlarından yalnız birinde ay adı vardır: Zilkade. Bu tarih, bizi 1803 yılının 23 Şubat ile 24 Mart günleri arasına götürür. Mart, hastalığın başladığı aydır. 1218 yılı taşlarından yedisinde ay adı vardır. Bunlar, Muharrem (Nisan / Mayıs 1803), Safer (Mayıs/Haziran 1803), Rebiyülahir (Temmuz/Ağustos 1803), Receb, Şaban ve Şevval'dir. Bana öyle geliyor ki, 1217 Zilkade'si ile 1218 Rebiyülahir sonları arasında Çeşme vebadan büyük bir darbe yemiştir. Bu salgın sırasında pek çok Çeşmeli'nin kenti terk ettiğini ve Ovacık Köyü'ne sığındığını söyleyebiliriz. Ovacık Köyü mezarlığı, bir köy mezarlığından çok büyük olup, 1217 ile 1218 yıllarına ait pek çok mezar taşı ihtiva etmektedir.

Çeşme'de Meslekler

Çeşme mezar taşları, bölgenin iş kolları açısından değerlendirilmesini

16 Panzac, **age.**, s.126.

17 Panzac, **age.**, s.147.

Fotoğraf 13: Veba yılında vefat eden zeliha Tutî (Dudu)'nin mezar taşı. (Fotoğraf: Ertan Daş)

sağlayacak bilgiler içermektedir. XVIII. yüzyıla ait 15, XIX. yüzyıla ait 26, ki toplam 41 taş reis veya kaptan sıfatlarıyla anılan kişilere aittir. Bu sayı, meslekler bölümünde elde edilmiş en büyük sayıdır ve Çeşme'nin çok canlı bir deniz ticaretinin içinde yeraldığının önemli bir kanıtıdır. 5 Haziran 1785 tarihli bir mezar taşı *Koca Efe Memiş Reis*'in kızına aittir. Taş, "Efelik" ile "Denizcilik" ilkesini saptaması açısından ilginçtir. 1869 tarihli bir taşda adı geçen Mustafa Gavs'ın "Gavs" kelimesinden dolayı dalgıç olduğunu düşünüyorum ki, bu konuda tek örnektir.

Çeşme mezar taşları arasında "Tüfekçioğlu Mustafa Ağazâde", "Karabina Baba Hüseyin", "Tüfekçi Molla Mustafazâde" ve "Tüfekçi Osman" künyeleri, bir başka meslek grubunu tespit etmemizi sağladı. Bunlardan Karabina Baba Hüseyin ailesi sekiz, Tüfekçi Molla Mustafa ailesi üç taşla ön plândadır. Karabinalardan 1906 yılında 80 yaşında vefat eden Mehmed Celâl Efendi'nin mezar taşında: "ecdadının tüfenkçiler" diye anıldığı yazılmaktadır. Bu ailelerin tüfek imalatçısı mı yoksa satıcısı mı olduğu mezar taşlarından anlaşılamamaktadır. "Karabina"nın yabancı menşeli bir silâh olması, bu ailenin daha ziyade satıcı olduğunu düşündürtmektedir.

S. Faroqhi'nin araştırmalarına göre, Çeşme'de XVI. yüzyılda önemli sayılabilecek bir debbağlık (tabaklık) sektörü vardır.[18] Çeşme mezar taşları içinde mesleği debbağlık olan bir kişi saptayabildik.

Menemen Mahkeme Camii haziresinde bulunan 143 taştan dördünün debbağlara ait olduğu[19] gözönüne getirilirse Çeşme'de XIX. yüzyılda bu işkolunun iyice sönükleştiği sonucunu çıkarabiliriz.

Çeşme mezar taşları içinde bunlardan başka çok değişik meslek grupları sayılmıştır. Örneğin; cerrahlık, nalbantlık, bıçakçılık, hakkâklık, boyacılık, bakkallık, kilercilik, kaymakçılık, kasaplık, terzilik, hamallık, çobanlık, berberlik, pabuççuluk, ibrişimcilik, hamamcılık, gazcılık, tımarcılık, ustalık, kalfalık, çıraklık gibi. Bu taşlar genellikle XIX. yüzyıla aittir ve Çeşme'nin gündelik yaşamda kendine gerekli olan bütün işkollarını bünyesinde barındırdığının delili olmalıdır.

Çeşme'de Tarikat Hareketleri

Çeşme mezar taşları, yörenin tarikat yapısının belirlenmesi için birtakım bilgiler, ipuçları içerir. Örneğin, Çeşme'de Rifâîlere ait üç, Nakşîbendîlere ait iki taş tespit edilmiştir. Halen Çeşme'nin önemli yatırlarından olup baş taşına bez bağlanan, mum yakılan Şeyh Musa Can (öl. 1812) bir Bektaşî ulusu olmalıdır. Bunların dışında tarikat adı verilmeksizin bir şeyh oğlu şeyh ile Boyabat kökenli bir başka şeyh'in de mezar taşı vardır. Şeyhlerin olduğu yerde dervişler de bulunacaktır ki, beş mezar taşı da dervişlere aittir.

Cumhuriyet döneminde kentler ve kasabalar tarihi dokularını yitirerek büyürken pek çok yerde mezar taşları da yok olma tehlikesi ile karşılaşmıştır.

Çeşme'de şehir içinde bulunan ve kentin gelişimi sırasında kaldırılan iki mezarlığın taşlarından ancak bir bölümü kurtarılmıştır. Bunlar da halen Çeşme mezarlığında sağa-sola atılmış durumdadır. Çeşme Belediye Başkanı Sayın Nuri Ertan'ın bu taşların Arap Baba Türbesi bahçesine taşınacağı ve bir açık hava müzesi halinde teşhir edileceği yolunda verdiği sözün gerçekleşmek üzere olduğunu duyduk ki, sevincimiz büyüktür. Sayın Nuri Ertan'a bilim dünyası adına teşekkür etmek bizim için zevktir.

18 Suraiya Faroqhi, **Osmanlılarda Kentler ve Kentliler**, çev. Neyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s.197-198.

19 Sibel Ünalan, **Menemen Mahkeme Camisi Haziresindeki Mezar Taşları**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi. Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1994, s.179.

Kevork Pamukciyan'ı Uğurlarken

HASAN KURUYAZICI

Kevork Bey'in adını epeyce zamandır biliyordum, Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddelerden ve dergilerdeki yazılarından. Dergi yazılarının içeriklerinin ilginçliği yanı sıra bir de konularının çeşitliliği çok ilgimi çekiyordu. Ne kadar değişik konuyla ilgileniyordu bu yazar. Tek bir çizgi üstünde kalmayan, başka başka yönlere el atan insanlara hep yakınlık duymuşumdur. Böyle kafa yapısındaki insanlar, bu konuya da tek yanlı yanaşmazlar, çeşitli yönleriyle ele almaya çalışırlar hep. Kevork Bey'in çalışmalarını da yönlendiren herhalde çeşitliliklere açık kişiliği idi. Ölümünü haber veren 23 Eylül 1996 tarihli Kilise Bülteni bakın onu nasıl tanıtıyor: Filolog, tarihçi, araştırmacı yazar, muganni...

Kevork Bey'le tanışmam ancak altı yedi yıl önce oldu. O zaman çıkarmakta olduğumuz *Anabritannica Ansiklopedisi*'nde bize çeşitli maddelerde yardımcı oluyor, bilgi aktarıyor, listeler yapıyor, bir de geçmiş maddelerde bulduğu eksikleri iletiyordu. O zaman onun iki niteliğine daha tanık oldum: Nezaket ve çalışma titizliği. Genelde ilişkimizi yazışarak sürdürüyorduk. Geçmiş maddelerde yanlış ya da eksik bulmuşsa, bunu o kendisine özgü İstanbul efendisi üslubuyla öylesine bir incelikle, öylesine bir nezaketle bildiriyordu ki, hayran olmamak elde değil. Karşısındakinin bir hatasını onun kadar insanı kırmadan söyleyen birini ben görmedim. Ya çalışma titizliği... En olmadık, kıyıda köşede kalmış bilgileri adeta iğneyle kazıp çıkarmadaki marifeti hiç unutulur mu! Bir sürü başka işin arasında ondan istediğimiz bilgilerin gelmesinin uzadığını unutur, sonra postadan biraz titrek, oya gibi el yazısıyla yazdığı mektuplarından biri çıkınca nasıl sevinirdim.

Daha sonra, yaptığım bir çalışmada bana bazı bilgileri edinmemde yardım ederken çok önemli bir yanını daha farkettim. Çoğu araştırmacı kendi bulup çıkardığı bilgileri, hele henüz yayımlamamışsa, başkalarına aktarmaktan pek hoşlanmaz. Çok haksız da saymam ben bu tutumu. Ama gördüm ki Kevork Bey sahip olduğu her bilgiyi başkalarıyla paylaşmaktan kıvanç duyuyor. Üzerinde çalıştığım mimarla ilgili Ermenice kaynaklardan bilgi edinmeme yardımcı olmasını istiyordum ben sadece. O, ilgili kitapları bulup gerekli metinleri çevirmekle yetinmedi; kendi özel notları arasında başka bilgiler de varmış o mimar üzerine, duraksamadan hepsini önüme döküverdi.

Hastalığını ortak bir tanıdığımızdan tesadüfen duyup ziyaretine gittiğimde Kevork Bey'i çok yorgun ve bitkin buldum. Zorlukla, ağır ağır konuşabiliyor, iki-üç sözcükte bir durup soluklanıyordu. Bana yardım ettiği konuda yeni gelişmeleri sordu. Kentte dolaşıp, onun bana adını belirttiği bazı binaların yerlerini saptadığımı söyleyince çok sevindi, bitkinliğine bakmadan o binalarla ilgili bildiği bazı şeyleri anlatmaya başladı; sonra şöyle bağladı sözlerini: "İşte bunları da aktarmış oldum." Sanıyorum bununla söylemek istediği, bildiği şeylerden birazını daha başkalarına da ilettiği, hani bir bakıma kayda geçirdiği, bir tutam bilginin daha kendisiyle birlikte yok olmamasını sağladığı idi. Bundan mutluluk duyduğunu gördüm gözlerinde.

Geç tanıdığım, erken yitirdiğim bu incelikli, alçakgönüllü insanla dostluğumuzun daha fazla sürmediğine üzüldüm. Artık birlikte ne Kumkapı'da binaların üstündeki Ermenice yazıl

rı okumaya, ne mimar Aznavor'un binalarını görmeye gidebileceğiz. Ama bunlar küçük üzüntüler, çünkü kişisel, sadece bana ilişkin. Asıl üzücü olan, Kevork Bey'in çalışmalarıyla artık kültürümüze katkıda bulunamayacağı; sahip olduğu kimbilir daha ne çok bilgiyi artık başkalarıyla paylaşıp onların kullanımına sunamayacağı. Onu kilisede son yolculuğuna uğurlarken bunları düşündüm.

Bir de şunu: Kevork Pamukciyan Ermeniydi, cenaze töreni de Ermeni kilisesinde yapıldı, dualar, ilahiler, arada sadece Kevork Pamukciyan adını anladığım konuşmalar hep Ermenice'ydi. Bütün bunlar doğal da, doğrusu ondan tek bir cümleyle bile olsa Türkçe söz edilmemesine de üzüldüm. Bu üzüntüm cemaatın arasındaki Ermenice bilmeyen biz dört kişinin söylenenleri anlamamasından kaynaklanıyordu. Orada, cenazesi başında birkaç cümle de olsa Türkçe söz edilmesi, Kevork Pamukciyan'ın bir kültür insanı olarak kişiliğini yansıtmaya çok uygun düşecekti diye düşünüyorum. Çünkü o kültürü, etnik ya da ulusal boyutların ötesinde, bir bütün olarak gördüğünü yaptığı çalışmalarla, yazdığı yazılarla ortaya koymuştu.

Kevork Pamukciyan (Agos Arşivi)

Kilise Bülteni'nde Kevork Pamukciyan şu sözlerle uğurlanmış: "Alçakgönüllü tıbbir [muganni] ve kültür hayatımızın yorulmaz hizmetkârı olan Kevork Pamukciyan, Istanbul Ermenileri'nin kültür ve filoloji tarihinde şerefli bir sayfa olarak daima anılacaktır." Bense onun sadece Ermeni kültürünün değil, ortak kültürümüzün bir temsilcisi olarak anılacağına inanıyorum.

İletişim'den

ŞERİF MARDİN

Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, Batı Avrupa'daki entelektüel gelişmeyle pek alışverişi olmamış Türk (Osmanlı) aydınlarının modern siyasî fikirlerle buluşmaları, Türk toplumunun dokusundaki değişmeler, geleneksel Osmanlı dünya görüşünün modern Batılı görünümle bütünleşebilme çabaları... Şerif Mardin, bu süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern aydın hareketinin önce İttifak-ı Hamiyyet adıyla bilinen gizli örgüt çerçevesinde, sonra Jön Türk bayrağı altında oluşması, biçimlenmesi üzerinden değerlendiriyor.

DAĞITIM: İstanbul Klodfarer Cad. No. 7/1, Cağaloğlu 34400 • Tel. (0-212) 517 71 58 • Fax. (0-212) 517 71 57 ● **Ankara** Selanik Cad. 72, Yenişehir 06640 • Tel. (0-312) 417 78 35 • Fax. (0-312) 425 06 82 ● **İzmir** 859 Sok., Saray İşhanı C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel. (0-232) 483 10 40 • Fax. (0-232) 484 46 65 ● **KİTABEVİ: İstanbul** Sakız Gülü Sk. 33, 81300 Bahariye **Ankara** Selânik Cad. 72, Yenişehir ● **İzmir** 859 Sok. 33/B, Konak • Kıbrıs Şehit'leri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak ● **Bodrum** Çarşı Mah., İnci Sok. 2

Patrik Konstantinos'un Sınırdışı Edilmesi

ELÇİN MACAR

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi, cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye ve Yunanistan kamuoylarının gündeminden hiç inmeyen bir konudur. Bunun başlıca nedeni, yeni cumhuriyetin, daha henüz birkaç yıl önce önemli ihtilaflar yaşadığı bu kuruma gücünü hissettirmek istemesidir.

Türkiye'nin amacı, patrikhanenin artık yalnızca Türkiye içindeki Rumlarla ilgilenmesi gerektiği, patriğin artık bir "başpapaz", konunun da yalnız Türkiye'yi ilgilendiren bir "içsorun" olduğu biçimindeki anlayışı yerleştirmektir. Yunanistan'ın tavrı da, konuyu uluslararası arenada tutmak yönündedir.

Türk-Yunan ilişkileri açısından ise o günlerin en önemli sorunu mübadeledir. Lozan görüşmeleri çerçevesinde, 30 Ocak 1923'te Türk ve Yunan hükümetlerince imzalanan "Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"e göre Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların değiş tokuşu sözkonusudur.[1]

Elçin Macar, Kocaeli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Okutmanıdır.

Patrik VI. Konstantinos

Mübadele çerçevesinde yapılan tartışmaların önemli bir tanesi patrikhaneye bağlı olup da protokoldeki koşullara uymayan din adamlarının konumuydu. "Mart 1924 başlarında, İstanbul polisi Sen Sinod üyelerinin doğum yerleri ve şehre (İstanbul'a - E.M.) geliş tarihlerinin listesini ayrıntıyla hazırlarken, patrikhanenin din adamı ve sivil olmak üzere bütün çalışanlarını kaydetmişlerdi."[2] Patrik VII. Grigorios 6 Haziran 1924 tarihli Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Roussos'a hitaben yazdığı mektubunda "Fener'deki din adamlarını mübadeleye dahil etme yönündeki Türk niyetinden duyduğu" endişeyi dile getiriyordu. Tam bu gelişmelerin ortasında on bir aydır patrik olan VII. Grigorios, 16 Kasım 1924'te öldü ve cumhuriyet sonrası Türk-Yunan ilişkilerinin ilk büyük krizi bu noktada ortaya çıktı.

1 "Madde 2. Birinci Maddede öngörülen mübadele:
a) İstanbul'da oturan Rumları,
b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye (Şehremaneti) sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (établis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır."
İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 177

Ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nın 14. maddesine göre; İmroz ve Bozcaada halkı da mübadele dışıdır. **a.g.e.** s. 90

2 Alexis Alexandris, "The Expulsion of Constantinue VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek - Turkish Relations, 1924-1925", **Balkan Studies**, 22 (1981), s. 335

Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations 1918-1974**, Centre for Asia Minor Studies, Athens, Second edition, 1992, s. 159

Patrik Seçilişi

Yeni patrik seçimi gündeme geldiğinde, patrikliğe en yakın iki aday vardı: Terkos Metropoliti Konstantinos ve Kadıköy Metropoliti İoakim. Konstantinos, Rum basını ve burjuvazisinin tercihi idi. İoakim ise, Türklerin Rumlara yaptığı mezalimi anlatan "Kara Kitap"ı yazdığı gerekçesiyle Türkiye tarafından istenmiyordu. Türkiye basını Konstantinos'un mübadeleye tabi bir Rum olduğu için patrik seçilemeyeceği yönünde bir yayın kampanyası başlattı. Basın İstanbul'da Fener'e bağlı iki yüz yirmi iki din adamından yüz elli ikisinin mübadeleye tabi olduğunu yazıyordu. "16 Aralık'ta, Türk yetkililer, mübadeleleri amacıyla, Karma Komisyon'a üç başpiskopos için pasaport başvurusunda bulundu."[3] Bunlardan biri de Konstantinos idi. Vilayet aynı gün patrikhaneyi uyararak, Konstantinos'un mübadeleye tabi olduğunu, sınırdışına çıkarılacağını bildirerek, patrikliğe seçilmesini önlemek istedi.

Ancak Sen Sinod, 17 Aralık 1924'te Terkos Metropoliti'ni VI. Konstantinos adıyla patrik seçti. İki metropolit soruşturma için polis tarafından götürüldüğünden dolayı seçimde bulunamadı. İstanbul dışındaki metropolitiklerden gönderilen oylarla birlikte, seksen iki metropolitten altmış sekizi oylamaya katıldı. İlk turda Konstantinos otuz beş, İoakim yirmi oy aldı. İkinci ve üçüncü turlarda Sen Sinod, İznik Metropoliti Vasilios'u da adaylara dahil etti. Konstantinos oyunu Vasilios'a vermişti.

Bunun üzerine Türkiye, Mübadele alt komisyona başvurdu, konu oradan Karma Komisyon'un gündemine geldi. Bu arada Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği, Yunanistan'ın muhtemel tepkisini göğüslemek amacıyla 30 Aralık'ta bir bildiri yayınlayarak, patriğin mübadeleye tabi olduğunu, ancak Türkiye'nin Karma Komisyon'un kararını beklediğini, Yunanistan'ın da yazılanlardan Türk hükümetinin duyduğu rahatsızlığı belirtti.

Karma Komisyon, 28 Ocak 1925'te Yunan üyelerin çekimser kaldığı şu açıklamayı yaptı:

"Küçük Asya'da doğmuş, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a giderek, nüfus değiş-tokuşu amacı ile bütün gereken koşulları kendisi yerine getirmiş olan Monsenyör Konstantinos Araboğlu'nun değiş-tokuşu ile ilgili olarak altıncı yardımcı komitenin 2360 no.lu 17 Aralık 1924 tarihli raporunda bulunan gerekçeleri Karma Komisyon görmüş bulunuyorsa da, bu kilise adamını ilgilendiren bir karar almanın, bir başpiskopos olması dolayısıyla, Komisyon yetkileri dışında kaldığı kanısına varmıştır."[4]

Görüldüğü gibi komisyon bir karar almak istememiş ancak Konstantinos'tan da "patrik" olarak değil, "başpiskopos" olarak söz etmişti. Türkiye komisyonun, her ne kadar bir karar almadıysa da, bu açıklamasını, yani Konstantinos'un mübadele "edilebilirliğini" iyi değerlendirdi.

Sınırdışı Edilmesi

İstanbul Valisi, 29 Ocak'ı 30'a bağlayan gece hükümetten, patriğin sınırdışı edilmesini emreden bir telgraf aldı. Bunun üzerine sabah saat dörtte patrikhane polis kordonuna alındı ve Istanbul Emniyet Müdür Muavini İsmail Hakkı Bey, görevlilere patriği görmek istediğini söyledi, o saatte olamayacağı cevabına rağmen ısrar etti ve patriğe ulaşıp, iletmesi gereken mesajı verdi: "Hükümetimden aldığım emre göre, mübadele gereği, bu sabahtan tezi yok İstanbul'u terk etmeniz gerekiyor."[5]

Valizler hazırlandı; saatin çok erken olması nedeniyle memurlar henüz gelmediğinden metropolitlerden yol harcırahı sağlandı, yanına yüze yakın Türkçe kitap alan patrik, önce karakola götürüldü. Burada adına hazırlanmış pasaport kendisine verildi, saat dokuzda Sirkeci Garı'ndan Selanik'e gitmek üzere Avrupa Ekspresi'ne bindirildi. Bir daha ülkesini hiç göremeyecekti.

Tepkiler ve Milletler Cemiyeti

Karma Komisyon'un Yunan üyesi Eksindaris, Türk Hükümeti'nin patriğe, bir hamala yapıldığından daha kötü davrandığını söyleyerek komisyondan çekildi. Eksindaris'in temel eleştirisi Türkiye'nin mübadeleyi bir iç sorun gördüğü yönündeydi, oysa ona göre bu "... ancak kimin değiş-tokuş edilebileceğine karar verebilecek olan karma Komisyon'un yetkisine bağlı uluslararası bir sorun"du.[6]

1 Şubat 1925'te Atina'da büyük bir protesto mitingi yapıldı. Aynı gün Yunanistan'ın protesto noktası Türkiye'ye iletildi. Notadaki görüşler özetle şöyleydi:

– Patriğin İstanbul'da kadroya alınışı metropolit olarak atandığı 1902'de başlıyor. Böylece o İstanbul'da süresiz oturma hakkını elde etmiş oluyor. Zaten bütün metropolitler İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin üyeleridir.

– Lozan'da İsmet Paşa'nın salt dinsel yetkileriyle kalabileceğine söz vermesi nedeniyle patriğin sınırdışı edilmekten masun olması gerekir,

3 Mübadele edilecekler için pasaport çıkarma yetkisi Karma Komisyon'daydı. Mübadelenin en yetkili organı olan Karma Komisyon'un kuruluşu ve yetkileri için bkz. madde 11 vd.

Soysal, **age**, s. 180

4 Harry J. Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years", **Balkan Studies**, 2 (1961), s. 59

5 Paul Gentizon, "La Grande Pitié du Phanar", **L'Illustration**, 21 Şubat 1925, s.177

6 Psomiades, **agm** s. 60

çünkü patrik patrikhanenin en gerekli elemanıdır.

– Mübadele protokolüne göre kimin değiş-tokuş edilebileceğine karar verme ve pasaport çıkarma yetkisi Karma Komisyon'a bırakılmıştır. Oysa komisyon böyle bir karar almamıştır.

– Metropolitlerin mübadele edilmesi sözkonusu olursa Sen Sinod üyelerinden ancak üçü kalabilecek diğerlerinin mübadele edilmesi gerekecektir. Dolayısıyla bu şekilde bir "oldu bitti" kabul edilirse bu, patrikhanenin Türkiye'den çıkartılması anlamına gelir, çünkü ortada patrik seçebilecek bir Sen Sinod kalmaz. Oysa ki patrik, ancak Sen Sinod üyesi on iki metropolit tarafından seçilir.

Başbakan Fethi (Okyar) Bey 4 Şubat 1925'te Meclis'te, Yunanistan'ın notasını yanıtladı. Fethi Bey; Sen Sinod'un Türk-Yunan ilişkilerini bozmak amacıyla mübadele edilmesi gereken bir kişiyi patrik seçtiğini, Türkiye'nin yaptığının Karma Komisyon'un kararını uygulamaktan başka bir şey olmadığını, ayrıca bunun Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu söyledi.

Türk basını ise topyekün hükümetin eyleminin arkasında yeraldı. Hattâ bu kadarla yetinilmemesi, İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya Türklerinin değiş-tokuş edilmesi de öneriler arasındaydı. Konuya nispeten soğuk yaklaşan *Tanin* Gazetesi bile -temel eleştiri noktası bu dönemde Avrupa ile karşı karşıya gelinmemesi gerektiği idi- 1 Şubat 1925 tarihli sayısında net bir tavır sergiliyordu: "Halifeyi kolundan tutup trene bindiren bir hükümet, Rum Patriği'ni sınırdışı etmekten elbette ki çekinmez."[7]

Patrik, Fethi Bey'e "... Patrikhane meselesi Türkiye'nin dahili bir işi değildir. Patrikhane, milletlerarası mahiyette dini bir müessesedir" şeklinde cevap verdi. Bu sorunun tartışılması boyunca Yunanistan ve patrik, sorunun, dolayısıyla patrikhanenin "uluslararası konumunu" vurguladılar.

Yunanistan 11 Şubat 1925'te sorunun incelenmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu; patriğin sınırdışı edilmesinin mübadele protokolünün 12. maddesine -bu madde mübadele konusunda Karma Komisyonu yetkili kılıyordu- ve komisyonun 28 Ocak 1925 tarihli kararına aykırı olduğunu savundu. Polis 17-23 Şubat arasında, Fener'deki din adamlarının mübadeleye tabi olup olmadıklarının kontrolü için karakola başvurmalarını zorunlu kıldı. 25 Şubat'ta bir metropolit tutuklandı. 3 Mart'ta on sekiz din adamı Karma Komisyon binası önünde toplanarak gösteri yaptı. Türkiye 1 Mart 1925'te Milletler Cemiyeti'ne bu şikâyet için bir cevap vererek, konunun Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu, patrikhane ile ilgili hiçbir uluslararası antlaşma ya da konvansiyon maddesi olmadığını, Yunanistan'ın patrikhaneyi uluslararası bir kurum haline getirmeye çalıştığını bildirdi. Bununla beraber Türkiye cemiyet üyesi olmadığı için bu sorunun çözümünde cemiyetin hukuki yetkisi olmadığını da belirtti.

Cemiyet, Lahey Sürekli Hakemlik Mahkemesi'ne, bu konuda cemiyetin karar verme yetkisi olup olmadığını sordu; ayrıca taraflara sorunu kendi aralarında çözmeleri, bu konuda Karma Komisyon'un tarafsız üyelerinin arabuluculuğundan yararlanabilecekleri konusunda bir önergeyi de onayladı.

Aslında sorunun çözümü için Eksindaris ve Tevfik Rüştü Bey bir süredir görüşüyorlardı. 10 Şubat'ta da İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, Sen Sinod'a şu formülün "kabul edilebilirliğini" sezdirmişti: Sen Sinod'un patriğin görevden el çekmesini sağlaması ve mübadele dışı bir patrik seçilmesi koşuluyla, Sen Sinod üyelerine mübadele edilmezlik statüsü verilecekti.[8]

Konstantinos Selanik'e gelir gelmez, kendi yönetim sınırları içindeki din adamlarını bir tavır almak üzere biraraya getirmek istedi ancak, Makedonya Genel Valisi Canavos tarafından engellendi. Patrik, ayrıca Sen Sinod'u, yerine bir "locum tenens" (vekil) atamadığı için eleştirdi. 12 Mart'ta ise artık eleştiri dozunu iyice arttırdı. Ona göre Sen Sinod Türkler adına çalışıyordu. Yerine patrikvekili olarak "protosingelos" Polikarpon Dimitriadin'i tayin etti. Daha sonra Mira (Demre) ve Bursa metropolitle-

Konstantinos Araboğlu (Karacopulos)

1861'de, Bursa yakınlarındaki Sigi (bugünkü adıyla Kumyaka)'de doğdu. 1885'te Heybeliada Ruhban Okulu'ndan mezun oldu. 1896'da Rodopoli (Maçka)'de piskopos oldu. Oradan Adrianupoli (Edirne) Metropolit yardımcılığına atandı. Sırasıyla 1899'da Velgradi ve Koniçis, 1906'da Trabzon, 1913'te Erdek metropoliti oldu. Konstantinos, patrikhane içinde, "Venizelosçu" olarak bilinen Meletios'a karşı "Kralcı" grubun lideriydi. Aralık 1921'-de, IV. Meletios'un patrik seçildiği seçimi protesto amacıyla katılmayarak dikkat çekti. Bunun üzerine, 1922'de Bursa'ya atandı.

Bu karara direndi ve gitmedi. IV. Meletios Temmuz 1923'te Türkiye'den ayrılınca, Sen Sinod'a döndü. Mayıs 1924'te Terkos Metropoliti oldu. 17 Aralık 1924'te patrik seçildi. 30 Ocak 1925'te sınırdışı edildi. Daha sonra adı İskenderiye Patrikliği seçiminde adaylar arasında geçti. 26 Kasım 1930'da Atina yakınlarındaki Kifisia'da öldü.

7 Yazının tamamı için bkz. Edgar Pech, Les Alliés et la Turquie, **Les Presses Universitaires** de France, Paris, 1925, s.256

8 Aleksandris, agm, s.357

rı de yerine vekalet ettiler.[9]

Bu arada Londra'da da, Canterburry Başpiskoposu İngiliz hükümetini, Türkiye'ye baskı yapması için sıkıştırmaktaydı. Ancak, artık Lord Curzon da Türkiye'nin bu konudaki kararlılığının farkına varmıştı: "Bu meselenin halledilmesi için patrikliğe gayri mübadil bir Rum metropolitinin seçilmesinden başka çare yoktur."[10]

Bir süre iki ülke iç sorunlarına döndüler. Yunanistan anayasa, göçmenler; Türkiye'de Şeyh Sait İsyanı, Musul gibi sorunlarla uğraştılar. Konu, adeta bir süre için soğumaya bırakıldı.

Sonuç

Yunan hükümetinin istifa etmesi için patrik üzerindeki baskıları, yukarıda sözü edilen formülün Rum azınlığın ve patrikhanenin geleceği açısından daha iyi olduğu yolundaki ikna çabaları sonuca ulaştı. Daha önce, gerekirse patrikhanenin Yunanistan'a taşınabileceği, istifa etmeyeceğini söyleyen Konstantinos, 22 Mayıs'ta istifasını Fener'e yolladı. 13 Haziran'da, İznik Metropoliti, III. Vasilios adıyla patrik seçildi. Bunun üzerine Yunanistan Milletler Cemiyeti'nden şikâyetini geri aldı.

Aslında Vali Süleyman Sami Bey'in Sen Sinod'a önerdiği formül patrikhanenin reddedemeyeceği bir formüldü. Gazeteci Ömer Sami Coşar'a göre patrikhane zaten bu formüle ulaşabilmek için, yani mübadeleye tabi metropolitleri kurtarabilmek için Konstantinos'u patrik seçmişti.

Sen Sinod, Türkiye'nin uluslararası tepkilerden çekineceğini, bu patriği sınırdışı edemeyeceğini, böylece mübadeleye tabi diğer metropolitleri de kurtaracağını düşünmüştü. Alexandris de Coşar'ı doğruluyor: "Mübadele edilebilir bir patrik seçerek, Fener, hükümeti, pozisyonlarından dolayı Sen Sinod üyelerinin mübadele dışı kalmaları gerektiği yönünde zorlamak için çabaladı... Fener bunu ikili durumu berraklaştırmak için yaptı."[11]

Konuyla yakından ilgilenen, dönemin önemli bir yayını durumu açıklığa kavuşturuyor:

"Bu arada Türk polisi de Fener Patrikhanesi'nde bir arama yapmış ve Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan temsilcilerin başkanının (Eksindaris - E.M.) Sen Sinod üyelerine verdiği talimatları ele geçirmiştir. Bu talimatlarla, Sen Sinod'dan istenen şey, patrik seçiminin mutlaka mübadele kapsamına giren metropolitler arasından yapılması ve böylece tüm diğer metropolitlerin de bu kapsamın dışına çekilmesidir."[12]

Yapılan pazarlıklar sırasında Yunanistan, Papa Eftim'i ve yarattığı sorunları da gündeme getirdi. Türk hükümetinin bu konuda gerekli önlemleri almasını istedi.

Bu tarihten itibaren Eftim, bir miktar geri çekildi. Sonuçta patrikhane, "mübadeleye tabi metropolitleri kurtarmak" amacına, bir patrik feda ederek ulaşmış oldu.

TBMM Gizli Celsesinde Patrik Konstantinos *

4 Şubat 1341 (1925) 2. Celse

"ŞÜKRÜ KAYA (Hariciye Vekili) ... Onun üzerine Patrikhaneyi kurtarmak lazımdır. Fakat Patrikhane eski Patrikhane değildir. Yunan idaresine merbut, Yunanın tahtı himayesinde, mevcudiyeti beynelmilel tasdik edilmiş bir Patrikhane ihdasını siyaset ittihaz etmişlerdir. Konstantin efendinin Patrik intihabı bu siyasetin eseridir. Katiyen tesadüf eseri değildir. Çünkü bir taş ile iki kuş vurmuş olacaklardı ki; birincisi etabli kelimesini halletmiş olacaklardı. İkinci büyük tehlike de; diyorlar ki efendiler: "her papaz, fermanlarında mezkur olduğu üzere Fener'de mukim sayılır" binaenaleyh her papaz Fenerlidir ve her papaz mübadeleden müstesnadır.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Bozok) Fener söndü.

ŞÜKRÜ KAYA BEY (Devamla) Binaenaleyh ne kadar gitmiş gelmiş papaz varsa bunları İstanbul'a tekrar sokmaktır.

İkincisi; bu fikri kabul ettikten sonra bir gün Yunan tabiyetini haiz metropolitin patrik olmasını dahi temin etmektedir. Çünkü mübadele muahedesi mucibince; tarafeyn topraklarına ayak basan mübadiler derhal bulunduğu yerde tabiyetini iktisab eder, yani bir Rumelili buraya ayak bastığı günde mutlaka Türk olmuştur. Bir Anadolulu Selaniğe ayak bastığı gün Yunanlı olmuştur. Binaenaleyh buradan giden ne kadar Rum mübadiller varsa hepsi Yunanlı olmuştur. Nitekim o kanun mucibince Arap oğlu Konstantin efendi dahi Yunanlı olmuştur, mübadil olmuştur. Oradan gelirken de Aganyos efendi patrik olacak, Yunanistan fikrini güdecektir. Bu da patrik olunca o vakit söylemek kolaydır. Çünkü İslâmiyet'le alâkası yok. Bu tabiiyetlerin fevkinde bir şeydir. Ha Yunanlı olmuş ha Türk olmuş ehemmiyeti yok denilecek ve bu suretle yavaş yavaş Yunan organiyesi husule gelecektir."

* **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, c.4, s.476-477

9 Vasilis Stavridis, "E Mitropolis Halkidonos, Derkon ke Prinkiponnıson, Adelfi Kiriakidi, Thessaloniki, 1991, s. 231

10 Ömer Sami Coşar, "Patrikhane Dosyası", **Hürriyet**, 15 Ağustos 1976

11 Alexandris, **age**, s.160

12 Echos D'Orient, Revue trimestrielle d'Histoire de Géographie et de Liturgie orientales, Tome XXIV, **Année** 1925, s.98

Altın Kapıda Buluşma

ÖZKAN EROĞLU

Resim sanatı tarihinde ele almak istediğiniz ressamın ve döneminin durumuna göre bir çözümleme düzeneği oluşturmanız gerekir. Zaten yazımız başlığını çözümleme düzeneğinin içerimini oluşturacak resmin adından alıyor. "Altın Kapıda Buluşma". Ressam ise Floransalı Giotto. Sanatçı, Geç Ortaçağ ile Erken Rönesans dönemlerinin çağcıllığını taşımakta. Söylediğimiz üzere, bu dönemlerin resim çözümleme düzeneklerinin anahtarı olarak, başta ikonografik ve ikonolojik yanaşım gelmektedir. Fakat böyle bir yanaşım içine girmeden önce, sözkonusu ressamın yaşamı ve yaşamının geçtiği dönem hakkında tanıtıcı bir sosyolojik bilgi vermekte sanırım yarar olacaktır. Zaten böyle bir bilgilendirme ikonolojinin[1] bir kısmını da oluşturur.

Giotto'nun Yaşamı

Sanatçı, yaşadığı dönemde bir hayli revaçta olan iki okuldan biri olan Floransa Okulu'nun temsilciliğini yapmış, hatta başını çekmiştir. Çiftçi bir ailenin oğlu olarak 1267 yılında dünyaya gelmiştir. Ustası Cimabue'nin onu çobanlık yaparken keşfettiği ve sonra ustasının yanında on yıl çalıştığı bilinir. Sırasıyla 13. yüzyılın son çeyreğinde Assisi'de, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde ise; Padova ve Floransa'da fresko teknikli resimler yapmıştır. Roma'ya giderek klasik resmin örneklerini görmüştür. Sanatçının birara Napoli Krallığı'nın hizmetinde de çalıştığını öğreniyoruz. 1337 yılında ölmüştür.

Floransa Kentine Dair Notlar

Sanatçı, Floransa Okulu'nun dolayısıyla Floransa şehrinin bir sanatçısı olduğundan, öncelikle Floransa kentinden biraz bahsetmeye çalışalım. Toskana'nın merkezi olan bu şehir, bir havza konumunda olup, Arno Irmağı kıyısındadır. Bu ırmağın sol tarafında dağlar, sağ tarafında ise; Floransa kenti vardır. Burası ilk önceleri bir Etrüsk köyüdür. Sonra bir Roma kasabası haline gelmiş, M.S. 11. yüzyılda da Hıristiyanlık yerleşmeye başlamıştır. Özellikle Floransa, kendi gibi bankerlerin çoğunlukta olduğu Siena kenti ile hem papalığın müşteriliğini kapmak için, hem de sanatsal bağlamda mücadeleler vermiştir.

Kent, 12. yüzyılda konsüller tarafından yönetilen özerk bir yönetim kurmuştur. Floransa kenti 12 - 16. yüzyıllar arasında birçok edebiyatçıya, sanatçıya ve mimara kucak açmıştır. Özellikle Giotto dönemi İtalyan kentlerinin (Floransa, Venedik, Roma v.d), ticaretten dolayı genişlemekte olduğunu, doğu ve uzakdoğu kültürlerini tanımaya çalıştığını, yeni kültür-sanat merkezleri olacak burjuva oluşumlu ve yönetimli kentlerin meydana gelmeye başladığını, ayrıca İngiltere ve Fransa'daki kadar kuvvetli derebeylerin yaşamadığı bir toplumsal ortamın tüm İtalya'da dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

"Altın Kapıda Buluşma" İsimli Resmin Çözümü

Sözkonusu çözümlemeyi yapabilmek için Erwin Panofsky'nin[2] bu konuda meydana getirdiği teorik bilgilerden[3] önce haberimiz olması, sonrasında da bunu, adı geçen resme uygulamak gerekmektedir.

Giotto'nun bu resmi 200x185 cm boyutlarındadır. Resim, fresko teknikli[4] olarak 1304-1306 yılları arasında yapılmıştır. Resmi, öncelikle *Ön-İkonografik Tanımlama* denilen renkler, çizgiler, biçimler ve hacimleyani plastik açıdan irdelemeye çalışa-

lım. Buna göre, konusu itibariyle açık havada ve açık bir mekânda gerçekleşmekte anlatılmak istenenler. İnsan figürleri ve kapının iki kulesi, birlikte iyice minimalize edildiği zaman, tamamen dikey unsurlar olarak belirmektedir. Yani her biri birer dikey çizgi olarak vardırlar. Adeta bağıran bir çivit mavisi rengin gökyüzünü temsil ettiği ve bu mavi rengin, kapı ve kulelerin hafif kirlenmiş beyazıyla ilginç bir kontrast oluşturduğu gözden kaçmamaktadır. Benzer kontrastlıklar, insan figürlerinin üzerindeki giysilerde de vardır. Kostümlerin meydana getirdiği kontrastik hem tam ortada kalan oldukça koyu lacivert olan kostümüyle var olan figürle bütünde, hem de örneğin; Anna'ya sarılan Yohakim'in kostümünde; basit anlamdaki bir ışık-gölge ile tikel olarak dikkati çekmektedir. Resim, renkleri itibariyle doğallıktan yanadır. Aslına bakılırsa bir ortaçağ resmi olarak, böylesi bir doğallık, ön-ikonografik inceleme ile belirginlik kazanmış olmakta ve Giotto'yu resim tarihinde öne çıkarmaktadır. Çizgiler, kule ve kapıda belirli olan mimari formlarla varken, insanlarda ise; görme suretiyle meydana farklı kompozisyon geometrikleri getirmektedir.

Ortada birbirine sarılan iki figürün neredeyse bir üçgen meydana getirdiğini, sanırım kimse reddetmez. Kapıdaki yarım daireden oluşan Rönesans kemeri ve kulelerdeki dikdörtgen vurgular da çizgisel yönde işin başka cabalarıdır. İnsan figürleri ve mimari gösterimlerle resimde tabiî ki hacimler işgal edilmiştir. Bu işgaller de bilinçli bir yerleştirme, dolayısıyla olumlu proporsiyonlaşmalara işaret etmektedir.

Kapı kemerinin altında bir proporsiyon; üç kadınla, diğer bir proporsiyon; elinde örtüyü tutan tek başına kadınla, yine üçüncü proporsiyon; lacivert giysili gizemli kadınla, dördüncü proporsiyon; birbirine sarılan iki figürle, sonuncu ve beşinci proporsiyon ise; çoban olarak nitelenen resmin en solundaki figürle oluşmaktadır. Ayrıca bu çoban, resmin soluna doğru merak uyandıran figür olma özelliğini koruyaraktan, mekanın konstrüksüyonunu da oluşturmaktadır. Çizgi olgusu yönünde, resimde belli belirsiz bir çizgi de, kapı altındaki üç figür ile çoban arasında gözler aracılığıyla bir bakış diyalektiği oluştururaktan gerçekleşmektedir. Bu çizgi şüphe yoktur ki yatay bir çizgidir.

Rönesans resminin yatay ve dikey çizgilerle yapılaşmaya yöneldiğini düşünürsek; bu özelliği, Giotto resminin Rönesans resmine olan bir etkisi ve aktarımı olarak değerlendirebiliriz. Yataylığın dikeyliğe göre bu resimde daha gizli kalmasına gelince; bunun da tıpkı bir süre yeraltında katakomplarda yapılan gizli Hıristiyanlık ibadetlerine benzetilmesi mümkündür. Zaten bu resmi, Ortaçağ ve Rönesans resminin prensipleri ile karşılaştırdığımızda; resmin her iki tarafın[5] özelliklerini taşıdığını da görebilmekteyiz. Ayrıca dikeylik ve yataylık gösterisinin kapı cephesi ve kule oluşumlarında da dikkati çektiğine tanığız. Hacmin, özellikle figüratif hacimselliğin verilmesi yönünde figürlerin giydiği kostümlerin önemli rol üslendiklerini de söyleye-

biliriz. Çünkü bu kostümler figürlerin anatomisini saklamakta, bunun ancak resmin solundaki figürde kırıldığına işaret edebiliriz. Ön-İkonografik incelemenin ardından, doğal anlamın kurgulanması da önemlidir. Bunun için öncelikle olgusal anlamı ortaya çıkarmalıyız. Sözünü ettiğimiz resimde bir yerden gelen Yokahim ve yanındaki çobanın, belli bir yerde bulunan Anna ve yanındakilerle buluşması durumu ele alınmaya çalışılmıştır.

Olgusal anlam bağlamında, sekiz figür ve özellikle mistik bir kapalılığa işaret eden bir figür ve altın kapı olarak nitelenen yer dikkatimizi ilk çekenlerden. Bu resimde buluşma anında bir sevgi gösterisinin, yanısıra şefkat yanaşımının sıcak ve özlem dolu bir atmosferde gerçekleştiğini görebilmemiz, biz izleyiciler tarafından ancak bir empatik algılama ile olabilmektedir. Örneğin; adeta bir utangaçlık kisvesi altında lacivert giysili figür bize gizemli gelebiliyorsa, işte bütün bunlar empatik algılama sayesinde olmaktadır.

Hem olgusal hem de empatik anlamın bir araya gelerek Ön-İkonografi ile ikonografik tanımlamalar arasında geçişi sağlayan doğal anlamı oluşturduğunu belirtmeliyiz.

Resmin incelenmesinde, bir diğer aşama İkonografik Tanımlama'dır. Burada tema ve kavramlar arasında bir bağ kurularak, imgeler çözümlenerek, öykü ve varsa allegorilerin saptanması gerekmektedir.

Giotto tarafından değerlendirilen bu resmin teması, bakın Yakup İncili IV/4'de nasıl geçiyor. *"Ve Yohakim sürüleriyle yola çıktı; Anna onu kapıda bekliyordu. Yohakim'ın geldiğini gördü ve ona doğru koşup, boynuna sarıldı. Başmelek Cebrail, zaten yaşlı karı-kocaya; birgün Kudüs'te Altın Kapı'da buluşacaklarını söylemişti."* İşte resimde bu buluşma anı canlandırılıyor. Hikâyesi, dolayısıyla bir anlamda senaryosu bu denli bilinen bu olayın resmedilmesi, resme mekan bağlamında bir tiyatro havası kazandırmıştır. İkonolojik Tanımlama olarak; Anna ve Yohakim ismiyle geçen karı-koca, Hıristiyanlık ikonografyasında Meryem'in anne ve babası olarak bilinir. Çoban olgusu ise; İsa'nın bir atrubisidir. Çünkü özellikle ortodoks ikonografisi içinde İsa'nın tanımlamalarından biri de çobanlıktır. Yani çobanlık yaşantısı Hıristiyan ikonografisinin içinde zaten vardır. Resimde renklerin görünen anlamları da vardır. Altın Kapı, yani altın sarısı, uhrevi bir ışıktır. Daha yalın bir söyleyişle Tanrı ile kulları arasında bir köprüdür. Altın sarısı resmin atmosferine, dolayısıyla sözkonusu buluşmanın Tanrı şahitliği altında gerçekleştiği sanısını da kazandırmıştır. Resimdeki lacivert renk olgusu, mistisizm göstergesidir. Kırmızı renk ise, tanrı fikrinin her zaman taze ve güncel kalmasını sağlayandır. Fakat burada gökyüzünün mavisi, tıpkı halelerin kullanımında olduğu gibi azalan uhreviyetin de bir göstergesi olarak aynı zamanda bir doğallığın simgesidir.

NOTLAR

1 İKONOLOJİ; bir sanat yapıtının içeriği demektir. Burda sanat yapıtının oluşturulduğu dönemin kültürel niteliklerinin, sanatçı kişiliğinin ve sözkonusu kültür ortamına katkıda bulunan sanat yapıtının, içerdiği anlamın irdelenmesi gerekmektedir. Bedrettin Cömert'in de söylediği üzere; bir resim eserinin içeriği, başka bir deyişle asıl anlamı, bir ulusun, bir dönemin, bir sınıfın, bir din ya da felsefe anlayışının bir sanatçı kişiliği tarafından nitelenmiş ve bir eserde yoğunlaşmış temel davranışını belirten temel ilkeleri saptamakla bulunur. Oyleyse bu bağlamda, yine Bedrettin Cömert'in soylediği gibi, Giotto, Batı resim sanatı tarihinin önemli bir noktasıdır. Gerek insanlık ve tarih görüşü, gerekse resimsel biçim ve üslubu bakımından Ortaçağ'ın ayaklarını yere bastıran ilk resim sanatı devrimcisidir.

2 ERWIN PANOFSKY, 1892'de Almanya'nın Hannover kentinde doğmuştur. Orta ve üniversite öğrenimini Berlin'de yapmıştır. 1914'de Freiburg Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuştur. Hamburg Universitesi nde çalıştığı yıllarda birçok insan seminerlerini izlermis ve zaten ismi de ilk kez bu seminerlerle duyulmaya başlamıştır. Hitler'in gelişi ile birlikte o da Amerika'ya gitmiştir. Burada sanat tarihinin önünü açtığı gibi, Amerikalı genç sanat tarihçilerine de esin kaynağı olmuştur. Panofsky, 1968 yılında Amerika'da ölmüştür.

3 Panofsky'ye gore, bir sanat yapıtı içerimınde, döneminin felsefesini, toplumunun yapısını, psikolojisini, dinsel ortamını, politik ve ekonomik durumunu v.d bulundurmalıdır. Hatta, Pahofsky bu olguların hepsine KULTUREL BELİRTİLER ismini vermiştir. Ona gore bir sanat yapıtı, biçim, konu ve içerikten meydana gelmiştir. Ona göre bu parçaların her biri kendi içinde parçadan bütüne gitmektedir. Bu parçalardan ilki ON-İKONOGRAFİK İNCELEME sayesinde elde edilirken, ikincisi; İKONOGRAFİK TANIMLAMA, üçüncüsü ise; İKONOLOJİK TANIMLAMA ile elde edilebilmektedir. Daha geniş bilgi için bakınız: Erwin Panofsky, **İkonografi ve İkonoloji**. İstanbul, 1995 (Çev. Engin Akyürek).

4 FRESKO; Abidevi duvar resmi tekniğidir. Yeni sıvanmış bir duvar üzerine suda hazırlanmış boyalarla resim yapma yanaşımının adıdır. Kuru sıva üzerine uygulanan şekli de vardır. Fakat asıl olanı duvar yüzeyi en azından hafif nemliyken yapılanıdır. Sanatçı, sert ve pürüzlü bir harç üzerine, fuzen ve kırmızı toprak kullanarak bir taslak çizer, sonra üstü boyanacak ince sıva katmanını sürer; bu sıvanın tazeliğini koruyabilmesi için sıvama işlemi, ressamın bir çalışma günü içinde boyayabileceği bir yüzeye uygulanır.

Sıvanın içindeki kireç bağlayıcı işlevi görür ve kuruduğu zaman sıvayla boyalar tek bir madde halinde bütünleşir. Bu teknik hiçbir değişiklik ya da rötuş kabul etmez, çabukluk ve ustalık gerektirir. Antik çağdan günümüze kadar bütün dönemlerde bilinen ve uygulanan bir resim tekniğidir. Ortaçağ resim sanatı içinde ve özellikle Bizans uygarlığının resim sanatında çokça kullanılmıştır. Fresko'nun soylu bir sanat haline gelişi, 13-16. yüzyıllar arasında Cimabue ile Michelangelo gibi ressamların yaşam dönemlerinde olmuştur.

5 Giotto'nun resim felsefesini Ortaçağ ve Rönesans bağlamında ele alacak olursak; sanatçı sözkonusu bu iki dönem arasında bir köprü oluşturmuştur. Giotto gibi geçiş döneminin sanatçısı olmak, hele hele bu geçişte Ortaçağ resim sanatının adını bile henüz tam koyamadığı birtakım resim değerlerinin (Giotto'da olduğu gibi; figür plastisitesi, gerçekçi duruş ve hareketler, renklerin valor hissi vermesi, çizgi devingenliği, yoğun denetim ve kararlılık, psikolojik yansıtım v.d) ortaya konulması ve bunlarla sonuca gidilmesi önemlidir. Rönesans resim sanatı, resmi Ortaçağ'ın, dolayısıyla Giotto'nun elinden işte bu koşullarda almıştır. Bedrettin Cömert'in de dediği gibi, Giotto'nun sanatı 14. yüzyıl başında, İtalya'da, bütün Toskana Rönesans resminin doğrultusunu belirlemiştir. Rönesans resmi, gerek mekan ve plastik gerçeliğin kazanılması, gerekse gerçeklikle kurulan ilişkiler açısından bütün Batı resminin temelini oluşturmaktadır.

Adım, adım Muvakkatkabir'den Anıtkabir'e

TUNCA VARIŞ

Günümüz teknolojisinin en tartışılmaz yanı, her geçen gün yeni bir ürünü piyasaya sürüp bir öncekini acımasız bir şekilde geçersiz ya da gereksiz bir duruma sokmasıdır. Yirmibeş yıl önce televizyon bir sosyal statü aracıydı. Onbeş yıl evvel renkli televizyon deneme safhasındaydı. On yıl kadar geride "video" adı verdiğimiz o hantal aletlerle "evde televizyon" kanallarımızı oluşturmuştuk. Beş yıl kadar önce "ses"in yanında "görüntü"nün de bilgisayar ortamına girmesini sağlayan "CD" fırtınası başladı. Biraz bilgi ve elbette biraz da parasal yatırımla artık filmlerinizi (görsel eserlerinizi), bestelerinizi (müzikal eserlerinizi) kendi evinizide, yerinizden kıpırdamadan istediğiniz gibi hazırlayabilirsiniz; resim, yazı ve fotoğraf gibi belgeleri "CD" ortamında saklayabilir ve hatta bunların üzerinde istediğiniz gibi oynayıp (!) işinize geldiği üzere şekillendirebilirsiniz.

İnsanoğlunun yaşantısında uzun, Dünya'nın yaşamında kısa ve kâinatın (evren, dememek için) yaşam sürecinde önemsiz diye nitelendirilebileceğimiz bir elli ya da kırk yıl önce durum çok farklıydı. "Bir diya serisi", alışılmışın ya da görülmüşün dışında büyük bir önem taşıyordu.

Yıl 1960. O zamana kadar ilkokul öğretmenliği yapan babam o yıl Ankara'ya ilkokul müfettişi olmak üzere kursa gitmişti. Dönüşünde de bir sürü "ilginç" nesneyle bizleri şaşartmıştı. Mazotlu bir jeneratörle çalışan "elektrik fabrikası"nın kısıtlı besleme ve aydınlatma yapabildiği Geyve'de, eğitim amacı ile de olsa, babamın getirdiği diya serileri yaşantımın asla unutamayacağım anlarında yer almışlardır. Arada sırada gittiğimiz için sinemanın ne olduğunu ve babamın açıklamalarından, az çok, ne olmadığını ve nasıl çalıştığını biliyorduk. Ancak o filmleri ya da benzerlerini elde bulundurmak, hareketsiz da olsa, yıllar yılı hep aynı konular da olsa kendisine ait bir "görüntü" dünyası yaratmak... O tadı bugün, elimin altında olan ve her an kullandığım videom, video kameram, fotoğraf makinelerim, programlanabilir ve sesli projeksiyon aletlerim, yirmi yedi kanalı alan televizyonum, ses ve görüntü kartlarıyla donatılmış bilgisayarım, tarayıcım, CD okuyucum ve CD kayıt cihazımda bile bulamıyorum.

1950'li yıllar Türkiye'nin tarihindeki en önemli dönüm noktalarının oluştuğu yıllardır. Çok partili demokratik dönemin başlangıcı bu yıllardadır. İkinci Dünya Harbinden sonra oluşan yeni Dünya düzeninden yani Batı-Doğu, Amerika-Rusya ya da Kapitalist sistem-Komünist sistem çekişmesinden etkilenmeye başlaması bu yıllardadır. Yavaş yavaş Soğuk Savaş'ın odak noktalarından biri olması da bu yıllara rastlar. Tüm bu olguların sonucunda Türkiye, savaşa katılmamasına karşın, İkinci Dünya Savaşı'ndan ekonomik ve politik anlamda en çok etkilenen ülke durumuna düştü; böylece de Amerika'nın etki sahasında kaldı. Askeri yardımlar, Marshall yardımları derken toplumsal yapımızda, günlük yaşantımızda "Made in U.S.A." görüntüleri arttı. Büyük bir bölümü henüz elektrikle tanışmamış ya da mazotlu jeneratörlerle asgari bir enerjiyi ancak elde eder hale gelmiş bir ülkede, fotoğrafı bırakın yazı yazacak kâğıdın bulunmadığı bir ortamda eğitim aracı olarak "diya serisi" kullanmayı düşünmek temelden önce evin çatısını kurmak kadar ters yönlü bir davranış oluyordu. Ama, olsun! Bütün çabalar "Küçük Amerika"yı yaratmak için veriliyordu. büyük Amerika'da bulunan her şey bizde de bulunacaktı, elbette.

İşte o anıların "dipsiz kuyusu"ndan çıkardığım ve sizlere de ilginç geleceğini sandığım, içinde bulunduğumuz ay ile ilgili bir "hareketsiz ve siyah-beyaz" belgesel. Öncelikle eğitim aracı olarak, sonra da arkadaşlar arasında toplantılarda, hiç bir "rating" endişesi olamadan defalarca gösterime girdi; Atatürk, Cumhuriyet ve Devrimler sözcüklerine çok eşlik etti. Biraz yorgun ve biraz yapranmış gibi görülebilir; devrin Başvekili Adnan Menderes ve Vekiller Heyetini gösteren 19. kareyi bir yayında kullanmak üzere alan kişi sonradan bunu geri vermediği için biraz eksildi.

Tek eksikliği, yeter ki, bu kadar olsun.

Atatürk'ün bir portresi

Başkent Ankara ve Anıttepe civarının 1950'li yıllardaki bir görüntüsü

10 Kasım 1953 günü, kadınların tören sırasında izleyecekleri yol

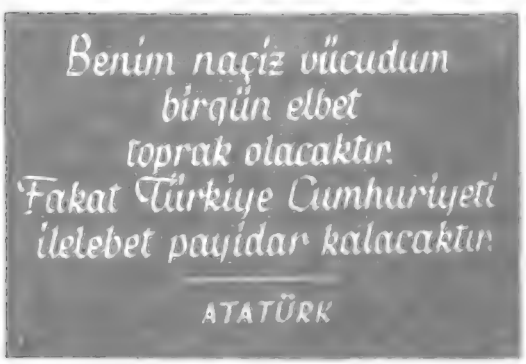

Atatürk'ün, Anıtkabir hazırlanıncaya kadar defnedildiği eski Türk Ocakları Genel Merkez binası, sonradan Etnoğrafya Müzesi

Tören'den önce bir hafta boyunca Atatürk'ün huzurunda saygı duruşunda bulunuldu

Yurdun çeşitli köşelerinden gelmiş izci grupları Atatürk'ü izliyor

Atatürk silah arkadaşlarının omuzlarında

Atatürk'ün naaşı Ulus Meydanı'nda

Bayrağa sarılmış Atatürk top arabasında

Yurdun dört bir tarafından gelmiş vatandaşlar da Atatürk'ü izliyor

Saygı duruşundan sonra, Muvakkatkabir'den Anıtkabir'e doğru yola çıkış

Harp Okulu öğrencileri tarafından çekilen top arabası Cumhuriyet Caddesi'nde ilerliyor

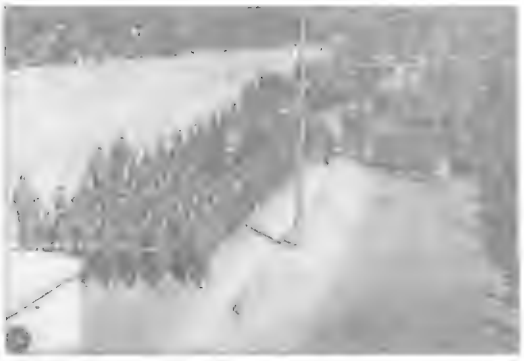

Eski TBMM binası önündeki saygı duruşundan sonra Anıtkabir'e doğru yola devam ediliyor

Dönemin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başyaveri ve diğer yaverler Atatürk'ü izliyor

Kortej Tandoğan Meydanı'na doğru geliyor

Dönemin Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Bakanlar Kurulu

Törene katılanlar Tandoğan Meydanı'da.

Türkiye'de bulunan ve dışarıdan gelen yabancı diplomatik temsilciler.

Atatürk'ün İstiklâl Madalyası törende taşınıyor.

Harp Okulu Bandosu Anıtkabir Caddesi'nde

Harp Okulu Öğrenci Alayı Anıtkabir Caddesi'nde

Riyaset-i Cumhur (Cumhurbaşkanlığı) Bandosu

Deniz Harp Okulu Bölüğü Anıtkabir Caddesi'nde

Atatürk, Anıtkabir Caddesi'nde

Hava Harp Okulu Bölüğü Anıtkabir Caddesi'nde

Anıtkabir önündeki tören meydanında

Çeşitli izci grupları bayrak ve flâmalarıyla Anıtkabir Caddesi'nde.

Top arabası özel rampalara yanaştırılıyor

Tabut top arabasından inyor

Tabut omuzlarda tören alanına doğru ilerliyor

Tören Yolu'nun giriş merdivenlerinde

Anıtkabir giriş merdivenleri önünde.

Atatürk omuzlarda, Anıtkabir Tören Yolunda ilerlemekte.

Tören sırasında Atatürk'ün son durak noktası olacak katafalk.

Atatürk'ün kendisinden dört yaş küçük kız kardeşi , Makbule Atadan.

Tabut katafalka yerleştiriliyor.

Atatürk'ün naaşı tören alanında

Tabut askerler tarafından taşınıyor

Anıtkabir'in önündeki tören alanının görkemli görünümü.

Atatürk'ün önünde son saygı geçişi

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Anıtkabir'de konuşmasını yapıyor.

Anıtkabir ana binasında yer alan Tören Salonu'ndaki sembolik lâhit taşı.

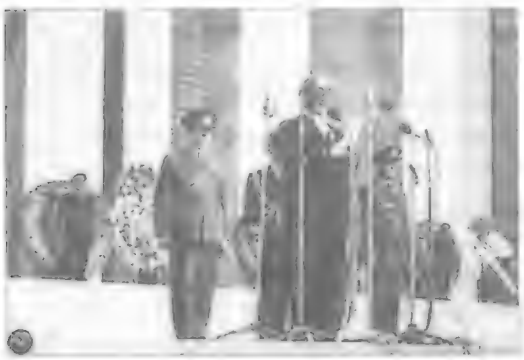

Dönemin Cumhurbaşkanı Bayar konuşuyor.

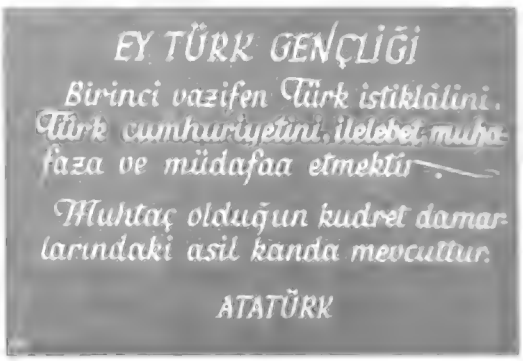

Büyük İtalyan Şairi

Dante'nin Türkiye'de Tanınması

OĞUZ KARAKARTAL

Ünlü İtalyan şairi Dante'nin Türk edebiyatında ve İtalyan edebiyatının da Türkiye'de tanınması, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla başlayan Batılılaşma hareketleri sonrasına rastlar. Bununla beraber pek çok büyük Batı klasiğinde olduğu gibi, Dante'nin *İlahî Komedya* 'sının da Türkçe'ye mükemmel denebilecek çevirisi XIX yüzyıl içinde ve XX yüzyıl başlarında değil, ancak 1955-1956 yıllarında Feridun Timur tarafından gerçekleştirilebilir.[1]

Dante'nin, kültür ve edebiyat hayatımızda tanınmaya başlamasını iki kısımda ele almak yerinde olur:

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dante'nin Türkiye'de Tanınmaya Başlaması (1870-1923)

1870'li yıllardan sonra kültür hayatımızda ortaya çıkan Fransızca ağırlıklı çeviri çalışmaları ve dergicilik faaliyetleriyle birlikte Türk aydınları Avrupa edebiyatları hakkında az çok bir fikir sahibi olmaya başlar. 1873'de Recâizade Mahmut Ekrem Silvio Pellico'nun *Mes Prisons* 'unu Fransızcasından Türkçeye aktarırken dolaylı yoldan da olsa İtalyan edebiyatıyla ilk ilişkimizi kurar.[2] Recaizade'nin nesir şeklindeki bu çevirisi hakkında bir değerlendirme yazısı yazan Namık Kemâl, eseri beğenir ve İtalyan edebiyatının diğer ürünlerinin nasıl olduğunu merak ederek şöyle sorar: "Şimdi hatırıma geldi; bilmem ki kitabın asıl İtalyancası mevzûn (vezinli) mudur? Eğer mevzûn ise İtalyan şiirinin bu kadar cüz'iyâtı hikâye ve tarife müsâid olmasından dolayı bizce ne kadar gıpta olunsa şâyestedir (değer)."[3]

1870'den sonra gelişen Osmanlı dergiciliği sayesinde Osmanlı-Türk okuyucuları dünyadan haberdar olurlar. Bu arada Dante'nin adının 1884 tarihli *Envâr-ı Zekâ* dergisinde çıkan bir anektotda geçtiğini görürüz:

"İtalya'nın en büyük şuara-yı meşhur Dante vefat ettiği zaman, seng-i mezarına (mezar taşına) hakkettirilecek (kazıtılacak) ibareyi tahrir ve intihab etmek (yazıp seçmek) için bütün şairler toplanmışlar. Herkes yazdığı ibareyi irae etmiş (göstermiş); fakat bunların hiç biri müşarünileyhe (ona) lâyık görülmeyerek nihayet yalnız şu kelimenin hakkettirilmesi karar-gîr olmuş: "Dante!!!" [4]

Bizde şâir Abdülhak Hâmit Tarhan, Dante ve öteki İtalyan ediblerinden ilk söz eden şahsiyettir demek yanlış olmasa gerek. Hâmit, Samipaşazade Sezai'ye yazdığı 1882 tarihli bir mektubunda eski Yunan ve Roma kültür mirasına ilk önce İtalyanların vâris olduğunu söyleyerek şöyle der: "İtalya'nın o hadd ü hisâbı olmayan meşâhirinden (şöhretlerinden) Dante'nin, Petrarque'ın, Boccace'ın, Arioste'un, Le Tasse'ın vesair isimlerini şimdi tahattur ve tadâda (hatırlayıp saymaya) hacet görmediğim hükemâ-yı edebin zuhûru işte o tarihte yani bin iki yüz, bin üç yüz, bin dört yüz senelerindedir."[5]

Abdülhak Hâmid 1886 tarihinde yazdığı "Bilmem Kimin İçin" başlıklı şiirinde bir güzeli överken:

Değil ●! Dant u Şekspir misâli heykeller
Huzurunuzda sizin rûh-ı taze kesbeyler

diyerek[6] Dante ve Shakespeare'in isimlerini mısralarına taşır.

Abdülhak Hâmid'in Dante'nin *İlâhî Komedya* 'sını okuduğunu söylemek biraz zordur. Belki eserin Fran-

Dr.Oğuz Karakartal, K.K.T.C. Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı.

sızca çevirisinin bazı parçalarına âşinâdır. Yani Hâmid üzerinde kuvvetli bir Dante tesirinden söz edilemez. Zira kendisi de bir mektubunda: "Goethe ile Byron'la Dante'yle âşinâlığım pek sathî ve pek cüz'i bir münasebettir. Birisinin yalnız *Faust* 'unu operada, Byron'un yalnız *Sardanapal* 'ini Sardanapal'de ve üçüncünün *Cennet ve Cehennemi* 'ini de bir nebze ötede beride gördüm." der.[7] Bununla beraber Hâmid'in yıllar sonra özellikle *Tayflar Geçidi* adlı tiyatro eserinde (1919) Dante, Victor Hugo ve Shakespeare'i konuşturması ve rûhlar, hayaletler dünyasından söz etmesi bu üç ismin Hâmid üzerindeki dolaylı tesirlerine az çok bir delildir. *Tayflar Geçidi* 'nde Şark dünyasının temsilcileri ise İlhan, Sultan Bayezid, Bağdat Hatun, Timurlenk, Hafız Şirazî, Sadi, Ömer Hayyam ve Firdevsî'nin rûhları, hayaletleridir. Eserde özellikle Dante ile Sadi'nin rûhları, hayâlleri arasında bir sohbet cereyan eder. Dante'nin hayâli Sadi'nin hayâline şöyle seslenir:

Yazdımsa bir zaman o cehennemî neşîdeyi
Tenvîr içindi dîde-i hücrân-ı keşîdeyi
Uçmakla âsümâna elimden -Beyatris-im
Görmek o âsümânı muhal oldu mübtesem![8]

Abdülhak Hâmit *Tayflar Geçidi* 'nde I. Dünya Savaşı'na çeşitli telmihlerde bulunurken savaş aleyhtarı bir şâir portresi çizer. Hâmit şöyle sorar:

"Akvâm-ı arzı yek-diğere saldıran nedir?
. . . . . .
Hâlâ nedir cihânda olan harb ü arbede?"
Ukbâyı râşe-ver kılan âvâz u vahşeti
Etmekte mevt-i haili dem-sâz-ı dehşeti! (s.72)

Dante'nin hayâli Sadi'ninkine "bu harbin din ve kinle olan temasını" sorar ve birbiriyle savaş üzerine konuşmaya devam ederler. Daha sonra da öteki şâirlere, tarihî şahsiyetlere geçilir.

Türkiye'de Batı edebiyatlarının tanınmasında çevirileriyle rol oynayan ve "Ara Nesil" olarak adlandırılan kuşağa mensup olduğunu düşündüğüm Nüzhet'in, 1890 yılında yayımladığı ve küçük bir Avrupa edebiyat tarihi niteliğindeki kitapçığı *Elsine-i Garbiyye Edebiyat ve Üdebâsı* 'nda bir bölüm, İtalyan edebiyatına ve Dante'ye ayrılmıştır. Nüzhet, eserinde Dante'nin hayat hikâyesini özetledikten sonra cümlelerini şöyle bitirir: Dante İtalyan şuârasının (şairlerinin) en mümtazıdır ki şimâlî İtalya prenslerinden Verona prensi (Can Grand Dlascala) ile Revan prensi (Guido Nuolo Da Polante) nin mazhar-ı himâye ve sahâbeti olmuştu. (koruması altına girmişti.) Hâmisi (koruyucusu) bulunan Guido tarafından sefaretle Venedik'e gönderilmiş ve buradan avdetinde 1321 senesi eylülünün ondördüncü günü elli altı yaşında vefat etmiştir."[9]

Böylece, 1884 tarihinde *Envar-ı Zeka* dergisinde Dante hakkında çıkan anektod, Abdülhak Hamid'in şiiri ve Nüzhet'in, 1890 yılında çıkardığı *Elsine-i Garbiyye Edebiyat ve Üdebası* adlı eserdeki Dante maddesi, Dante'nin Türk edebiyatındaki ilk akisleri olarak kabul edilebilir.

Başta Fransız olmak üzere bütün Avrupa edebiyatlarını bu arada İtalyan edebiyatını da okuyan ve dergileri *Servet-i Fünûn* 'da İtalyancadan tercüme hikâyeler yayımlayan *Servet-i Fünûn* yazarları (1896-1901), şüphesiz Dante'yle yakından ilgilenmişlerdir. Bu edebî ekolün üyelerinden Cenap Şahabeddin bir yazısında Dante'nin dile verdiği öneme dikkat çekerek onu "büyük âlim, şâir" diye niteler.[10] Kendisi de İtalyancaya âşina olan ve Dârülfünûn'da (İstanbul Üniversitesi'nde) İtalyan edebiyatı dersleri veren Halit Ziya Uşaklıgil'in oğlu da büyük bir hevesle İtalyanca öğrenir ve yüksek bir edebî dil ve değere sahip olan Dante'nin İtalyancasını anlamının zorluğuna işaret eder. Halit Ziya'nın İtalyan edebiyatı ders notları bir yangında yandığından yazarın Dante için neler söylediğini bilemiyoruz.[11]

1901'de çıkardığı *Türkçe Şiirler* isimli kitabıyla Türkçülük hareketini başlatan ve dilde yenilik yapan Mehmet Emin Yurdakul, özellikle dilde gerçekleştirdiği sadeleşme çalışmasıyla Rıza Tevfik tarafından Dante'ye benzetilmiştir.[12] İleride görüleceği üzere Mehmet Emin, 1928 yılında *Dante'ye* adlı bir hitab kaleme alacak ve şiirlerinde de Dante'den söz edecektir.

1870-1900 yılları arasında yani otuz yıl içinde Dante Türkiye'de tanınmaya başlarken, 1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra Türk aydınları "Medeniyetçilik, İslamcılık, Türkçülük" başta olmak üzere çeşitli fikir akımlarının etkisinde kalırlar ve edebiyatta da bir çeşitlenme görülür. Aksiyon ve edebiyat anlayışlarını birleştiren bir çok yazarın ortaya çıktığı bu dönem "millî edebiyat devri" olarak adlandırılır ve Cumhuriyet'ten sonra da memleketçilik akımına dönüşerek etkisini 1908'den 1940'lara kadar sürdürür.

Bu uzun dönemde Türkçülük hâkim ideoloji olarak kendini kabul ettirir. Bu dönem şâir ve yazarlarının eserlerinde Dante'den söz etmeleri ilgi çeker. Türk edebiyatında Dante, artık yalnızca isim ve şahsiyetiyle yer almakla kalmaz, bazı edebî eserlerin bünyesinde *İlâhî Komedya* 'nın etki ve izleri görülür. Samipaşazade Sezaî hayranlık duyduğu Dante'nin ismini eserlerinde yer yer anıp, "Floransa'nın tarih-i sanattaki yüksek mevkiini anlamak için dünyaya ge-

Dante ve ünlü eseri İlâhi Komedya *hakkında Türkiye'de en ayrıntılı ilk kitap. N.H. Sinanoğlu'nun 1934 tarihli* Dante ve Divina Commedia'si

tirdiği dehaları düşünmeli. Michelange, Leonardo da Vinci, Dante, Boccas gibi..." derken, "Bir Çuval Patatesin Tarihi" (1918) adlı yazısında Tünel'de tramvaya binerken çekilen eziyeti, "Dante'nin dehâ-yı cehennemîsinin cehennem kapısına yazdığı "bu kapıdan girerken bütün ümidinizi, âmâlinizi dışarıda bırakınız" tenbihine itaat et"mek olarak yorumlar[13] ve *İlâhî Komedya* 'nın bir bölümünden esinlenir. Yazarın "Yarın" isimli hikâyesinin kahramanı şâir Süleyman da, kendinden geçmiş halde, yüksek sesle Dante'den parçalar okur.

Bu dönemde, 1913 yılında Dârülfünûn hocalarından M. Rauf'un, Türkiye'de İtalyan edebiyatı tarihi üzerine yazılmış ilk kitap olan *İtalyan Tarih-i Edebiyatı* yayımladığını ve orada Dante'den genişce söz edip eserlerinden bazı parçaları Türkçe'ye çevirdiğini görürüz.[14] Büyük ihtimalle bu kısa çeviriler, Dante'nin Türkçe'de şimdilik bilinen ilk çevirileridir. M. Rauf'un *İtalyan Tarih-i Edebiyatı* 'nı hazırlarken kaynakları herhalde Fransız edebiyat tarihleri ve Fransızca kitaplar olmuştur. M. Rauf'un eserinden sonra İtalyan edebiyatına Osmanlı-Türk okuyucuları arasında bir merak uyandığı düşünülebilir. Ayrıca bu yıllarda yayımlanan bazı dergilerde de Dante'yle ilgili yazılara rastlamak mümkündür.[15]

Türk edebiyatının en kültürlü yazarlarından biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Fransız edebiyatını yakından tanır. Bununla beraber -Fransızcasından bile olsa- Yakup Kadri, İtalyan edebiyatından Dante ve Gabriele d'Annunzio'yu okumuştur. Yazar her iki ismi eserlerinde zikreder ve kendi yazdıklarına Dante ve D'Annunzio'dan izler, alıntılar taşır. Yakup Kadri önce 1921 tarihli "Lisânımız Sadeleşti mi?" adlı yazısında Dante üzerinde durmuştur.[16]

Yakup Kadri'nin 1922'de yayımladığı *Erenlerin Bağından* adlı mensur şiir kitabında Dante'nin yazar üzerindeki ilk etkilerini buluruz. "Araftaki Rûh" isimli parçada Türk gençliğinin içinde bulunduğu rûh halini değerlendirmeye çalışan Yakup Kadri, Dante'nin *İlâhî Komedyası* 'ndan ilham alır. Beyoğlu'nu seyreden Fâtihli bir genç, oradaki eğlence hayatını düşünürken karşısında hayâlî bir kişi belirir ve kır saçlı, pembe yüzlü bu hayalî adam ona: "Siz bu asrın Türk gençliği, iki nevi ıztırap ortasında çırpınan âvâre rûhlarsınız. Bulunduğunuz yer ne hayat, ne ölüm, ne cennet, ne cehennemdir; hepiniz bir nevi âraftasınız." dedikten sonra[17] Dante'in *İlâhî Komedyası* 'ndan bir parçayı okur ve sonunda şöyle ekler: "İşte, dedi, işte siz Dante'nin tasvîr ettiği bu rûhlar gibisiniz. Sizi ne cennet, ne cehennem kabul ediyor."[18]

Yakup Kadri'nin 1923'ten sonra, Cumhuriyet devrinde yazdığı eserlerde de yer yer Dante'nin izlerine rastlanacaktır.[19]

Cumhuriyet Sonrasında Dante: Edebiyatımıza Tesiri ve Hakkında Yazılanlar (1923-1964)

1923'ten sonra Cumhuriyet devrinde gelişen Türk edebiyatı içinde de Dante'nin yazarlarımıza tesirine devam eder. Roman, hikâye ve şiirde Dante ve *İlâhî Komedya* 'dan izler görüldüğü gibi, Dante ve eserleri hakkında yazılan yazılar karşımıza çıkar. Estetik duyguya büyük önem veren Türk şiirinin seçkin simalarından Ahmet Hâşim'in de Dante'yi okuyup hazmettiğini, bu yıllarda yazdığı yazılarından anlamak mümkündür. "Büyük Kurbanlar" (1928) adlı yazısında Hâşim, Dante'den: "İtalya'nın büyük şâiri Dante Alighieri aynı zamanda elem ve ıztırabı en çok tanımış bedbaht bir İtalyandı." diye söz eder ve şöyle sorar: "*İlâhî Mudhike* ömrü menfalarda geçen, yabancının acı ekmeğini yiyen serseri bir vatan-cüdânın feryât ve şikâyetinden, hiddet ve infiâlinden başka nedir?"[20]

Hâşim otomobille hızlı yolculuktan da hoşlanmaz ve katılmak zorunda kaldığı böyle bir gezinti için: "Hâsılı güya Dante'nin cehenneminde bir gezinti yapıyorduk." der.[21] Haşim gibi bu yıllarda Dante ve eseri için yazılar yazan başka yazarlarımız da vardır.[22]

Dante ve İlahi Komedya

Türkçülük akımının kurucularından Mehmet Emin Yurdakul'un, *Dante'ye* adıyla 1928'de basılan on iki sayfalık küçük kitabı, Türk ve Doğu dünyasının yaşadığı felaketler, Batı'nın bunlara karşı duyarsızlığı ve o felaketlerde rol oynamasıyla ilgili olarak şâirin Dante'yle dertleşmesi ve Batı dünyasını sorguya çekmesi şeklinde özetlenebilir. Kitap Mehmet Emin'in Dante'ye övgü dolu şu hitabıyla başlar: "Ey şâir! Ey sazının adalet ve intikam sesleriyle dünyanın haksızlıklarını, fenalıklarını tel'in (lanetleyen) eden büyük muganni! (ozan) Ey dehasının kıvılcımlı yıldızı esrarını karanlıklarını delen arzın büyük evlâdı! Ey demirden asâsıyla cehennem yollarında dolaşan ilâhî yolcu!.. Bu güne kadar senin mezarın başına gelerek adını çağıranlar çok oldu. Eskiden yıldırım mabûdunun göklerinde ateş arayanlar sen doğduktan sonra sana gelmeye başladılar. Zira sen Rabbin gazabını görmek isteyenlere cehennem kapılarından getirdiğin ateşi uzattın. Günahkârlara adalet ve intikamın sönmez alevini gösterdin."[23] Bu hitaptan sonra Mehmet Emin Dante'nin mezarından kalkarak başkalarını dinlediği gibi bir kere de kendisini dinlemesini ister:

"Dante! şimdiye kadar garbın yolcularını dinledin. Bu gün de şarktan gelen bir yolcuyu, beni dinle! Bil ki şark garptan ziyade dinlenmeye muhtaçtır; pek eski zamandan beri onun gözleri yaşlıdır. Boğazı hıçkırıklarla düğümlüdür." (s.4) Mehmet Emin, Dante'nin kendisini dinleyeceğinden emindir: "Ben öyle bilirim ki Dante, sen yalnız İtalya'nın, yalnız Mesih'in (İsa'ya inananların) değilsin. Bütün memleketlerin, bütün milletlerinsin." (s.4) Şâir, Kurtuluş Savaşı'nı sonuçlandıran memleketinde pek çok zulme uğramış insan bulunduğunu belirtir ve Dante mezarından çıkıp ülkesine gelerek onları görmelidir. Ayrıca Dante'yi kendisine göre daha mesut ve bahtiyar bulur: "Ah Dante, dedikleri gibi hiç olmazsa sen İtalya'nın türkülerinin, dualarının düşman küfürleriyle, İtalya'nın şeref ve namusunun düşman toplarıyla, düşman ayaklarıyla tahkîr olunduğunu (hor görüldüğünü) görmemişsin; İtalya'nın çocuklarını düşman süngüleri ucunda, İtalya'nın kadınlarını düşman kolları arasında bulmamışsın.

Ben bu felâketlerin hepsini gördüm." (s.6) İşte bütün bunlardan dolayı Mehmet Emin için kendi memleketi Dante'nin anlattığına benzer bir cehenneme dönmüştür: "Benim vatanım senin cehennemin gibi bir cehennemdir; senden sonra gelen cehenem şairlerinin terennüm ettikleri cehennemler gibi bir cehennem olmuştur, Dante!" (s.8) Medeniyet yani Batı dünyası ise, hem kendisinin hem de Dante'nin hayal ettiği dünyayı kuramamıştır: "Senin cehennemin, benim sazım ve bugünkü hodgâm medeniyet, bugünün haris ve mütekebbir (kibirli) insanlarına karşı bir şey yapamamıştır ve yapamıyor." (s.12) O halde her şeye yeniden başlamak gerekir: "Beşeriyet (insanlık) için yeni bir Mesih, yeni bir İncil, yeni bir san'at-ı medeniyet ve yeni bir dünya!..." (s.12)

Mehmet Emin'in Dante'ye olan ilgisi cumhuriyet sonrasında kaleme aldığı dizelerinde karşımıza çıkar. Şâir, 1938 tarihli "Büyük San'atkâr" şiirinde büyük sanatçıların özelliklerini anlatır ve Dante'yi de büyük sanatkâr sayarak şöyle der:

"Onun için Puşkin'e ve Dante'ye âşık oldum
Onun için Kemâl'i ben gönülden seviyorum."[24]

Mehmet Emin 1939'da basılan *Ankara* adlı şiir kitabında ise iyimser bir hava içinde geleceğin genç Türk kuşaklarından söz eder ve "Türk Dante"sini beklediğini söyler:

"Türk'ten de çıkacak bir yeni Dante,
Bir yeni Moltke yazıp dinletsin
Alevli şi'riyle Cehennem *'inde*
Munâfık rûhları yakıp linç etsin[25]

Servet-i Fünûn edebî ekolünün (1896-1901) roman alanındaki ö-

nemli temsilcilerinden Mehmet Rauf'un Cumhuriyet devrinde yazdığı *Halâs* (1929) adlı eserinin erkek kahramanı Nihat, Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmirli bir İtalyan kızı sever. Bu kız, "Dante'nin lâyemut (ölmez) kahramanının ismini alan Beatrice" dir.[26] *Üç İstanbul* (1939) romanıyla ün kazanan Midhat Cemal Kuntay ise, bu hacimli eserinin bir bölümüne "Dante ve İtalya" diye bir başlık koyar ve büyük Dante'yi yetiştiren İtalya'nın ve onun gibi büyük insanlarına hürmet eden milletlerin sırtının yere gelmeyeceğine olan inancını dile getirir:

"İtalyan milleti vahdetini kutlamak için Dante'nin doğduğu günü seçmişti. Bir millet, bir şâirle aynı günde doğmak istedi. Dante, "meş'ale insan" dır. Bir zaman, alnındaki güneş söndü zannedilen İtalya, bugün elinde bu meş'aleyle ayaktadır. Başı Dante'de, ayağı Mikelanj'da duran bir millet bir tabuta uzansa bile öldü sayılmaz. Efendiler, milletler fikir adamlarıyla yaşarlar. Vatanından elinde bir avuç toprak, alnında bir tutam sema kalmasa bile bir millete aşağıda Kristof Kolomb, yukarıda Galile ikinci bir yer, ikinci bir göktür!.."[27]

Eserlerinde İtalya ve İtalyanlarla ilgili motiflere yer veren Halide Edib Adıvar'ın bir çok eserinde Dante'den izler, motifler mevcuttur. İlk romanlarından *Son Eseri* 'nde (1913) Kâmuran'ın "evindeki bir minderde Dante'den bir şiir işlidir" ve Dante-Beatrice aşkından söz edilir. *Sinekli Bakkal* romanında (1936) İtalyan asıllı erkek kahraman Peregrini'nin, postahaneden aldığı Fransızca mektupları ve bir kitabı yankesici tarafından çalınır. Çalınan kitap, "Dante isminde bir herifin cehennem hakkındaki bir risalesidir." Ayrıca eserde katı bir din adamından ders alan kadın kahraman Rabia'ya bu imam, "Dante'yi solda sıfır bırakacak bir ukûbet (azap) diyârı canlandırır." Rabia'ya âşık olan Peregrini onu, baş örtüsüyle mum ışığında mevlit okurken dinler ve aklından "Beatrice'nin Dante'ye ilk defa böyle görünmüş olabileceği" geçer. Halide Edib'in son romanlarından *Çaresaz*'da ise yazarlıkla uğraşan Münir, "Cehennem ve Melek" adıyla bir hikâye kaleme alır. Bir diğer hikâye yazarı olan Çaresaz Hanım onun için: "Bizim Türk Dantemizi dinleyelim." der.[28]

*

Cumhuriyet devri Türk edebiyatı içinde Dante'yle ilgili motiflerin zenginleşmesinde ve Dante'nin yazarlarımız tarafından eskiye oranla daha fazla okunmasında, özellikle 1930-1940'lı yıllarda Avrupa edebiyatlarını yakından tanımaya yönelik çalışma ve çeviri faaliyetlerinin büyük katkısı bulunmaktadır. Bu çeviriler ve Avrupa edebiyatlarıyla ilgili kitaplar sayesinde İtalyan edebiyatı ve Dante Alighieri'nin Türkiye daha çok tanınmaya başladığı görülür. 1930 yılında *Türk Yurdu* dergisinin edebî heyeti de, Batı'dan dilimize çevrilmesi gereken eserleri sıralarken onlar arasında Dante'nin *İlâhî Komedya* 'sını unutmaz.[29]

Türkiye'de cumhuriyetin ilânından, Feridun Timur'un *İlâhî Komedya* 'nın tamamını dilimize çevirdiği 1955-1956'lara kadar, doğrudan doğruya veya başka yazarlarla birlikte Dante'den söz eden bir takım kitaplar yayımlanır. Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

Burada yer alan kitaplardan bazılarında, örneğin Yusuf Şerif, Nüzhet Haşim Sinanoğlu ve Hamdi Varoğlu'nun eserlerinde *İlâhî Komedya* 'nın bölümleri özetlenmeye çalışılmış ve içinden de bazı parçalar Türkçe'ye çevrilmiştir. Ve nihayet Feridun Timur 1955 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından *İlâhî Komedya* 'nın *Cehennem* ve 1956'da da *Araf* ve*Cennet* kitaplarını yayımlayarak *İlâhî Komedya* 'nın tümünü dilimize kazandırır.[30]

1) İbrahim Alaaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar-Dante* (1927)
2) Mehmet Emin Yurdakul, *Dante'ye* (1928)
3) Yusuf Şerif, *Avrupa Edebiyatı-Mühim Simalar ve Nümuneler-Rönesans* (1930)
4) Sedat Simavi, *Dante* (Tercüme) (1931)
5) Halit Fahri (Ozansoy), *İtalyan Edebiyatı*, -G.H.Granges'ten tercüme- (1934)
6) Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *Dante ve Divina Commedia-Dante ile İlk Temas* (1934)
7) Hamdi Varoğlu, *Dante Alighieri, Hayatı, Eserleri ve İlâhî Komedi* (1938)
8) Sahir Erman, *Dante Alighieri 'nin Devlet Nazariyesi* (Tercüme) (1944)
9) Ferit Ragıp Tuncar, *Dante, Mimar Sinan, Sokrat ve Tevfik Fikret* (1952)
10) Feridun Timur, *Dante Alighieri. Hayatı, Sanatı, Eserleri* (1954)
11) Murat Uraz, *Dante ve Petrarca* (1955)
12) İsmail Hikmet Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri* (1964)

Dante'yi Türkiye'de tanıtmaya ve *İlâhî Komedya* 'yı Türkçe'ye aktarmaya yönelik bu çalışmalar İtalya'da da dikkati çeker.[31]

Dante'nin Türkiye'de tanınması konusunda hazırlamaya çalıştığım bu küçük yazının eksikliklerinin giderilerek genişletilmesi, İtalyan edebiyatı ve Dante üzerine çalışan konunun uzmanı kişilere ufak da olsa bir katkısının bulunması ve Türk-İtalyan karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına yardımcı olması en büyük dileğimdir.[32]

NOTLAR

Dante'nin Türkçe'ye çevrilmesi konusunu Sultan Abdülhamit devrine (1875-1908) kadar götürmek mümkündür. Niyazi Ahmet Banoğlu'nun aktardığına göre, Sultan Abdülhamit devrinde Osmanlı devletinin Londra elçisi Musurus Paşa tarafından **İlâhî Komedya**'nın Türkçe'ye çevrildiğine ve basılmak üzere olduğuna dair Yıldız Sarayı'na bir jurnal verilir. Dante ve **İlâhî Komedya** isimleri, vesveseli Sultan Abdülhamid'i rahatsız eder ve Sultan, Maarif Nezareti'ne şu tezkereyi yollatır: "İtalya şâirlerinden meşhur Dante'nin eserlerinin tab'ına katiyen ruhsat verilmemesi tebliğ edilmiş olduğu halde bu eserin tashih edildikten sonra tab'ına ruhsat verilmek üzere olduğu zât-ı şâhânece haber alınmıştır. Tashih edilmek suretiyle de olsa, bu şâirin eserlerinin tab'ına müsaade edilmemesi irade-i seniye iktizasındandır.", Niyazi Ahmet Banoğlu, **Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri,** İstanbul 1960, s.27-28. Böylece Dante Osmanlı aydınları arasında tanınmaya başlasa bile, İlâhî Komedya Sultan Abdülhamit devrinde Türkçe'ye çevrilemez. Halide Edib Adıvar'ın ileride üzerinde duracağımız **Sinekli Bakkal** romanında, Peregrini adlı kahramanına yabancı postayla gelen mektup ve evrâk içinden çıkan **İlâhî Komedya**'yı da, Abdülhamid şüphelendiği ve gizlice yurt içine sokulan kitaplardan bırıymış havasında vermesi, belki Sultan'ın bu yasaklamasına bir telmihtir.

2 Osmanlı aydınları o dönemlerde bir dünya dili olan Fransızca aracılığıyla İtalyan edebiyatını tanımaya ve izlemeye başlarlar. İstanbul bünyesinde İtalyanca konuşan bir Levanten-Latin gurubu barındırsa da onlar arasında İtalyan edebiyatına yönelik bir çalışma bulunmadığından Beyoğlu entellektüel çevreleri İtalyan edebiyatını Fransızcasından takip ederler. 1870'lerde İstanbul'u ziyaret eden İtalyan yazar Edmondo de Amicis de bu noktaya işaret eder ve şöyle der: "Beyoğlu'nda ve Galata'da hemen herkes, Türkler bile biraz İtalyanca anlayıp konuştuğu için nadiren güçlük çekilir, fakat bu, eğer dil denilebilirse dildir, aşağı yukarı sadece, eğer konuşma denilebilirse konuşma dilidir. Yazı dili umumiyetle Fransızcadır. İtalyan edebiyatı mevcut değildir.", Edmondo de Amicis, **İstanbul,** (Çeviren: Beynun Akyavaş), T.T.K. Yayınları, Ankara 1993, s.137

3 Namık Kemal, "Mes Prisons Tercümesi Üzerine Kemâl Bey'in Muâhezesi", **Mecmua-i Ebuzziya,** cüz:46, 3 Mart 1885, s.1441-1446

4 Mustafa Reşit, "Dante", **Envâr-ı Zeka,** C.I. nr.15, 1301 (1884), s.408

5 **Abdülhak Hamid'in Mektupları I,** (Haz:İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, Mart 1995, s.211-212

6 "Bilmem Kimin İçin", Abdülhak Hamit Tarhan, **Bütün Şiirleri III -Hep yahut hiç-,** (Haz: İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.133

7 **Abdülhak Hâmid'in Mektupları II,** (Haz: İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, Ekim 1995, s.712

8 Abdülhak Hâmıt, **Tayflar Geçidi,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1335 (1919), s.67. Yapılan alıntılar ve sayfa numaraları bu baskıya aittir.

9 Nüzhet, "İtalyan Edebiyat ve Üdebâsı - Dante Aligyeri", **Elsine-i Garbiye Edebiyat ve Üdebâsı,** Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1306 (1890), s.108-110

10 Cenab Şahabeddin ayrıca Corneille ve Göethe ile beraber Dante'yi gramer âlimi sayar: "Benim bildiğime göre bütün büyük şâirler birer sarf u nahv âlimidir: Ezân cümle Dante, Corneille, Göethe..." Cenab Şahabeddin, "Oğluma Altıncı Mektup", **Evrâk-ı Eyyâm,** Dersaadet 1331(1915), s.302

11 Halıt Zıya'nın İtalyan edebiyatına dâir tuttuğu ders notları, baldızının İshakpaşa'da yanan evinde kül olmuştur. Yazar Kırk Yıl adlı hatıra kitabında bunu açıklar: Halıt Zıya Uşaklıgil, **Kırk Yıl,** (Haz: Şemsettin Kutlu), İnkılâp Kıtabevi, İst. 1987, s.225

12 Abdullah Uçman, "Genç Kalemler'den Once Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa", **Mehmet Kaplan'a Armağan,** Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s.277

13 "Bir Çuval Patatesin Tarihı", **Samipaşazade Sezâi'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri,** (Haz: Zeynep Kerman), İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayın. İstanbul 1981, s.253

14 M. Rauf, "Dante Alighieri", **İtalyan Tarih-i Edebiyatı,** Kanaat Matbaası, İstanbul 1329 (1913), s.17-34

15 a) Ahmet Hikmet, "Musahabe: Mirâc-ı Nebî ve Dante", **Yeni İnci,** nr.16, 1 Mayıs 1336 (1920), s.2-3; b) Cevat Gültekin, "Avrupa'da: Dante Alighieri", **Yeni İnci,** nr.24, 1 Kanun-ı Sani 1337 (1921), s.5-7

16 Yakup Kadri, "Lisânımız Sadeleşti mi?", **İkdam,** nr.8574, 24 Ocak 1921. Yakup Kadri bu yazısında Dante'nin İtalyan dilinin oluşmasında ve dil birliğinini meydana gelmesindeki rolüne işaret eder.

17 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, " Araftaki Rûh", **Erenlerin Bağından,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın. Ankara 1985, s.72

18 **a.g.e,** s.73

19 Örneğin yazarın 1932 tarihli **Yaban** romanında Orta Anadolu'da bir köye teselli aramaya giden Ahmet Celâl geceleri zamanını okuyarak geçirir ve odasını bir takım hayaller doldurur: "Nur çehreli ihtıyarlar, coşkun suya benzeyen berrak gözlü, Dante'nin Beatrice'ı, Petrarca'nın Leonora'sı, Romeo'lar, Julietta'lar ve daha bir çok tatlı hayâller..", Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban,** (Baskıya haz: Atilla Ozkırımlı) 18. Baskı, İletişim Yayınları, İst. 1984, s.40

20 "Büyük Kurbanlar", **Ahmet Haşim,** Bütün Eserleri II, Bıze Göre, **İkdam**'daki Diğer Yazıları, (Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman), 1.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s.155

21 "İdam Mahkûmları", **a.g.e.**, s.80

22 a) Celâl Nuri İleri, "Dante'ye", **İkdam,** nr.11450, 9 Mart 1929; b) Halit Fahri, "İtalyan Edebıyatı: İlâhî Komedya-Cehennem", **Uyanış,** nr.1784, 23 Teşrın-i Evvel 1930; c) Halıt Fahrı, "Dante'nin Cehennem'inden-İl-golino", **Uyanış,** nr.1795, 8 Kanûn-ı Sânı 1931 (Halıt Fahri Ozansoy yıllar sonra da "Dante'nin 750. Doğum Yıldönümü" adıyla bir yazı kaleme alacaktır: **Tercüman,** nr.1257, 20 Nısan 1965); ç) Adıl Badur, "Dante Alıghieri", **Yucel,** nr.41, C.VII, Temmuz 1938, s.186-188

23 Mehmet Emin, **Dante'ye,** Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s.3. Alıntılar ve sayfa numaraları bu baskıya aittir.

24 "Büyük San'atkâr", Mehmet Emin Yurdakul'un Bütün Eserleri I - **ŞİİRLER,** (Haz: Fevziye Abdullah Tansel), 2. Baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989, s.410

25 "Ankara", **a.g.e.**, s.296

26 Mehmet Rauf, **Halâs,** M.A. Halit kitaphanesi, İst. 1929, s.12

27 Midhat Cemal Kuntay, **Üç İstanbul,** 2. Baskı, Sander Yayınları, İst. 1976, s.582

28 Halide Edıb'in eserlerinde Dante'nin yeri için bkz: İnci Enginün, **Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi,** 2.Baskı, MEB. Yayınları, İstanbul 1995

29 Bkz: Hüseyin Tuncer, **Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme,** Kültür Bakanlığı Yayın. Ank. 1990, s.238-239

30 İtalyan edebiyatından ve Dante'den dilimize yapılan çeviriler için bkz: a) Durdu Kundakçı, "Günümüze Değin İtalyan Edebiyatından Yapılan Çevirilerin Listesi", ***İtalyan Filolojisi-Filologia Italiana,*** Yıl:5, Sayı:6, Ankara Ün. DTCF. İtalyan Dili ve Edebiyatı Kürsüsü, Ankara 1973, s.181-188; b) Gül Işık, "Çeviri Yoluyla Türkiye'de İtalyan Yazını", **Metis Çeviri, Kitap Dizisi II,** Kış 1988, s.40-48

31 Bkz: Paolo Angeleri, "La conoscenza di Dante in Turchia" (Dante'nın Türkiye'de Tanınması), Oriente Moderno, nr.12, Yıl: XLIX Aralık 1969, s.786-787. Ayrıca Türkıye'de 1966 yılında Gül Işık ve V. Sabatelli tarafından Yeni Çağın Eşiğinde Dante adıyla bir eser yayımlanmıştır.

32 Bütün klasik şair ve yazarlar gibi bugün de Dante, Türk aydınlarının ilham kaynaklarından bırıdır. Son dönem Türk yazarlarından Orhan Pamuk'un **Yeni Hayat** romanının adı ve içeriği de bu beslenmeyi gösterir. Bu konuda bır yazı yazan Mustafa Enver, Orhan Pamuk'un **Yeni Hayat** romanının kaynakları içinde Dante'nin **Yeni Hayat**'ının bulundu-ğunu belirterek, yazış tarzı başta olmak üzere bır çok özellikte Orhan Pamuk'un Dante'yi izlediğini kaydeder. Bkz: Mustafa Enver, "Dante'den Orhan Pamuk'a Yeni Hayat", **Varlık,** Sayı: 1049, Şubat 1995, s.43-45

Anadolu'dan Balkanlara

Türk Göçleri

NİYAZİ HÜSEYİN BAHTİYAR

Balkan devletlerinin tarihi bir bakıma, çok eskilerden süregelen uzun bir göç tarihidir. Şimdi bu Balkan ülkelerinde oturan halklar, çeşitli devirlerde buraya gelip yerleşmiş, o toprakları vatan bellemişlerdir. Tarihi verilere bakılacak olursa, bu yerlerin çok eski bir geçmişi olduğu gibi, Balkan milletlerinin de kendi uzak ülkelerinden koparak buraya yerleşmiş ve aslında bu toprakların en eski sahipleri olmadığı gerçeği ortaya çıkar.

Balkan devletlerinde Türk unsurunun da bulunması ise doğal olduğu kadar, ta eski devirlerden bu yana kadar tarihçiler, yazarlar ve bilginler tarafından yazılan kitaplarla saptanmıştır.

Balkanlara dalan Türk kabileleri hakkında ilk bilgileri Bizans kaynaklarından almaktayız. Onlardan bilhassa *Ana Komnina*, eserlerinde, Selçuk Türkleri hakkında olduğu gibi, Peçenek, Kıpçak vb. o zamanlar Bizanslıların eli altında bulunan Türk kabileleri hakkında çok geniş bilgiler vardır. Bir araştırma sonucunda, daha Bizans toprağı olan Bulgaristan'da Türk elemanının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Türklerin III-IV. yüzyıllarda Anadolu'ya olduğu gibi Balkanlara da ayak bastığını yazar tarihçiler.

Daha 375 yılında kalabalık Türk kabileleri, Doğudan Batıya doğru halkların genel göçünde bu topraklara gelmişlerdir. 755 yılında Otobulgarlarla birlikte kuzeyden Tuna'yı geçerek bugünkü Bulgaristan topraklarına gelen dört Türk kabilesinden söz ederler. Bu Türklerin ilk burada bulunması epizodik bir karakter taşır, fakat daha sonraları yavaş yavaş sürekli bir hal alır. Bizans kronistlerinin söylediklerine göre 1071 yılında bu askerlerin Horasan'dan gelen Türk ordularına katılmaları sonucu, Anadolu düşman elinden çekilip alınmış, İmparator Diyojen Türklerin eline esir düşmüştür.

Doğu Bizans İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bu Türk kabileleri eşleri ve çocuklarıyla bu topraklarda kalarak bu toprakları vatan edinmişlerdir. Bunu birçok kaynaklar ve Rus tarihçileri bile tasvip etmekteler.

Türkler Anadolu'yu vatan kıldıktan sonra, Anadolu'dan Balkanlara ilk göçler 1263 yılında Sultan İzeddin Keykâvüs zamanında başlar. Bu Selçuklu hükümdarı ülkesini Moğol hakimiyetinden kurtarmak için savaşa girişmişti. Bundan dolayı Türkmenlerin hemen tümü onun yanında yeraldılar. Selçuklu ülkesi ikiye bölünmüştü. Bu nedenle başarı sağlamadı. Sultan İzzeddin Keykâvüs, Bizans İmparatoruna iltica etmek zorunda kalmıştı. Binlerce Türk de onunla beraberdiler. Daha sonraları bu Türkleri Sultan, Sarı Saltık Dede'nin yönetimi altında üç gemiye doldurarak, şimdiki Bulgaristan'ın Dobruca yöresine yerleştirmişti. Alman tarihçisi Hammer, Sarı Saltık Türklerinin yüzbin küsur olduklarını söyler. Sarı Saltık'ın mezarı Dobruca'nın Babadağ şehrindeki türbesinin içindedir.

Bununla Türklere Anadolu'dan Balkanlara geniş bir göç yolu açılmış oldu. Önce Dobruca yöresine yerleşmiş olan bu Türkler daha sonraları Gerlova, Tozluk ve başka yerlere doğru da kaydılar. Burada, Petır Mutafçiev gibi bazı idealist tarihçiler bu olaya gölge düşürmek istese de, daha ünlülerinden Gacalov ve diğer bazıları tasvip eder. Bu Türkler Karadeniz sahilindeki kentlerden ve özellikle Kastamuni şehrindendirler. Anadolu'dan getirdikleri gelenekleri, yıllar yılıdır Dobruca, Gerlova, Tozluk ve diğer yörelerde yaşatmaktadırlar

Bu göçlerin yarattığı efsaneler bugün bile ağızdan ağıza anlatılmaktadır.

Anadolu'dan Balkanlara kitlevi göç 1352 yılında Osmanlıların Rumeli'ye adım attıklarından sonra başlar. 1361 yılında Edirne, Türkler tarafından feth edildikten sonra bu göç dalgaları daha da hızlandı. Kısa bir süre içinde Balkanlarda yeterli derecede Türk unsuru vardı artık. Bazı tarihçiler Bulgaristan topraklarında Türk nüfusu oranının bazı bölgelerde yüzde 80-90 olduğunu yazarlar. Selçukluların bir gelenek olan kolonizasyon usûlünden ve sürgün yöntemlerinden yararlanarak, Türkleri Balkanlara yerleştirmişlerdir.

Osmanlılar: Evrenos Gazi sol kolda olmak üzere İpsala, Gülümcina, Serez, Selânik, orta kolda - Edirne, Filibe, Sofya, sağ kolda - Zağra, Kadın Abad, Dobruca, Silistre hedeflerine doğru ilerlediler ki, daha sonraları bu üç kol Rumeli'deki sancakları belirledi. 1385'te Sofya, 1386'da Niş Osmanlıların eline geçti ve fetihler sürüp gitti.Osmanlılar Balkanlara geçip ilerledikleri ondan itibaren Türklerin oraya yerleştirilmeğe başladığını görüyoruz. Bu göçlere sürekli 50.000 Naldöken Türkü, 100.000 kadar Tanrıdağ Türkü, 500.000 Kocacık Türkü, Ofçabolu, Vize Türkleri ile Tatarlar gelip burasını yurt edinmişlerdir. Şimdi onların sırasıyle (1543-1666) Anadolu'dan kalkıp Rumeli'nin neresine yerleştiklerini görelim:

Bulgaristan'da

Naldöken Türkleri 1543-1666 yılları arasında şu yerleşim yerlerine yerleştiler:

Eski Cuma (Tırgovişte)

Osmanlar (Visino), Duranköy (Stoynovo), Hamzaköy (Stanets), Kulazlar (Krat Pole), Ahmetoğlu (Dolneni), Velibeyköy (Veliçka), Çobandere (Ovçarovo), Karlıköy (Kralevo), Yürükler (Ruets), Avdallar (Lovets), Doğanlar (Yastrebino), Karakaşlı (Probuda), Kaykılar (Brâg), Davutlar (Davidovo), Ayladın (Bistra), Kocadoğan (Golâmo sokolovo), Köseköy(Krişno), Koçaşlı (Makovo), Cevizlikalfa (Miladinovtsi),Muratlar (Buynovo) Turnaovası (Tırnovtsa), Yaylaköy (Polâna), Araplar (Aprilovo-Popovo), Kurtalan (İvança), Hüseyinler (Dolna glacenâk), Alibey (Enövets), Saltıklar (Presiyan), Kuyucuk (Marçino), Kızıllar (Gloginka), Balcıömer (Medovina), Seyit (Seyaçi), Sultan (Nevski), Haydar (Kardam), Keçiler (Kozitsa), Ürencik (Golâmo gradişte) vb.

Bulgaristan'ın Deliorman yöresinden iki düğüncü kız

Osman Pazarı (Omurtag)

Hasan Fakı (Palatitsa), Duraklar (Stanits), Keremiddin (Milino), Yılancılar (Zmeyno), Hacıköy (Bukak), Duranlar (Çigantsi), Bezirgânköy (Tıpçileştovo), Demirciler (Jelazartsi), Dobrucalar (Dobrotitsa), Aşıklar (Lübiçevo) vb.

Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç)

Hoşkadem (Kotlentsi), Başpınar (Polkovnik, Sveştarovo), Selimkuyusu (Konâre), Gargalık (Vranino), Duranlar (Belgun), Karalar (Neykovo), Sarımusa (Smin), Akıncı (Granıçar), Kadıköy (Vedrina), Pirifaki (Ravnets), Kasımköy (General Toşevo), Turgutkalfa (Kalfa), Alikalfa (Dobrevo), Karaağaç (Snâgovo), Çamurlu (Malkara-Smolnitsa), Musabey (Dolni izvor), Deveciköy (Dobrin), Karlı (Prespa), Yeniçe Haydar (Krayişte), Armutluca (Kruşak), Azaplar (Polkvnik-Dânovo), Hasanca (Asenovets), İdris Kuyusu (Momçil), Arabacı (Bozarts Nasreddin (Bojurovo), Köseler (Teperig), Deliyusuf Kuyusu (Loznitsa), Yılancık (Yılancık), Kuyucuk (Podslon), Alakilise (Tsırkva), Hamzalar (Pçelino) Doğan Yuvası (Sokolovo), Süleyman Fakı (Strajitsa), Balçık, Söğütçük (Riltsi), Malkaç (Malkoç), Kayabeyköy (Kılıç), (Tülenovo), Sarımeşe (Gorun), Veliköy (Popgrigorovo), Fındıklı (Lâskovo), Keçideresi (Polkovnik-Kozarevo), Azaplar (Polkovnik-Dâkovo), Omuzca (Omur Fakı), Embiya (Naum), Koyunluköy (Bonevo), Koçmar (Koçmalı), Yenice (Çerna), Karasular (Lovçantsi), Arabacı (Bozartsi), Sarı Mahmut (Alekseevo), Dirifakih (Ravnets), Kilisecik (Altsek Karamanlı), (Valino), Esetli (Snop), Sarıca (Balog), Salman (Plenimir), Asilbeyli (Telerig) vb.

Varna İli

Kozluca (Nov gradets), Kara Ahmet (Debelets), Sofular (Priseltsi), Çelebiköy (Gospodinovo), Paşaköy (Vladislavovo), Yayla (Goren bliz-

nak), Abdiköy (Samotino), Kuruköy (Goritsa), Akdere (Bâla), Yeniköy (Dılgopol), Caferli (Kiçevo), Çavuşköy (General Kantarciev), Yayla (Yagnilo), Kasımlar (Esenitsa), Emirgazi (Krakra), Beyli (Mlada gvardiya), Karahüseyin (Stratsimir), Kutlubey (Neofit Rilski), Taptık (Kipra), Karaağaç Sofular (Tristikovo), Sultanlar (Sultantsi), Oruç Gazi (Yunak), Karaköse (Çernook), Kadıköy (Bozveliysko), Acıdere (Slatka voda), Prevadı (Provadiya) vb.

İslimye (Sliven)

Sıralan (Bratan), Karakurtlar (Prohorovo), Yürükler (Sırtsevo), Doğancılar (Sokolartsi), Hamzalar (Filaretovo), Çayırlı (Reçnitsi), Nalbantlar (Kovaçevo), Esirli (Blatets), Aladağlı (Gergevets), Çubuklu (Lulitsa), Demirci (Kamen), vb.

Hezargrad (Razgrad)

Borazan (Trıbaç), Sarlı (Trıstika), Gökçesu (Sinyavoda), Duran (Ludogortsi), Ütükler (Gorosvet), Taşçı (Kamenâr), Kabakulak (Uşintsi) vb.

Silistre (Silistra)

Hacılar (Kalugerene), Kara Ömer (Kara Onur), Söğütçük (Vodno), Arabacılar (Kolarovo), Emirköy (Suho-dol), Tataratmaca (Sokol), Balabanlar (Zlatoklas), Alifakih (Glaven), Abdi-ahad (Abrit), Söğütler (Söğütçük), Akkadınlar (Dulovo), Seyit Alifakı (Skala), Sarıgöl (Tırnovtsi) vb.

Burgaz (Burgas) İli

Kara Veliler (Karavelovo) Çepelce (Planinitsa), Kara Aliler (Listets), Baraklı (Orizare), Koparan (Poroy) Hocamar (Meden Rudnuk), Şıhlar (Rahlitsa), Sarhanlar (Jılti hani), Ceredeli (Geredeli), Kadıköy (Sıdievo), Telliköy (Klikaç), Hacı Balaban (Dragantsi), Büyüklü (Vinarsko), Balabanlar (Asparuhovo), Sazlıköy (Trıstikovo), Evranlı (Jeleznik), Aladağlı (Venets), Dokuzoyuk (Devetintsi), Hasbeyli (Dobrinovo), Karapınar (Grudevo), Omur Fakih (Strelets) Paşaköy (Paşino), Tatarköy (Gılıbets), Yeniköy (Rezovo), Gerdeli (Yasenovo) vb.

Hasköy (Haskovo)

Çamurlu (Dinevo), Karahisarlı (Skobelovo), Bunarlı (Kirilovo), Yenice (Yanio), Pınar Hisar (İzvorovo) vb.

Yan-Bolu (Yambol)

Tatarköy (Radovets), Tavşantepe (Kabile), Taştepe (Kamen vrıh), Gedikli (Çelnik), Kulköy (Robovo), Beyköy (Karavelovo), Yusuflar ( ), Tatarköy (Radovets), Kızıl Ağaç (Elhovo), Ak Pınar (General İnzov) vb.

Tırnova (Tırnovo)

Dedebal (Nedintsi), Çayır (Teodosiyevo), Paşaköy (Mirovo), Çobanköy (Gorni Çobanköy) vb.

Kırca-Ali (Kırcali)

Evrenköy (Avren), Demirciler (Jelezari), Hacılar (Slivarka), Süleköy (Ohlüvets) vb.

Çeşitli Yörelerde İl, İlçe ve Köylerde Bulgarca Karşılıklarını Bulamadıklarımız

Bakirlice, Yürüklü-durak, Saklar, Beşeli, Evrencik, Sarılar, Kararle, Çukurkışla, Fülbeller, Kocaçınar, Akbayır, Balıksırtı, Çardaklar, Koca-Pınar, Kışla, Ferhanlar, Azazlar, Demirlik, Çenebayır, Kaynakbayır, Başpınar, Enbiya Mahalle, Kalina, Bezirgân, Hoşkadın, Haiköy, Duran, Kıracı, Çerencek, Tallugacu, Alibeyköy, Tekfürgöl, Omurca, Mehmet Kuyusu, Alaçap, Nazarca, Mecideye, Mehmet Everes, Dedebali, Tahtacıköy, Başpınar, Hayvandere, Hasanca, Azil Murat, Paşadere Mustafabeyler, Minalbey, Gübenlik, Çolobina, Küçük Karaağaç, Karalar, Arslan, Fındıklı, Nasreddin, Kösebezirgân, Slanoveç, Muvadullar, Beçene, Göçeri, Kaçak, Maraş, Sırt Mahalle, Karyağdı, Derviş Müslim, Vanagör, Karaköy, Banganlı, Kasaplı, Alabayın, Çingeneköy, Balaban, Arbaç, Okçulu, Küçük Elmalı, Büyük Elmalı, Çılluk, Sarıhanlı, Bataklı, Donköy, Hacı Danişmend, Sarı Danişmend, Taşlı Müzeltim, Demirci, Koca Hızır, Gazibeyli, Tatarköy.

Anadolu'dan Balkanlara (1543-1666) göç eden *Kocacık Türkleri'nin* (Bazıları bunlar Türkmen der) arşiv ve haritalardan derlediğimiz bu adlarda en fazla şu yönler dikkatimizi çekti:

1. Anadolu'dan Balkanlara göç eden bu insanlar, doğup büyüdükleri köy adlarını da beraberinde getirmişler ve yeni kondukları yerleşim yerlerine de bu adları vermişlerdir. Dikkat edilirse, Bulgaristan'da saptadığımız bu adların çok büyük bir kısmı Anadolu'da da mevcuttur, yani oradan taşınmadır.

2. Osmanlar, Balabanlar, Horozlar vb. gibi bazı adların aynı yerleşim yerinde veya başka yörelerde aynen tekrarı, bir hata değil, ecdadımız tarafından verilen gerçek adlardır. Bu olgu, belki de Anadolu'da aynı yöreden yola çıkarak, yeni topraklarda çeşitli yerleşim yerlerine yerleşmeden ileri geldiğini sanıyoruz ki, aşağıda sunacağımız bir başka çizelgede bu daha açık olarak görülecektir.

3. İl, ilçe ve köyler yönünden gruplaştırmağa çalıştığımız bu yerleşim adlarını taşıyan göçmen ecdadımız, belirli yıllar süresinde yeni yerlerine gelip yerleşmiş, fakat çoğunun günü, ayı, senesi tespit edilemez ki, bu o kadar önemli olmasa gerek. Tarihçiler bunun bu kadarını saptamış ve yazmışlardır.

4. Uzun bir uğraşı sonucu doğan bu etüd, kesinlikle bu göçün tümünü kapsar gibi bir düşünceden uzakız. Saptadığımız bu yılların sonunda

Balkan Yarımadasındaki Türklerin Anadolu Türklerinden fazla olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir.

5. Çizelgelerdeki köyler, göçmenlerimizin ilk konduğu yerleşim yerleri anlamını taşır. Daha sonraları bunların bazıları, hayatta olduğu gibi, komşu köylere ve daha uzak yerlere değişilmiş ve orada ikamet etmeğe başlamaları da çok doğaldır.

6. Bu yerleşim yerlerinin çoğunun Türkçe adları unutulmuş olsa da yaşlı ihtiyarlar tarafından bilinir ve söylenir. Bir çoğu, zamanın rüzgârı ile silip süpürülememiş, hâlâ yaşamaya devam etmektedirler.

Anadolu'dan Balkanlara yalnız Kocacık Türkleri mi göç etmişler? Hayır. Kocacık göçmenleri Bulgaristan'a, Romanya'ya ve Türkiye Trakyasına yerleşmişler ve oralarını yurt edinmişlerdir. Kocacık Türkleri ile aynı zamanda *Naldöken, Ofçabolu, Selânik, Aktav, Tanrıdağ, Yanbolu, Vize, Karagöz* Türkleri de bu göçe kitlevi olarak katılmışlardır. Öyle ki, birçok yerleşim yerlerine ayrı ayrı yerlerden gelen birçok göçmenler yerleşmişlerdir. Aşağıdaki çizelge bu hususta daha aydınlatıcı bilgiler verir sanırım:

1. *Sofya:* Naldöken
2. *İzladı:* Naldöken (1591)
3. *İhtiman:* Naldöken - Ofçabolu
4. *Tatar Pazarcık:* Naldöken - Selânik
5. *Filibe:* Naldöken - Aktav - Tanrıdağ - Kocacık - Yanbolu - Selânik
6. *Hasköy:* Naldöken - Vize - Selânik - Tanrıdağ
7. *Niğbolu:* Naldöken - Tanrıdağ
8. *Lofça:* Naldöken - Selânik
9. *Trinova:* Ofçabolu - Selânik - Tanrıdağ
10. *Kızanlık:* Tanrıdağ - Naldöken
11. *Eski Zağra:* Naldöken - Selânik - Tanrıdağ
12. *Çirpan:* Naldöken (1601) - Tanrıdağ - Karagöz
13. *Rusçuk:* Naldöken - Selânik - Tanrıdağ
14. *Razgrat:* Tanrıdağ (1583)
15. *Silistre:* Ofçabolu - Naldöken - Tanrıdağ - Kocacık - Selânik
16. *Şumnu:* Naldöken - Kocacık - Selânik - Tanrıdağ
17. *Pravadı:* Tanrıdağ - Naldöken - Kocacık - Selânik - Yanbolu
18. *Hacıoğlu Pazarcık:* Kocacık
19. *Varna:* Tanrıdağ - Naldöken - Kocacık - Yanbolu - Selânik
20. *Yeni Zağra:* Selânik - Tanrıdağ - Naldöken
21. *Yanbolu:* Naldöken - Ofçabolu - Selânik - Yanbolu - Kocacık
22. *Kızılağaç:* Naldöken - Kocacık - Selânik - Tanrıdağ
23. *Karnabad:* Kocacık (1641), Kocacık - Vize - Tanrıdağ
24. *Aydos:* Naldöken (1590) - Kocacık
25. *Burgaz:* Kocacık (1583)
26. *Ahyolu:* Kocacık - Tanrıdağ - Naldöken
27. *Karapınar:* Tanrıdağ (1585)
28. *Çirpan:* Aktav (1585)

Prof. Dr. Yaşar Yücel, Tanrıdağı Türkmenleri hakkında etraflı bilgiler verirken şöyle der: "Tanrıdağı Türkmenleri Naldökenlere nazaran daha kalabalık olduğu gibi Rumeli'de daha geniş bir alana yayılmışlardır. Edirne, Kırkkilise, Bender, Akkerman gibi birkaç yer dışında, Naldökenlerin bulunduğu her yerde mevcut olduktan başka, Rusçuk, Tırnova, Razgrad, Niğebolu, gibi Kuzey Bulgaristan'da yoğun olarak, Batı Trakya'da fazla sayıda, Kavala, Drama, Demirhisar gibi kısmen Makedonya'da yerleşmişlerdir..."

Şimdi de diğer Balkan devletlerinde bu Türk gruplarının yerleşimlerini bir görelim:

Makedonya

1. *İştip:* Ofçabolu
2. *Strumaca:* Selânik
3. *Üsküp:* Ofçabolu
4. *Kalamariya:* Selânik, Tanrıdağ
5. *Pirlepe:* Selânik, Ofçabolu
6. *Manastır:* Naldöken
7. *Florina:* Selânik
8. *Ostrova:* Ofçabolu
9. *Yenice:* Selânik
10. *Serfice:* Selânik

Yunanistan

1. *Demir Hisar:* Selânik - Tanrıdağ
2. *Drama:* Tanrıdağ
3. *Pınardağı:* Selânik
4. *Çağlayık:* Tanrıdağ (1585)
5. *Yeniinci Karasu:* Tanrıdağ
6. *Gümülcina:* Tanrıdağ
7. *Ağrıcan:* Tanrıdağ (1585)
8. *Ferecik:* Tanrıdağ
9. *Dimotika:* Tanrıdağ

Trakya (Türkiye)

1. *Edirne:* Bozapa - Naldöken - Ofçabolu - Kocacık
2. *Kırkkilise:* Kocacık - Bozapa - Vize
3. *Havso:* Vize (1585) - Tanrıdağ
4. *Babaeski:* Kocacık - Vize
5. *Pınar Hisar:* Vize
6. *Hayranbolu:* Vize - Bozapa
7. *İpsala:* Tanrıdağ
8. *Keşan:* Tanrıdağ - Vize
9. *Malkara:* Vize
10. *Lüleburgaz:* Vize - Bozapa
11. *Vize Saray:* Vize (1608) - Bozapa
12. *Çorlu:* Vize - Bozapa
13. *Tekirdağ:* Vize (1541)
14. *Silivri:* Vize
15. *İnciez:* Vize
16. *Çatalca:* Vize

Romanya

1. *Bender:* Ofçabolu (1583)
2. *Akkerman:* Kocacık (1583)
3. *Kili:* Kocacık (1583)

Anadolu'dan Balkanlara göç eden (1543-1666) Kocacık Türkleri'nin (bazıları bunlara Türkmen der), arşiv ve eski haritalardan derlediğimiz bu yerleşim adlarında en fazla şu yönler dikkatimizi çekti:

1. Anadolu'dan Balkanlara göç eden bu insanlarımız, doğup büyüdükleri köy adlarını da beraberinde getirmişler ve yeni kondukları yerleşim yerlerine de bu adları vermişlerdir. Dikkat edilirse, Bulgaristan'da sapta-

dığımız bu adların çok büyük bir kısmı Anadolu'da da vardır yani oradan taşınmadır.

2. Osmanlar, Balabanlar, Horozlar vb. gibi bazı adların aynı yerleşim yerinde ve başka yörelerde aynen tekrarı bir hata değil, ecdadımız tarafından verilen gerçek isimlerdir. Bu olgu, belki de Anadolu'da aynı yöreden yola çıkarak yeni topraklarda çeşitli yerleşim yerlerine yerleşmesinden ileri geldiğini sanıyoruz ki, aşağıda sunacağımız bir başka çizelgede daha açık olarak görülecektir.

3. İl, ilçe ve köyler yönünden gruplaştırmağa çalıştığımız bu yerleşim adlarını taşıyan göçmen ecdadımız belirli yıllar süresinde yeni yerlerine gelip yerleşmiş fakat çoğunun günü, ayı, senesi, tespit edilemez ki, bu o kadar önemli olmasa gerek. Tarihçiler bunun bu kadarını saptamış ve yazmışlardır.

4. Uzun bir uğraşı sonucu doğan bu etüd, kesinlikle bir göçün bütününü kapsar gibi bir düşünceden uzaktır. Saptadığımız bu yılların sonunda, Balkan Yarımadasındaki Türkler'in Anadolu Türklerinden fazla olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir.

5. Çizelgelerdeki köyler, göçmenlerimizin ilk konduğu yerleşim yerleri anlamını taşır. Daha sonraları bunların bazıları, hayatta olduğu gibi, komşu köylere ve daha uzak yerlere değişilmiştir ve orada ikamet etmeğe başlamaları da çok doğaldır.

6. Bu yerleşim yerlerinin çoğunun Türkçe adları unutulmuş olsa da, yaşlı ihtiyarlar tarafından bilinir ve söylenir. Birçokları, demek ki, zamanın rüzgârı bu adları silip süpürememiş, hâlâ yaşamağa devam etmektedir.

Anadolu'dan Balkanlara Türk göçleri, uzak geçmişimizin bir gerçek olgusu olarak şimdiye dek ayrıntılı olarak ele alınmamış ve tarihin arşiv materyallerinde kalmıştır. Bu hususta yapılan araştırmaların yeterli olmaması, bazı diğer ulusların şövenistleri tarafından inkâr edilecek derecede gölge düşürülme çabalarına neden oldu.

Kocacık Türkleri kadar, göç olgusuna katılmış diğer Türk gruplarının da ele alınıp etraflı bir surette aydınlatılması, araştırmacıların önünde duran önemli görevlerden biridir. Gerçek delillerin devlet arşiv materyallerinde paslanmasına razılık göstermek, bunun önemini hâlâ anlamamış olan bazı kafaların büyük bir suçudur. Bu nedenle arşiv yöneticilerinin dikkatini çekmek isteriz.

Burada şunu da açık olarak söylemek gerekir ki, bu işi sadece Türkçe'yi beceremeyen bazı yabancı araştırmacılara bırakmak da affedilmeyen bir hatadır. Çünkü onlar, bir taraftan bu işe hazırlıklı olmadıkları gibi, diğer taraftan da kasıtlı olarak olayları ters göstermekte veya onlara gerçeklerin dışında bambaşka anlamlar vermektedirler. Bu akademik çalışmalar sadece akademisyenlere veya profesörlere değil, bu işlerin derinliklerine kadar inebilecek yetkili kişilere verilmelidir. Zira bu göç sorunu, sadece tarihi bir olay değildir. Onu yanlış yansıtanlar günümüzde bu tarihsel olguya siyasal anlam vermektedirler.

Balkanlarda yaşayan Türklerimizin hâlâ baskı ve zulüm altında tutulmaları, belki de bu sorunun hâlâ açığa kavuşturulmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda araştırmacılarımıza ciddi görevler düşmektedir. Yapılacak şey kaynaklara dayalı, kapsamlı konuyu bütün ayrıntıları ile ele alan çalışmalara hız vermektir. Bunun da yolu elbette ki tarihi olayları doğru yorumlamaktan geçer.

BİBLİYOGRAFYA

1 **Bulgaristan'da Türk Varlığı,** Bildiriler. (7 Haziran 1985). 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1992.

2 **Türk Dünyası Tarih Dergisi.** Türk Dünyası Araştırma Vakfı. Sayı 51, Mart 1991. İstanbul.

3 Müstecip Ülküsal, **Dobruca ve Türkler.** 2. Baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ankara 1987.

4 Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kıpçaklar,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1992.

5 Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği. (Tarih Yayınları Serisi. No: 2.) **Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İçyüzü,** Mart 1976, İstanbul.

6 Yrd. Doç. Dr. Kemal Yüce, **Saltuknâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 832. Kaynak Eserler Dizisi: 9. Ankara 1987.

7 Dr. Şükrü Halûk Akalın, **Saltuknâme il. Ebul-Hayri Rumi,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 944. İstanbul 1988.

8 Halil Edhem, **Kayseri,** (Eski harflerle) Orhaniye Matbaası. 1334 H. İstanbul.

9 Atanas İ.Manov, **Gagauzlar. (Romanya ve Bulgaristan'da Oturan Hristiyan Türkler Hakkında Tarihi ve Etnografik Bir Etüd).** Türkçeye çeviren: Türker Acaroğlu, Yaşar Nabi'nin önsözü vardır. Varlık Neşriyatı. Ankara 1940.

10 Hazai, **G.les manuserits, conserves a Sofia, des remaniemets medievols de Mervezl et Aufi.** AOH, t VII, 1952. Fase 2-3. p. 157-197.

11 Revuo "Esperanto". Unuversala Esperanto - Asocio. (en konsultay rilatoj kun Unesko). Bulgario: Profunde en la nekonata Oriento. 1978 aprilo. 71-a yaro. N-ro 868. (4). Aperas monate (escepte de Augusto). Rotterdam-Nederlando.

12 Ebu-Gazi Bahadır Han, **Türk Şeceresi. (Şecere-i Türk).** Çağatay çevirisinden Türkiye Türkü şivesine nakleden Dr. Rıza Nur. (Eski Harflerle). Matba-i Âmire. İstanbul 1925.

13 D.E. Eremeev, **Etnogenez Turok.** Akademiya Nauk SSSR. Institut Etnografii im.N.N. Mikluho-Maklay. İzdatelstvo "Nauka". Glavnaya Redaktsiya Vostaçnoy Literaturi. Moskva 1971.

14 **Türkologiçeskiy Sbornik.** 1973. Redaktsionaya Kolegiya N.N. Kononov. (atvestvenniy redaktor), S.G. Klaştornıy, Ü.A. Petrosân, S.S. Tseliniken Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi. İzdatelstvo "Nauka". Moskva 1975.

15 **Sovetskaya Türkologiya,** Akademiya Nauk SSSR. Akademiya Nauk Azarbaycanskoy SSR. Jurnal osnovan v 1970 goda. Nr 2. Mart-April Baku 1972.

16 Gılıb D. Gılıbov, **Müsülmansko pravo.** (s kra tık obzor virhu istoriyata i dogmite na İslâma Sofiya 1924.

17 Boris Nedkov, **Osmano Turska Diplomatika i paleografiya.** I. Nauka i İzkustvo. Sofiya 1966.

18 Prof. Petır Mutafçiev, **İzbrani proizvedeniya.** Tom II. İzdatelstvo Nauka i İzkustvo. Sofiya 1973.

Trakya Yahudi Olaylarını "Doğru" Yorumlamak

AYHAN AKTAR

Sayın Halûk Karabatak'ın *Tarih ve Toplum*'un 146. sayısında yayımlanan "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler" başlıklı yazısı ile Sayın Avner Levi'nin aynı derginin 151. sayısında "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders" başlıklı yazıları hayli ilgi uyandırdı. Sayın Zafer Toprak ise bu iki yazıda ortaya konan bazı iddiaları *Toplumsal Tarih* dergisinin 34. sayısında "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu" başlıklı yazısıyla ele aldı ve yeniden değerlendirdi.

Biz de yukarıda adı geçen üç yazının 1934 Trakya olaylarının nedenleri üzerine ortaya koyduğu iddiaları ve bu yazılarda bazen açıkça, bazen de satır aralarında yapılan değerlendirmeleri tekrar ele alacağız. Bütün bunları yaparken de 1934 Trakya olayları hakkında Amerikan Milli Arşivlerinde ve İngiliz Dışişleri Arşivlerinde rastladığımız bazı belgeleri yayımlayarak bu olayların daha doğru yorumlanmasına çalışacağız.

1934 Trakya Olaylarında Nazi Almanyasının etkisi

İlk ele almak istediğim konu, 1934 Trakya olaylarının hazırlanışı ve gerçekleştirilmesinde yabancı etkisidir. Yukarıda isimleri anılan üç yazı bence bu konuda az çok fikir birliği içindedir. Bu üç yazıdaki ortak yaklaşıma göre, iki savaş arası Avrupa siyasetinde esen Faşist ve Nazi rüzgarları Türk siyasetini etkilemiş ve böylece ülkemizde Yahudi düşmanlığı ile sonuçlanan bazı siyasal hareketler ortaya çıkarak serpilmiştir. Örneğin, Halûk Karabatak, 1930'lardan bahsederken "anti-semitizm dalgası, Faşizm ile birlikte yayılıyor ve hemen her ülkede kendine az-çok taraftar bulabiliyordu. Türkiye'deki durum da dünyanın diğer ülkelerinden farklı değildi. Yüzyıllardır Trakya'da yaşayan Yahudilerin 1934 yılında burada başlarına gelenler de bunun örneklerinden birisidir"[1] diyerek dış konjonktürdeki değişmeleri, esas olarak Almanya'daki gelişmelerden hareketle kendi analizinin ortasına oturtuyor. 1934 olaylarını anlamak ve yorumlamakta Karabatak'ın ikinci olarak başvurduğu olgular bütünü ise Kemalist toplum ve siyaset anlayışında yine 1930'larda kemikleşen eğilimlerdir. Şöyle diyor Karabatak: "Öte yandan, 1930'lar Türkiye için farklı anlamlar da taşımaktadır. 'Türk Tarih Tezi' ve 'Güneş-Dil Teorisi' gibi çalışmalarla, 'Büyük ve Şanlı Türk Ulusu' yaratma projelerinin yürürlüğe konduğu yıllardır 1930'lar." Böylece iç konjoktürdeki değişmeleri gündeme getirmiş oluyor. Bu iki yaklaşım doğrultusunda, Karabatak ilk olarak, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Alman Nazi gençlik teşkilatının ıkinci başkanı ile 1934 yılının Mart ayında yaptığı ve iki tarafın da karşılıklı hayranlıklarını dile getirdikleri temaslar ve Kemalistlerin 2510 sayılı İskân Kanunu'nunda "Türkiye'deki toplum yapısının 'ırk' temeline dayandırılmaya" çalışmalarını kanıt olarak ortaya koyuyordu. Aslında Karabatak'ın yazısı hem dış ve hem iç konjonktürü birlikte ele almaya çalışıyor. Fakat dış konjonktür ile ilgili değerlendirmelerde sadece Almanya'daki gelişmelerle sınırlı kaldığı için, yanıltıcı oluyor.

İç konjonktürü analizi sırasında hem bazı olguların değerlendirilmesi hem de kullandığı teknik terimlerin (örneğin, ırkçılık) Kemalistlerin milliyetçilik anlayışını yanlış yansıtması nedeniyle bence eksik kalıyor. Karabatak'ın kavramsal çerçevesini daha ileride değerlendirmek üzere şim-

di ikinci yazıya geçiyorum.

Avner Levi'nin yazısı ise 1934 Trakya olaylarını, tamamen Avrupa siyasetinde esen Nazi rüzgarları ile açıklama çabasıdır. Levi, "1934 Trakya Yahudileri olaylarının kaynağını Almanya'da buluyoruz"[2] diyerek analizine başlıyor. Olguların sıralanmasında ünlü Yahudi düşmanı Cevat Rifat Atilhan'ın, *Der Stürmer* dergisinin sahibi Julius Streicher tarafından Almanya'ya davet edilmesini, orada Nazi ileri gelenleri tarafından kendisine hüsnü kabul gösterilmesini Nazilerin Türkiye'yi etkileme araçları olarak ortaya koyuyor. Daha sonra, Atilhan'ın çıkardığı Yahudi düşmanı *Millî İnkılâp* dergisindeki karikatürlerin *Der Stürmer*'den alınıp sadece alt yazılarının değiştirilmiş olduğunu belirterek analizini sürdürüyor. Bu noktada, Karabatak'ın haklı olarak özel bir önem atfettiği 2510 sayılı İskân Kanunu hakkında Levi şunları söylüyor: "Bu kanun iki yıldır hazırlanmaktaydı - Hitler'in Yahudi meselesi doğmadan önce [!]- aslında Doğu isyanları ve Kürt olaylarıyla ilgiliydi. Fakat 1934 yazında yürürlüğe konması, *Millî İnkılâp* yayınları ile de aynı tarihe rastlaması çok kötü bir rastlantı doğurdu."

1934 Trakya olaylarına ancak "kökü dışarıda zararlı faaliyet" gözlüğü ile bakıldığı zaman İskân Kanunu'nu "kötü bir rastlantı" olarak yorumlamak mümkündür. Konuya yaklaşımındaki çarpıklıklara rağmen Levi'nin yazısı olgusal açıdan önemli bazı detayları gündeme getiriyor. 1934 Trakya olaylarının kronolojisinde de görüleceği gibi, Avner Levi Türkiye'deki Yahudi cemaatinin arşivini iyice taramış ve Trakya olaylarını bizzat yaşamış olan yaşlı Yahudi-

1934 Trakya Yahudi Olaylarının Kronolojisi

AYHAN AKTAR

• 1 Mayıs 1934 Cevat Rifat Atilhan, Millî İnkılâp isimli Yahudi düşmanı dergiyi İstanbul'da yayımlamaya başlar.[1]

• 10 Mayıs Atilhan, İstanbul Üniversitesi'nin kapısında öğrencilere gamalı haç rozetleri dağıtır.[2]

• 22 Mayıs Yahudi cemaat meclisi toplanarak Başbakanlığa bir dilekçe yazıp Millî İnkılap dergisinde sürdürülen antisemit kampanyayı protesto ederler ve hükümetin gerekeni yapmasını isterler.[3]

• 25 Mayıs Yahudi cemaatinin liderleri tarafından hazırlanan dilekçe Başbakanlığa teslim edilir ve oradan da İçişleri Bakanlığına havale edilir.[4]

• 14 Haziran 2510 sayılı İskân Kanunu TBMM'de kabul edilir.

• 21 Haziran Birkaç haftadır imzasız mektuplarla tehdit edilen Çanakkale Yahudilerine karşı ilk fiziki saldırılar başlar. Bazı Yahudiler dövülür ve evler yağmalanır.

• 24 Haziran Çanakkale'de Yahudi cemaatinin en tanınmış insanları tekrar tehdit mektupları alırlar. Kenti terketmeleri aksi takdirde öldürülecekleri belirtilmektedir. "Bunun üzerine 1500 kadar Yahudi her şeylerini bırakıp İstanbul'a sığındılar. Dönemin Türk basını olaylardan bir kelime dahi söz etmedi."[5]

• 25-26 Haziran Cumhurbaşkanı Atatürk yanında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olduğu halde o günlerde resmi bir gezi için ülkemizde bulunan İran Şahı Pehlevi ile birlikte Çanakkale'yi ziyaret eder.[6] Bu ziyaret esnasında bir Yahudi [Deli Salamon] kendisine şikayette bulunur. "Şikayetçi 'Paşam bizi istemiyorlar' demiş, Atatürk de, 'kim istemiyor? Polisler mi, memurlar mı?' diye sormuş, buna verilen cevap 'halk istemiyor' olmuş, buna da Atatürk 'halk isterse beni de kovar' şeklinde cevap vermiştir."[7]

• 29 Haziran Amerikan Elçisi Robert P. Skinner, Washington'a yazdığı raporda "Trakya'daki Yahudi nüfusun bölge dışına sürüldüğünü ve bu konuda herhangi bir resmi açıklama yapılmadığını" belirtir. Skinner Yahudilerin çoğunun küçük esnaf ve ticaret erbabı olduğunu belirterek, Trakya'nın 1923'de askerden arındırılmış bölge olarak tanımlanmasına karşın, Yahudilerin sürülmesini bölgenin ve boğazların silahlandırılmasına yönelik bir hazırlık olarak yorumlar.Ayrıca hükümetin piyasadan 3000 ton civarında yün satın almış olduğunu belirten Skinner, bu yünün askeri üniforma üretiminde kullanılacağını vurgular.[8]

• 30 Haziran Almanya'da "Uzun Bıçaklar Gecesi" yaşanır. Hitler, parti içi muhalefeti ve özellikle SA'ları temizler.

• 2 Temmuz İran Şahı memleketine dönmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Cumhurbaşkanı Atatürk dinlenmek üzere Yalova'ya geçer.[9]

• 3 Temmuz gündüz Başbakan İsmet İnönü İstanbul'dan Ankara'ya gelir.[10] Levi'nin kaynak göstermeden verdiği bilgiye göre, Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden Gad Franko ile Mişon Ventura'nın Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşürler. Levi, Atatürk'ün işe müdahale ederek olayları durdur-

1 Feridun Fazıl Tülbentçi. **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar.** Ankara: Başvekalet matbuat umum müdürlüğü, 1941. s. 67

1 Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders" **Tarih ve Toplum**, Sayı 151, Temmuz 1996. s. 11

3 Levi, **Ibid** s. 13-14

4 Levi, **ibid.** s. 14

5 Levi, **ibid.** s. 13

6 Utkan Kocatürk, **Ataturk ve T.C. Tarihi Kronolojisi 1918-1938.** Ankara: TTK yayını, 1988. s. 565 Ayrıca gezinin ayrıntıları için **Ayın Tarihi.** no. 7, Temmuz 1934. s. 36-37

7 Levi, **ibid.** s. 13

8 Records of the Department of the Interna Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına 867.4016 Jews/9. Ayrıca Halük Karabatak "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler" **Tarih ve Toplum,** Sayı 146, Şubat 1996. s. 9

9 **Ayın Tarihi.** no. 8, Ağustos 1934. s. 40-51

10 **Ibid.** s. 2

lerle görüşmeler yapmıştır. Örneğin, 25 Mayıs 1934 tarihinde Yahudi cemaati temsilcilerinin Başbakanlığa dilekçe ile başvurarak resmen şikayetçi olduklarını yine Avner Levi'nin yazısından öğreniyoruz. Sonraki günlerde İstanbula göç eden Yahudiler için yardım kampanyası açıldığını ve Kırklareli olaylarının başlamasından önce, yani 3 Temmuz günü Gad Franko'nun konu hakkında Atatürk ile görüştüğünü yine Levi'den öğreniyoruz.[3] Ama bütün bu ilginç ayrıntılara rağmen, Levi'nin yazısının, 1934 Trakya olaylarını neden-sonuç ilişkilerini "doğru" kurarak ve Türkiye'nin iç ve dış politikasını "doğru" değerlendirerek açıklamaktan ziyade, meseleyi sadece Almanya'daki gelişmeler bağlamında ele almak gibi bir hava içinde olduğu görülüyor.

1934 Trakya olaylarında CHP'nin ve Hükümetin Sorumlulukları

Prof. Zafer Toprak'ın yazısı ise "1934 Trakya olayları hangi toplumsal ve siyasal süreçlerin sonunda gerçekleşti?" sorusundan ziyade, "Bu olaylardaki esas sorumluluk kimindir?" meselesini gündeme getiriyor.[4] Yazısına diğer iki yazı gibi Avrupa ülkelerindeki otoriter ve totaliter eğilimleri irdeleyerek başlayan Toprak, "bu arada antisemitizm başta Almanya olmak üzere, değişik çevrelerde yeşerecek ortam bulur. Antisemit esintiden, sınırlı da olsa, Türkiye de payını alır. Trakya olayları bunun somut örneğidir" diyerek konuya öncelikli olarak Almanya'dan yaklaşıyor. Bu noktadan sonra Toprak'ın analizi "acaba dışarıdan gelen esinti içeride kimleri etkilemiştir?" sorusuna cevap

duğunu anlatıyor.[11]

• 3 Temmuz gecesi ve 4 Temmuz günü Çanakkale'de başlayan olaylar artık bütün Trakya'ya yayılmıştır. Özellikle Kırklareli'nde "3 Temmuz akşamı Yahudilerin oturdukları evlerin kapıları kırıldı, camları taşlandı ... Yahudiler ya kırlara kaçtılar, ya da komşu Türk evlerine sığındılar. 4 Temmuz sabahı ise trene binerek İstanbul'a geldiler ... Yahudilerin ev ve dükkanları yağmalanmıştı."[12]

• 4 Temmuz Londra'da yayımlanan Times gazetesinde "Doğu Trakya'dan ve Çanakkale'den İstanbul'a doğru Yahudilerin topluca hareket etmekte olduğunu ve bu hareketin son günlerde daha da arttığını" belirten bir haber yayımlanır. Haberin sonunda 2510 sayılı İskân Kanunu'nun ülkeyi üç ayrı bölgeye ayırdığı belirtilerek tamamen Türk kültürüne ait olarak kabul edilmeyen grupların ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri nedenlerle yer değiştirmeye zorlanabilecekleri anlatılmaktadır. Ayrıca Daily Telegraph gazetesinde bu konuda daha ayrıntılı bir haber olduğu belirtiliyor.[13]

• 5 Temmuz Başbakan İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada hükümetin genel siyasi durumu hakkında izahat verir ve daha sonra hükümet için güven oylaması yapılır. İsmet İnönü çeşitli ülke meseleleri hakkından bilgi verirken Trakya olaylarına değinmiş ve hareketin antisemitik niteliğini vurguladıktan sonra sorumlu olanların cezalandırılacağını belirtmiştir.[14]

• 6 Temmuz TBMM'de yapılan bu konuşmadan sonra İstanbul basını nihayet sessizliğini bozmuş İstanbul'a kaçan yaklaşık 3000 Yahudinin evlere, Balat ve Hasköy'deki düşkünler evi ve okullara yerleştirildiği haberleri verilmeğe başlanmıştır. Ayrıca Sayın Levi'nin yazısından Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinin aralarında yardım topladıklarını öğreniyoruz.[15] Aynı gün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Trakya'daki durumu incelemek üzere bölgeye hareket eder.

• 8 Temmuz İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Öngören konu hakkında incelemeler yapmak üzere Edirne'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk beraberinde Dış işleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olduğu halde Ankara'ya gelir. Kendisini Başbakan İsmet İnönü, CHP Genel Sekreteri Recep Peker ve diğer devlet erkanı karşılar.

• 12 Temmuz İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bölgede incelemelerini tamamladıktan sonra Ankara'ya döner.

• 14 Temmuz Hükümet Edirne ve Kırklareli hadiseleri hakkında ayrıntılı bir tebliğ yayınlar. Bu tebliğ İstanbul basınında ertesi gün yayımlanır.[16]

• 15 Temmuz CHF Genel Sekreteri Recep Peker partiyi zan altından kurtarmak amacıyla Sayın Toprak'ın yazısında ayrıntılı olarak değerlendirdiği tamimi kaleme alır ve parti teşkilatına yollar.

• 16 Temmuz "İstanbul'da çıkan Millî İnkılâp mecmuasının, neşriyatı ile memleket içinde ve dışında fena bir cereyan husule getirmek ve millî vahdeti bozmak gayesinin takip ettiği anlaşıldığından Heyeti Vekile kararı ile kapatıldı."[17]

• 18 Temmuz İngiliz elçisi Sir Percy Loraine Londra'ya konu ile ilgili olarak yazmış olduğu raporda 7000 ile 8000 Yahudinin göçten etkilenmiş olabileceğini belirtir. Yahudilerin göçe zorlanmasının ardında yatan nedenin bölgenin silahlandırılması sürecinde Ankara hükümetinin Yahudileri "istenmeyen unsur" olarak görmesi olduğunu vurgular. Ayrıca İngiliz elçiliğindeki Askeri Ateşe Binbaşı Simpson'un aldığı bilgilere göre de Anadolu'dan Trakya'ya asker sevkiyatı başlamıştır.[18]

11 Levi, **ibid**. s. 15 Levi temsilcilerin Atatürk ile Ankara'da görüştüklerini belirtiyor. Bu görüşmenin Yalova'da gerçekleşmiş olması daha akla yakın gözüküyor

12 Karabatak, **ibid** s. 7-8

13 İngiliz Dış İşleri Bakanlığı arşivi FO 371/18 Temmuz 1934 tarihli ve E4633/4633/44. numaralı dosya üzerindeki notlardan.

14 **Ayın Tarihi**. no. 8. Ağustos 1934. s. 34 Ayrıca, Levi, **ibid**. s. 14

15 Levi, **ibid**. s. 15

16 Hükümet bildirisinin metni ve yorumlanması için bkz. Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu" **Toplumsal Tarih**. Sayı 34, Ekim 1996. s. 22-23

17 **Ayın Tarihi**. no. 8. Ağustos 1934. s. 8 Ayrıca Levi, **ibid**. s. 16

18 Sir Percy Loraine'den Sir John Simon'a FO 371/18 Temmuz 1934 tarihli ve E4633/4633/44. numaralı belge

aramaya yöneliyor.

Prof. Toprak, özellikle Halûk Karabatak'ın şu yorumuna itiraz ediyor: "Bu olayların birkaç çapulcunun işi olmadığını düşündüren en önemli veri, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması. Bunun birer rastlantı olduğunu düşünmek biraz saflık olur kanısındayım. Sözü edilen 'birkaç çapulcu'nun Kırklareli'de, Lüleburgaz'da, Edirne'de, Babaeski'de, Uzunköprü'de, Çanakkale'de, Gelibolu'da aynı anda ortaya çıkması, en azından bunların 'sıradan çapulcu' olmadıklarının bir göstergesidir." Halûk Karabatak'ın bu yorumuna itirazını CHP'nin parti teşkilatına yolladığı tamimden yola çıkarak kanıtlamaya çalışan Prof. Toprak, CHP'nin tümü ile bu işten sorumlu tutulamayacağını vurguluyor. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in örgüte yolladığı 15 Temmuz 1934 tarihli tamimde "[olayların] telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında genel sekreterliğe neden haber verilmediği"nin hesabını sormuş olmasını CHP genel merkezinin olaydaki sorumluluğunu azaltmasının en "anlamlı" kanıtı olduğunu belirtiyor.[5]

Burada Prof. Toprak'ın açıkça dile getirmediği bir varsayım var: CHP genel merkezinin bu olaylardan haberi yoktu. Çünkü yerel örgütler Ankara'ya bu konuda bilgi ulaştırmamışlardı. Bu varsayımdan ve Peker'in olaylardan sonra parti örgütüne yollamış olduğu tamimden hareket eden Toprak analizini şöyle noktalıyor: "CHF tebliğlerinden bizim çıkarsayabildiğimiz CHF yerel örgütleri [bu olaylardan] bilfiil sorumlu gözüküyorlar." Sonuç olarak 1934 yılında Trakya Yahudilerine uygulanan ticari boykot, korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olaylarının fiili sorumluluğu "tıpkı ittihatçı fedailer gibi [hareket eden] fırka'nın yerel tosuncukları"na yükleniyor.[6] Prof. Toprak'ın yazısında fiili sorumluluk CHP'nin yerel kadrolarına yüklendikten sonra, "Trakya olayları şüphesiz Tek Parti yönetiminin menfi hanesine yazılacak bir gelişme. Ancak hükümetin doğrudan dahli olduğunu söylemek elimizdeki veriler ışığında, bizce olanaksız" denilerek meselenin sanki mahalli ve münferit bir olay olduğu ima ediliyor.

Sadece Halûk Karabatak ve Avner Levi'nin yazıları da dikkatli bir biçimde okunsa ve ağırlıklı olarak Karabatak ve Levi'nin yazılarından oluşturduğumuz ilişikteki kronoloji dikkatli bir şekilde incelense bile, bence Prof. Toprak'ın bu sonuçlara varması imkânsız gibi görünüyor. Kaldı ki İngiliz ve Amerikan arşivlerindeki belgeler meselenin farklı iç boyutlarını ve bütün bu yazılarda hiç değinilmeyen bazı dış politika gelişmelerini gündeme getiriyor. Şimdilik elimizdeki kronoloji çerçevesinde, Ankara yönetiminin, Prof. Toprak'ın iddia ettiği gibi her şeyden habersiz olmadığını belirtmekle işe başlıyorum:

a. Cevat Rifat Atilhan'ın *Millî İnkılâp* dergisindeki antisemit yayınlarından şikayetçi olan Yahudi cemaati kendi temsilcileri aracılığı ile daha Trakya olaylarından kırk gün önce, 25 Mayıs 1934 tarihinde Başbakanlığa dilekçe verirler. Yani rahatsızlıklardan, en azından Başbakan İsmet İnönü resmen haberdar edilir. Dilekçe İçişleri Bakanlığına havale edildikten sonra Bakan Şükrü Kaya'nın da durumdan haberdar olacağını tahmin edebiliriz.

b. Haziran ayının son haftasında Çanakkale Yahudileri üzerindeki baskı ve tehditler yoğunlaşır. 25 - 26 Haziran 1934 günü Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Değişmez Genel Başkanı[7] Mustafa Kemal Atatürk, İran Şahı'nın resmi ziyareti dolayısıyla Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile birlikte Çanakkale'ye gelir. Çanakkale Yahudilerinden Deli Salamon durumu kendince Atatürk'e anlatır. Artık Devletin ve CHP'nin en yetkili kişisi de durumdan haberdardır.

c. 3 Temmuz günü Yahudi cemaati temsilcileri, Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşerek durumu bir kez daha anlatırlar.

d. 4 Temmuz günü Trakya olayları ile ilgili haberler Londra'da *Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinde yayımlanır.

e. Nihayet, 5 Temmuz günü Başbakan İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada, "Antisemitizm Türkiye metaı ve zihniyeti değildir ... Böyle cereyanlara katiyyen müsaade etmeyeceğiz" diyerek soruşturma başlatır.

f. Araştırmalar tamamlandıktan sonra, 14 Temmuz günü hükümet bu konuda resmi tebliğ yayımlar. Bütün bunlardan sonra da ertesi gün - olayların TBMM'de dile getirilmesinden tam on gün sonra! - CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Prof. Toprak'ın bahsettiği tamimi CHP teşkilatına yollar.

Olaylar kronolojik olarak yan yana konulduğunda, Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve muhtemelen Dışişleri Bakanı şikayetlerden haberdar olduğuna göre, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in bu gelişmeleri bilmemesi söz konusu olamaz. CHP genel sekreterinin bu denli sağır olacağını düşünmek ve tek parti iktidarında parti yönetimi ile devlet yönetimi arasında bu kadar büyük mesafelerin bulunacağını varsaymak çok zordur. Ayrıca böyle bir düşünce, bence Peker gibi bir usta siyasetçiyi hafife alarak hatırasına saygısızlık etmek olur.[8] Benim görebildiğim kadarıyla, Peker'in CHP teşkilatına tamimi eskilerin deyimiyle "zevahiri kurtarmak" amacıyla kaleme alınmıştır. Bu noktada İngiliz gazetelerinde Trakya olayları hakkında haber çıkmasından sonra Başbakan'ın konuyu TBMM'de

gündeme getirmesi de hayli anlamlıdır. Başbakan İnönü yerinde bir zamanlama ile, olay dış basında tam bir skandal haline gelmek üzere iken duruma müdahale etmiştir.

"Tosuncuklar" Acaba Nasıl Tahrik Oldular?

Bu noktada cevaplandırılması gereken bazı sorular vardır: Acaba Trakya olaylarında Yahudilere karşı korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olaylarını bilfiil gerçekleştiren "yerel tosuncuklar" hangi nedenlerle bu işlere girişmişlerdir? Veya Ankara'nın iddia ettiği gibi, Cevat Rifat'ın çıkardığı antisemit *Millî İnkılâp* dergisi bu olayların gerçekleşmesinde ne kadar etkili olmuştur?[9]

Kanımca, *Millî İnkılâp* dergisinin bütün bu olayların ortaya çıkmasında hızlandırıcı etkisinin olduğunu varsaymak bile çok zordur. Çünkü 1934 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın devlet imkanlarıyla ancak iki günde Ankara'dan Edirne'ye ulaşabildiğini görüyoruz! Acaba İstanbul'da onbeş günlük olarak yayımlanan *Millî İnkılâp* dergisi okurlarına nasıl ulaşıyordu? Tirajı veya satışı ne kadardı? Bütün bu sorulara olumlu cevap verebilmek ve Trakya olaylarının bu marjinal derginin tahrikleri sonucunda gerçekleştiğini iddia edebilmek için 1934 Türkiye'sinde son derece gelişkin bir yayın dağıtım ve iletişim ağı olduğunu varsaymak ve toplumun da bu tahriklere açık olduğunu ispat etmek gerekir. O yıllarda ülkemizde yurt çapında düzenli radyo yayını bile yoktur. 1935 yılında ülkemizde bulunan 6082 radyo alıcısının % 53'ü zaten İstanbul'dadır. 1935 yılı ocak ayında Ankara radyosu ortalama olarak günde 1,5 saat ve İstanbul radyosu ise sadece 4,5 saat yayın yapabilmektedir.[10] Kısacası taşrada oturanlar için dünyada olan bitenleri izlemek ve Avrupa'da olanlardan etkilenerek galeyana gelmek "teknik olarak" imkânsızdır. *Millî İnkılâp* dergisinin esinlendiği Yahudi düşmanı haftalık *Der Stürmer* dergisinin bile Almanya gibi kitle iletişiminin son derece gelişkin olduğu bir ülkede Hitler'in iktidara gelmesinden önce 17,000 ile 20,000 arasında düşük bir satışı olduğunu biliyoruz.[11] Dolayısıyla *Millî İnkılâp* gibi satışının çok düşük olduğunu tahmin ettiğimiz marjinal bir derginin Trakya'da az zamanda bu denli büyük bir antisemitik bilinç sıçraması yaratmaya ve böylesine ciddi bir "kitle hareketini" oluşturmaya çapının yetmeyeceğini kabul etmemiz gerekir. Ayrıca bu denli etkili olduğu varsayılan bir dergi, neden İstanbul gibi okuma yazma oranı yüksek ve Yahudilerin bol bulunduğu bir kentte Yahudi karşıtı herhangi bir olayın çıkması için hızlandırıcı etkisini göstermemiştir?

1934 Türkiye'sinde İstanbul'da basılan günlük gazetelerin bile yayımlandıktan epey sonra taşra kentlerine ulaştığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Ayrıca o günlerde harf devriminin üzerinden sadece altı yıl geçmiş olması nedeniyle okurlar zaten yeni harflere uyum süreci içindedir. Dolayısıyla o yıllarda, 1928 öncesine göre, zaten gazete satışları da düşmüştür.[12] O günlerin basını incelendiğinde 1939 - 1944 yılları arasında günlük gazetelerde bolca rastlanacak olan "azınlık karşıtı" bir kampanya da yoktur. Nitekim Prof. Toprak'ın yazısını süslemek için kullandığı azınlık karşıtı karikatürler daha sonraki yıllara aittir. Rejimin ekonomik alandaki başarısızlıklarını, azınlıkları "günah keçisi" olarak göstererek unutturmaya çalıştığı günler için Atatürk'ün ölümünü ve Milli Şef İnönü'nün iktidarını beklemek lazımdır.[13]

BELGE 1

No. 371/10/34
GİZLİDİR*

İngiliz Elçiliği, İstanbul
22 Temmuz 1934

Sevgili Rendel,

Bu kurye ile, Trakya'daki Yahudilerin terk-i diyar etmeye mecbur bırakılmaları hakkında bir yazı (No. 538) daha yolluyorum.

İsmet Paşa'nın ve İçişleri Bakanının aksine [tüm] açıklamalarına rağmen, Ticaret Ateşemizin güvenilir bir kaynaktan öğrendiğine göre, Türk Hükümeti bir süre önce Trakya'yı Yahudi unsurlardan temizlemeğe karar vermiş. Bu işin çok yavaş bir biçimde uygulanmasına karar verilmiş, örneğin azar azar uygulanan boykot ve bazı ufak tefek olayların çıkartılması gibi.

Benim muhbirimin verdiği bilgiye göre, Türk hükümeti için ne yazık ki, bu konuda yerel yetkililere verilmiş olan sözlü talimatlar yerel yetkililer tarafından bazı gayrı resmi kuruluşlara sızdırılmış. Ve kuşkusuz vatanperverane bir amaçla, Spor Kulüpleri tarafından organize edilen bir tahrik dalgasına kapılan bu kulüplerdeki öfkeli gençler, Yahudilerin evlerinin camlarını kırmaya başlamışlar. Bunlara her zaman bu işlere katılan gürüh da eklenince, iş sonunda yağmalama, kırıp dökme ve bize nakledildiği kadarıyla birkaç ırza geçme olayı ile sonuçlanmış.

Bu olayları Kırklareli ve diğer yerlerden tahminen 5000 Yahudi'nin [toplu ca] kaçışı takip etmiş. Trakya'daki başka şehirlerde bu tip olaylara fazla rastlanmamış, fakat Tekirdağ ve Edirne'de rahatsızlık gözle görülüyor.

[Ticaret Ateşesi] Woods'un duyduğuna göre, Osmanlı Bankasının Kırklareli'ndeki müdürünün kardeşi olan bir Yahudi, Spor Kulübüne üye olan bir arkadaşı tarafından [önceden] uyarılmış. [Ona] yakında şehirde hadise çıkacağı söylenerek, şehri terk etmesinin kendisi için daha iyi olacağı tavsiye edilmiş.

İngiliz Büyükelçisi, Percy Loraine

* İngiliz Elçisi Percy Loraine'den İngiliz Dış İşleri bakanlığında G. W. Rendel'e: Fo: 371/Dosya no. 17969/belge no. E 4916/4633/44

Bütün bu bilgiler ışığında, 14 Temmuz 1934 tarihli Trakya olayları hakkındaki hükümet bildirisinde dile getirilen, "son seneler zarfında dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerle ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir. Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat Türk ve Yahudilerin birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmiyetli surette teşviş [karıştırmış] etmiştir"[14] türü açıklamalarının 1934 Trakya Yahudi olaylarını dış kaynaklı ve İstanbul'da çıkan bazı marjinal dergilerin marifeti gibi göstermekten başka bir amacı yoktur. Trakya olaylarının sahneye konulması, oynanması ve kötü etkilerinin ortadan kaldırılması süreci maalesef yönetimin bilgisi ve yönlendirmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Atatürk 1930 sonlarında bir Edirne gezisinde.

Trakya'nın Yahudilerden Temizlenmesine Hükümet Karar Vermiştir

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivinde karşımıza çıkan ve 1934 Trakya olaylarında hükümetin doğrudan sorumlu olduğunu gösteren belgenin tercümesi yazının sonunda verilmiştir (*Belge 1*). Bu belgeden öncelikle hükümetin Trakya'yı Yahudi unsurlardan temizlemeyi kararlaştırdığını, bu amaç doğrultusunda yerel yöneticilere "sözlü" talimat verdiğini ve aslında yavaş yavaş uygulanması gereken oyunun yerel yöneticilerin boşboğazlıkları ve Spor Kulüplerindeki - Prof. Toprak'ın benzetmesiyle - "tosuncukların" işgüzarlıkları sonucunda skandalle sonuçlandığını öğreniyoruz.[15] Bu mektubun bulunduğu kurye içindeki başka bir belgede, hükümet bildirisini ve diğer idari tedbirleri özetleyen pasajlar var. Raporun son cümlesi ise şöyle: "Olayların doğru açıklaması ise, hükümetin kısa zaman önce çıkarılan İskân Kanununda konulan ilkelere uygun olarak stratejik önemi olan bir bölgeden Yahudi unsurları tedricen nakletmeye karar vermiş olmasıyla - ki bunu ayrıca rapor ediyorum[16] - yerel yetkililerin de muhtemelen nüfusun göreli olarak varlıklı unsurlarının telaşla yola çıkmasından elde edilecek menfaatlere göz koyup, hükümetin amaçladığının dışında acele [ederek] ve şiddete başvurmuşlar ki olayın aleniyet kazandığını görünce, hükümet [durumu] inkar etmek zorunda kalmıştır."[17]

İngiliz Elçisinin bu iki yazısından iki hafta evvel Trakya olayları ile ilgili ilk raporunda da "Başından beri Yahudi nüfusun birden Trakya dışına sürülmesinin yerel yetkililerin marifeti olduğundan [kimsenin] şüphesi yok. Bu işin hükümetin doğrudan emri olmasa bile bilgisi dahilinde gerçekleştiğini düşünmek hayli zor olmasa gerek" deniliyor. Aynı raporda Askeri Ateşe'nin görüşleri özetlenerek, Haziran ayının sonunda Trakya'da kurulan yeni askeri garnizonların faaliyete geçeceği ve bölgenin askeri bölge olacağı belirtiliyor. Bu nedenle bölgenin istenmiyen unsurlardan (undesirable element) arındırılmasına karar verildiği vurgulanıyor. Askeri Ateşe "Binbaşı Sampson'un bölgeye nakledilen birliklerin Bulgar sınırına doğru hareket ettiklerini öğrendikten sonra heyecanladıklarını bildirdiği" belirtiliyor.[18]

Amerikan Elçisi Skinner de İngilizlerden sekiz gün önce yazdığı 29 Haziran 1934 tarihli raporunda, Yahudilerin bölgenin dışına atıldıklarını belirttikten sonra, ekte 1934 olaylarının kronolojisinde bahsettiğimiz piyasadan yün alımı gibi askeri ayrıntıları veriyor.[19] Skinner'in 6 Temmuz 1934 tarihli raporu ise Halûk Karabatak tarafından özetlendiği için burada bir daha tekrarlamak istemiyorum. Fakat yine Skinner'in 15 Haziran 1934 tarihli "Türkiye'de artan vergiler" başlıklı raporu Mayıs ayı içinde yapılan yasal değişiklikler sonucu vergi oranlarındaki artışın ayrıntılı olarak incelemesine ayrılmış. Raporun sonunda elde edilecek 20 milyonluk ek kaynağın üçte ikisinin askeri harcamalara ayrılacağı belirtiliyor.[20]

Bu noktada Karabatak, Levi ve Toprak'ın yazılarında pek irdelemedikleri bir meseleyi ele almak istiyorum. 1934 Trakya Yahudi olaylarının açıklanmasında hep gündeme getiri-

len Nazi Almanyasından gelen "Antisemit esinti" yerine, Faşist İtalya'nın o günlerde gündeme getirdiği emperyalist genişleme siyasetine içeride tepki olarak geliştirilen devlet politikalarından bahsetmek istiyorum. Herhalde İkinci Dünya Savaşında Yahudiler ağır fatura ödediklerinden olsa gerek, Türkiye'deki olayları da Almanya'dan esen Nazi rüzgarlarıyla açıklamak daha cazip bir açıklama oluyor. Oysa 1934 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ilişkileri bakımından en gergin olduğu ülke İtalya'dır. Şimdi Türk-İtalyan gerginliğine bir göz atalım.

Türkiye Silahlanıyor: Türk - İtalyan Gerginliğin de Trakya'nın Konumu

Amerikan Elçisi Skinner, 22 Mayıs 1934 tarihli ve "Türkiye Silahlanıyor" başlıklı raporunda Türk - İtalyan ilişkilerini değerlendirerek, "pratikte Türkiye'nin sıkıntıları İtalya ile ilgilidir. [Türkiye] İtalyanların Anadolu'ya ve özellikle Antalya bölgesine göz koyduğuna kanaat getirmiştir" demektedir. Aynı raporda, Skinner, 15 Mayıs 1934 tarihinde yapılan bakanlar kurulu toplantısına Atatürk'ün şahsen başkanlık etmesinden yola çıkarak meselenin hükümet nezdinde nasıl ciddiyetle ele alındığını vurguluyor.[21] Skinner, hükümetin un, tütün, sigara, alkollü içkiler, çay, kahve ve şekere ek tüketim vergisi konulmasını düşündüğünü ve yaratılan ek kaynak ile silah alımına gidileceğini belirtiyor. Bu arada Türkiye'nin İtalya nezdindeki elçisinin istişare için Ankara'ya çağrıldığını ve aslında bu gerginliğin Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihli nutkundan sonra tırmandığını belirtiyor. Bu nutkunda Mussolini "mare nostrum" [bizim deniz] sloganı doğrultusunda İtalya'nın tarihsel hedeflerini gündeme getiriyordu. Mussolini, İtalya için Kuzeye ve Batıya doğru bir genişlemenin mümkün olmadığını belirterek "Büyük Avrupa devletleri içinde Afrika ve Asya'ya en yakın ülke İtalya'dır" diyordu.[22] Bu tür saldırgan ifadeler ve ardından İtalyanların Ege Adalarını silahlandırılması sonucunda, Ankara yönetimi Türkiye'nin ciddi bir tehdit altında olduğuna ikna olmuştur.

1934'ün başında Atatürk, Zafer ve Adatepe muhripleri eşliğinde Ege kıyılarını takip ederek Antalya'ya doğru bir "tetkik gezisi" yapar. Aslında amaç İtalyanlara karşı bir gövde gösterisidir.[23] Ayrıca Lord Kinross'un anlattığına göre, Atatürk İtalyan Elçisini Çankaya Köşkünde kabulü sırasında, elçi Antalya ve civarı ile ilgili olarak İtalya'nın niyetlerini dile getirdiği noktada Cumhurbaşkanı Atatürk özür dileyip kısa bir süre için müsaade ister. Birkaç dakika sonra elbisesini değiştirip mareşal üniformasıyla elçinin karşısına oturur ve şaşkınlık içindeki elçiye "lütfen, sözlerinize devam ediniz" der. Son derece zekice hazırlanmış bir mizansen ile Atatürk siyasetçiliğinin yanısıra asker kimliğini de gündeme getirmiş; bu tür emperyalist genişleme niyetlerin karşısında siyasetin bitip savaşın başlayacağını ima etmiştir.[24] Ayrıca Atatürk, 1934 Trakya olayları sırasında ülkemizi ziyaret eden İran Şahı Pehlevi ile çıktığı yurt gezisinde sürekli askeri birlikleri ve havaalanlarını teftiş etmiştir. Manevra fişeklerini takmış olan askerlere Cumhurbaşkanı sıfatıyla bizzat savaş oyunları yaptırarak ordunun hazırlıklı olduğu konusunda dışarıya sembolik mesajlar vermiştir.[25] İşte bu nedenlerle 1934 yılı, Türk dış politikasında içe dönük dönemin sona erdiği ve Türkiye'nin Balkan Paktı gibi kendini güvenceye alacak arayışlar içine girdiği yıldır.

Atatürk bu konudaki stratejik değerlendirmesini, o yıllarda Çankaya köşkünde çalışan Hasan Rıza Soyak'a anlatır. Atatürk'e göre, İtalyanlar Antalya'ya asker çıkartarak Anadolu'da toprak kazanmaya çalışmayacaklardır. Böyle bir işgale kalkışırlarsa sonunda denize dökülüceklerini iyi bilirler. Atatürk'e göre, "[İtalyanlar] Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, ilkin Arnavutluk'a asker çıkarmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Bunu kolayca yapabilecekleri aşikardır. Ondan sonra da Bulgarlarla işbirliği teminine ve Bulgarlarla beraber Boğazlara inmeye, diğer Balkan devletleriyle irtibatımızı kesmeye gayret edeceklerdir; bence taaruzu oradan beklemek ve tedbirlerimizi ona göre alıp mütemadiyen uyanık bulunmak gerektir"[26]

1934 Trakya Yahudi olaylarını ancak Türk - İtalyan ilişkilerindeki bu gerginlik kapsamında ele aldığımız zaman dış konjonktürü doğru değerlendirmiş oluruz. Bulgar sınırından bir saldırı bekleyen üst yönetim açısından Trakya tam anlamıyla stratejik bir bölgedir. İngiliz elçisinin deyimi ile Trakya'nın "istenmeyen unsur" olan Yahudilerden "temizlenmesi" işte bu konjonktürde gündeme gelir. O günlerde kabul edilen İskan Kanunu'nun 9. maddesi de "Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casusluk ları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya" İçişleri Bakanı'nı yetkili kılmaktadır. Ayrıca Trakya Yahudi olayları ile ilgili 14 Temmuz 1934 tarihli hükümet bildirisindeki "[vatandaşlar arasında] Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta israr ettikleri ve içlerinde demilitarize mıntıkalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur" türü resmi açıklamalar aslında vatandaşlardan ziyade Ankara yönetiminin azınlıklar hakkındaki hissiyatını dile getirmektedir.[27] Bu noktada Trakya'da o dönemde kimlerin hangi

amaçlarla casusluk yaptığı konusunda elimizde somut bilgi olması mümkün değildir.

Ama sanıyorum ki, böyle kritik zamanlarda veya yönetimin kendisini tehlikede hissettiği anlarda somut bilgilerden çok "sezgiler ve hassasiyetler" devreye girer. Otoriter ve dar kadrolu yönetim anlayışının egemen olduğu tek parti yönetimlerinde yöneticiler daha çok kendi şahsi tecrübelerinden yola çıkarak, sezgi ve hassasiyetlerini de devreye sokarak karar verirler. Tek parti yönetimlerinde normal demokratik rejimlerde varlığını hissettiren siyasal katılım mekanizmaları pek işlemediği için, böyle rejimlerde ortak aklın oluşması süreci sekteye uğrar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlıklar ile ilgili fikirlerin ve belki daha da önemlisi egemen hissiyatın nasıl değiştiğini veya ne yöne doğru evrildiğini analiz etmek için belki de Cumhuriyeti kurmuş olan Kemalist kadronun temel sosyolojik özelliklerini gündeme getirmek anlamlı olabilir. 1930'larda orta yaşlı olarak kabul edebileceğimiz Kemalist seçkinler gurubu, Sultan II. Abdülhamid'in açtığı görece modern okullarda okumuş ve 1908 devrimine ya aktif olarak katılmış veya ergin yaşlarında bu dönemi yaşamışlardır. Daha sonraki yıllarda bu gurubun özellikle azınlıklara karşı tavırlarının oluşmasında belirleyici olan olaylar zinciri şöyledir: Arnavutluk İsyanı, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve Ermeni Tehciri, Mütareke'de İstanbul'un ve İzmir'in işgali yaşanmış ve bütün bu badireleri atlatan Kemalist kadrolar esas olarak Milli Mücadele'yi yönetmişlerdir. Kemalistler 1930'larda iktidar mevkiinde karar verirken bu olaylar dizisinin zihinlerinde bırakmış olduğu acı ve tortuların yönlendirdiği bir tür sezgi ve duyarlıklarını da devreye sokuyorlardı. Başka türlü olması da beklenemezdi.

BELGE 2

Konu: Ermenilerin sürülmesi
ABD Elçiliği, Ankara, 2 Mart 1934
KESİNLİKLE GİZLİ*

Muhterem Dışişleri Bakanına,
Washington.
Efendim,

Kısa bir süre önce Ermenilerin Anadolu'nun içlerinden İstanbul'a sürülmeleri ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan elçiliğimize ulaşmış olan bazı ayrıntılı bilgileri bakanlığınızın dikkatine sunmaktan şeref duyarım.

[Anadolu'dan] sürülmüş olan Ermeniler altı hafta önce İstanbul'a gelmeye başladılar. Gelenler Ermeni Patrikhanesi ve onun yan kuruluşları olan kilise hayır kurumları vasıtasıyla Ortaköy ve Yeniköy civarındaki terk edilmiş evlere yerleştirildiler. Şimdilik [burada] Anadolu'daki değişik köy ve şehirlerden gelen yaklaşık 600 kişiye bakılıyor.

Sürülenlerin çoğu, Anadolu'daki evlerinden koparılıp atılmalarının hükümetin Anadolu'yu tamamen Türklerin yaşadığı bir bölge haline getirme programının parçası olduğunu düşünüyorlar. Türk polisinin, Ermenileri kaçırtmak üzere Ermenilerin toplu olarak yaşadığı şehir ve köylerdeki Müslümanları kışkırttıklarını söylüyorlar. Ama bütün bu çabalar boşa çıkıyor. Sonra yetkililer Rumeli'den muhacir olarak gelen Türkleri buralara yerleştirerek onlara Ermenilerin mallarının üstüne konabileceklerini ima ediyorlar. Bu yeni unsurlar da Ermenilere karşı düşmanca bir tavır almak bir yana, son derece dostça davranıyorlar. Bu iki yöntem de işlemeyince, Ermenilere en kısa zamanda İstanbul'a doğru yola çıkmak zorunda oldukları söyleniyor. [Ermeniler] sahip oldukları her şeyi çok düşük fiyatlara satıyorlar. Değeri birkaç yüz lira olan sığırın, tanesinin beş liraya satıldığı bana söylendi. Bana bu bilgileri veren kişi Ermenilerin mallarını satmalarına izin verildiğini, çünkü hiç kimsenin [sonradan] malını mülkünü terk etmek zorunda kaldıklarını söyleyecek durumda olmamalarının istendiğini belirtti. Fakat bu koşullarda yapılan satış, pratikte malı terk etmek anlamına geliyor.

Ermeniler köylerinden yürüyerek demiryolu hattına ulaşmak zorundaydılar, ondan da sonra trenlere bindirilerek İstanbul'a yollandılar. [İstanbul'daki] hayır kurumları bu insanlara iş bulmak ve onlara iş bulunana kadar bakmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Fakat [yapılması gereken] işin boyutları hayret verici. [İstanbul'daki] hayırseverlerin katkısı sağlanarak [bu insanlara] yardım için para toplanıyor.

Bu sürgünlerin ardındaki gerçek neden bilinmiyor. Bazı Ermeniler kendilerinde varolan üstün ticaret vasıflarının bazı Türkler arasında kıskançlık yarattığına inanıyorlar. Ermeniler ticari hayatta sahip oldukları enerji ve kursuzlukları ile tanınırlar. Şimdi de bu özellikleri nedeniyle çoğu acı çektiklerine inanıyorlar. Muhtemelen [Ermenilerin] yerlerinin değiştirilmesi Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesi konusundaki aleni hükümet politikasının sadece bir adımı olabilir.

En derin saygılarımla,
ABD Elçisi, Robert P. Skinner

* Records of the Department of state Relating to the Internal Affairs of Turkey, 1930-1944. Amerikan Elçisi Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Armenians/11.

Bütün Azınlıkların Yoğunlaştığı Yer: İstanbul

Tercümesini yaptığımız ikinci belge ise 2510 sayılı İskân Kanunu'nun TBMM'de kabulünden yaklaşık altı ay öncesinde gerçekleşmiş bir uygulama hakkında ABD Elçisi Skinner'in Washington'a yazdığı bir rapor (bkz. *Belge 2*). Halûk Karabatak'ın yazısında özetlemiş olduğu gibi, İskan Kanunu'nun 11. maddesi, Bakanlar Kurulu'nun kararı ile İçişleri Bakanına Türk kültürüne bağlı olmayan vatandaşları "harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle" başka yerlere nakletme yetkisi vermiştir.[28]

Ama bu zorunlu göç ettirme olayı kanunun çıkışından yaklaşık altı ay

önce yapılmış. Kısacası, önce uygulama gerçekleşmiş; hukuk ise arkadan gelmiştir.

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Orta Anadolu'da kırsal alanda yerleşik bulunan Ermeniler Trakya olaylarından yaklaşık altı ay önce İstanbul'a yollanmışlardır. Belgeye göre, göçe zorlananların sayısı Trakya olaylarının sonucunda İstanbul'a göç edenlerin sayısı kadar yüksek değildir.

Ayrıca gelenlerin köy kökenli olması, Ermenilerle birlikte yüzyıllardır aynı topraklarda yaşıyan Müslüman Anadolu köylüsünün ve sonradan gelen Rumeli göçmenlerinin tahriklere kulak asmaması sonucunda olay Trakya'da olduğu gibi büyümeden ve dış basında bir skandale dönüşmeden sessiz sedasız gerçekleşmiştir. Sadece Amerikan Arşivlerinde bu belgenin yanına eklenen başka bir belgeden, 15 Nisan 1934 günü, ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Roxbury şehrindeki kilisede toplanan Ermenilerin bir bildiri yayınlayarak bu olayları protesto ettiklerini ve Milletler Cemiyeti gibi kuruluşları göreve çağırdıklarını öğreniyoruz.[29]

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Kemalistler tarafından İstanbul'un gayrımüslim unsurların toplanma yeri olarak belirlenmiş olmasıdır. Ankara yönetiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ciddi meşruiyet krizleri yaşadığı dönemde aslında alttan alta bir İstanbul-Ankara karşıtlığı oluşmuştur. Sanki Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur"suz eski payitahtı İstanbul ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sadece ütopyasında gönlünün istediği biçimde yarattığı inkılapçı başkent "Ankara" arasında nüfus yapısı, hayat tarzı ve kültürel değerler açısından bir farklılaşma doğmuştur. Bu ayrım içinde, hareket halindeki gayrımüslim azınlıklara gösterilen tek adres de İstanbul olmuştur.

Kemalistler "Irkçı" olabilir mi?

Bütün bu belgeler ve yorumlar bize neyi gösteriyor? Halûk Karabatak'ın 2510 sayılı İskan Kanunu'nu yorumlarken iddia ettiği gibi, Kemalistler tarafından "Türkiye'deki toplum yapısının 'ırk' temeline dayandırılmaya çalışıldığını"[30] mı gösteriyor? Benim bu soruya cevabım: Hayır! Öncelikle, neden böyle düşündüğümü anlatayım.

Her şeyden önce, ırkçılığın devletin resmi ideolojisi haline gelebilmesi ve bunun sistematik bir biçimde hayata geçirilebilmesinin araçlarının Türkiye'de hiç oluşmadığını belirtmeliyim. Tek parti döneminde ırkçılığın ortaya çıkabilmesi için sosyolojik açıdan gerekli ve yeterli şartlar Türkiye'de yoktu. Irkçılığın devlet politikası haline gelebilmesi için gerekli şart, önce ırkçılığın antropolojik ve felsefi geleneğinin oluşması sonucunda ortaya çıkar. Bu da bir tek ırkçı düşünürün ömrüne sığacak bir iş değildir. Yani, önce dünyadaki ve kendi ülkenizdeki ırkları sözde "bilimsel" bir biçimde ölçüp biçerek tasnif edeceksiniz; ondan sonra da kendi ırkınızın üstün meziyetlerini bu işin felsefesini de yaparak ispat edeceksiniz.[31] Bu çok zor ve ciddi bir iştir. Benim görebildiğim kadarıyla, ne son dönem Osmanlı Türkçülerinin ne de Kemalistlerin böylesine güç bir işi başaracak, ırkçı ideolojiyi geliştirecek entellektüel donanımları yoktur. Ayrıca böylesine ciddi bir entellektüel çabanın toplumda yüzyıllardan beri zaten varolan dini çatışmaların da üzerine oturtulması gerekir. Bilindiği gibi Müslümanlar ve diğer dinlerin mensupları arasında Hristiyanlar ile Museviler arasındaki olduğu gibi kökleri dinlerin tarihinden gelen derin çatışmalar pek görülmez. İslamiyetin Osmanlı yorumunda başka dinlerin mensuplarına karşı güdülen kan davasına pek rastlanmaz. Aslında Türkiye'deki samimi ırkçıların, örneğin Nihal Atsız ve arkadaşlarının en ciddi eleştirisini yapanlar da İslamcılar olmuştur.[32] Ayrıca Osmanlı Yahudileri, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde merkezi idare tarafından her zaman kışkırtılan veya göz yumulan toplu kıyımlara (pogrom) maruz kalmamıştır. Doğu Avrupa'da sokaktaki insanın yüzyılların birikimi olan önyargılarının ırkçı ideolojinin yardımıyla yeniden devreye sokulması süreci Türkiye'de yaşanmamıştır. Anadolu insanının kumaşı buna müsait değildir.

Irkçılığın hayata geçirilmesi için yeterli şartları daha iyi anlamak için, yukarıda sıraladığımız gerekli şartların oluştuğunu; Kemalistlerin İskan Kanunları çıkartarak ve herkesin kafatasını ölçerek toplumu ırkçı esaslara göre yeniden düzenleme niyetinde olduklarını bir an için varsayalım.[33] Bunu hangi araçlarla yapacaklardı? Tek Parti döneminde Kemalistlerin ellerindeki devlet yapısı bunu gerçekleştirmekten acizdi. Teknik anlamıyla ırkçılık ancak modern sanayi toplumundaki devletin gerçekleştirebileceği bir şeydir. Weber'ci tanımıyla, aklın egemenliğindeki yasalarla yönetilen bir devlet (legal rational state) bu işlere girişebilir ancak. Sermaye birikim sürecinin çok başındaki geri kapitalist ülkelerdeki devlet yapısı böylesine büyük ve ciddi bir projeyi hayata geçirecek donanıma sahip değildir. Teknik olarak ırkçı kaygılarla bir ulusal topluluğu yeniden kurmak, aynı zamanda o ulusal topluluğu sadece varlığı ile kirleten yabancı (alien) unsurların ayıklanması ve yok edilmesi (exterminaton) demektir. Böylesine iddialı bir projeye sahip olabilmek için elde toplumun en ufak hücresine bile nüfuz edebilme becerisine sahip, son derece gelişkin bir devlet aygıtı olması gerekir.[34] Bu yazının başında verdiğim örneği bir daha tekrarlayacağım: İçişleri Bakanı'nın devlet imkanlarını kullanarak Ankara'dan

Edirne'ye iki günde gittiği bir ülkede teknik anlamıyla ırkçı devlet kurmak ham bir hayaldi. Anadolu'nun etnik ve dini yapısını iyi bilen Kemalistler de böyle bir projenin altından kalkamayacaklarının farkındaydılar. Ayrıca gerçekten ırkçı olsalardı, neden herkesin Türk olduğunu iddia ederek bütün nüfusu Türkleştirmeye çalışsınlar ki? Gerçek ırkçı en ince ayrıntılar üzerinde çalışarak kendini diğerlerinden farklılaştırmaya çalışır. Bu itibarla "Türkleştirme" ve "Irkçılık" içerik olarak aynı anda biraraya gelemeyecek olan; hatta birbirlerini reddeden bir kavramlardır. Türkleştirme yapanlar ırkçı olamaz; gerçekten ırkçı olanların başkalarını "Türkleştirme"yi düşünmeleri mümkün değildir. Nazi döneminde bir Alman ırkçısına Yahudilerin veya Çingenelerin "Almanlaştırılması" gerektiğini söylesek, acaba bize ne cevap verirdi?

Eğer Halûk Karabatak 2510 sayılı İskan Kanunu'nun TBMM'deki tartışmalarının bulunduğu zabıtları inceleseydi, kanunu hazırlayan encümenin başta "ırk" kelimesi yerine "soy" kelimesi kullanmış olduğunu fark ederdi. Ancak tasarının TBMM'de tartışılması sırasında bazı itirazlar üzerine bunun değiştirildiğini görüyoruz. Meclis zabıtlarının bu bölümü aslında çok ilginçtir:

"Rasih Bey (Antalya) - Soy, insanın kendi ailesine münhasır olur. Eğer burada soy kelimesi ona delâlet ediyorsa burada yerinde kullanılmamıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla) - Efendim, hükümetten de soruyorlar. Burada soydan maksat, ırktır. Binaenaleyh soy tabiri yerine türk ırkı olarak kullanmak faideli olacaktır. Soy aile manasına da kullanılıyor.

Hasan Reşit [Tankut] (Muş) Efendim, türk dili ve kültürü tabirinin burada soy kelimesi yerine kullanılması daha doğrudur.

Reis - Efendim, elimde müsbet bir teklif yoktur. Maddeyi aynen reyinize arzedeceğim.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla) - Efendim, ırk diyelim; sonra iltibas [şaşırma] olur"[35]

Kanun, doğallıkla, İçişleri Bakanı'nın istediği doğrultuda çıkmıştır. Burada dikkat edilirse Şükrü Kaya, "Türk soyu" teriminin günümüzün terminolojisinde "Türk etnik kimliği"ni vurgulamak için çok güdük kalmasından ötürü, "Türk ırkı" gibi kendince daha geniş kapsamlı olduğunu düşündüğü bir kavrama müracaat etmektedir. Ama İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kafasında geniş olarak düşündüğü "soy" yerine "ırk" terimi üzerine israr etmesinin sebebi de onun ırkçılığından değil, "soy"un yanlışlıkla "aile" gibi dar anlamda yorumlanmasından çekinmesindendir. Burada ilginç olan, Muş milletvekili ve daha sonra TDK genel yazmanı Hasan Reşit Tankut'un gayet Gökalpçi bir yaklaşımla ırk yerine "Türk dili ve kültürü tabirinin" kullanılmasını gündeme getirmesidir. Şimdi Gökalp'in yaklaşımını kısaca özetleyelim.

Farklı etnik guruplardan ve dinlerden oluşan Osmanlı nüfusunu veri olarak kabul edip, bu toplumsal malzemeye uygun bir milliyetçilik anlayışı geliştirmek isteyen Ziya Gökalp bireyin ulusal topluluğa bağlanma kriterini kültürel düzeyde tanımlamıştır. Gökalp'e göre, "millet ne coğrafi, ne ırkî, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanen müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî [kültürel] bir zümredir."[36] Gökalp'in Durkheim sosyolojisinden de faydalanarak gayet geniş bir biçimde sınırlarını çizmiş olduğu "hars" kavramı bireyi etnik kimliği ne olursa olsun ana dili ve sosyalleşme biçiminin aynı olması şartıyla geniş bir kültür dünyasının içine sokuyordu. Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışının Kemalist milliyetçilik anlayışından farkı, bireyin sosyalleşmesi süreci içinde ahlaki normları aktaran bir kurum olarak İslamiyetin önemini vurgulamış ve işlevini gündeme getirmiş olmasındadır. Taha Parla bu konudaki son derece önemli çalışmasında, Ziya Gökalp'in ulaşmış olduğu sentezi şöyle özetliyor: "Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu ... Onun milliyetçiliği, ırkçı ve yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçilikti. Aynı şekilde, İslamiyetten aldıkları da, ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan, siyasal değil ahlaksal yönelimli, ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici ögelerdi. Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu oluşturuyordu."[37] Milliyetçilik türlerinin ayrılmasında en önemli ölçüt olan "ulusal topluluğa bağlılık" kriterini kültürel düzeyde tanımlayan Gökalp - Anadolu'nun etnografik gerçeğine çok uygun olarak - "etnik kimlik" açısından kendilerini Arnavut, Çerkes, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenleri de "Türk ulusal topluluğu" içinde yer almaya davet edebiliyordu. Kendisinin Kürt kökenli olduğu konusundaki eleştirileri de aynı mantıkla şöyle yanıtlıyordu: "babamın iki dedesinin ... Türk muhitinden geldiklerine nazaran ırken de Türk neslinden olduğumu anladım. Mamafih dedelerimin bir Kürt yahut Arap muhitinden geldiğini anlasaydım, yine Türk olduğuma hüküm vermekte tereddüt etmeyecektim. Çünkü, milliyetin yalnız terbiyeye istinat ettiğini de içtimai tetkiklerimle anlamıştım."[38]

İskan Kanunu ile ilgili tartışmaya tekrar dönersek Hasan Reşit Tankut'un Ziya Gökalp öğretisinin farkında olan bir insan olarak neden İskan Kanunu görüşmeleri sırasında "ırk" yerine "Türk dili ve kültürü tabirinin" kullanılmasını istediğini kolaylıkla anlıyoruz. Tankut, "Türk di!

ve kültürü" şemsiyesinin "ırk" şemsiyesinden çok daha geniş olduğunun farkındaydı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise "soy" teriminin ortaya çıkartabileceği kafa karışıklığından endişe ederek "ırk" terimine yönelmektedir. Ama aslında kafasındaki kavramın tamamen "etnik kimlik" tanımına uygun olduğunu görmek gerekiyor.

Bu tartışmadan da izlenebileceği gibi dönemin kavramsal dağarcığı çok fakirdir. Ama her şeye rağmen Kemalistler, Gökalp'in geniş kapsamlı "millet" tanımından uzaklaşarak ve kafalarında "Kavim = Millet = Ulus" eşitliğini kurarak, öncelikle Türk ulusal topluluğuna mensubiyet kriterini Türk etnik kimliğine sahip olmakla bağlantılı olarak tanımlamışlardır.[39]

Burada "kavim" gibi semantik açıdan sadece etnik kimliğe gönderme yapan bir kavram "millet" gibi "ulusal kimliğe" gönderme yapan bir kavramla eşitlendiği an zaten çok ciddi bir anlam kayması gerçekleşir. "Kavim = Millet = Ulus" formülasyonu kurulduğu andan itibaren de "ulusal topluluğa aidiyet kriteri" artık sadece Türk etnik kimliğine sahip olmakla belirlenmiş olur. Böylece Gökalp'in kültürel düzeyde tanımladığı "millet" yaklaşımından çok ciddi bir sapma gerçekleşir. Gökalp ile Kemalistlerin milliyetçilik anlayışları arasındaki en temel fark da budur.

Böylece bir kez semantik düzeyde bu anlam kayması gerçekleştikten sonra, yukarıda açıkladığımız nedenlerden ötürü, gerçek ırkçılıkla katiyyen bağdaşmayan "Türkleştirme politikaları" gündeme gelir. Çünkü ulusal topluluğa bağlılığın etnik düzeyde tanımlandığı Türkiye gibi bir ülkede yapılacak işlerden birincisi, "herkesin aslında etnik açıdan Türk olduğu"nu iddia ederek, "biz"in kapsamını genişletmektir.

Tek Parti döneminde zaten bu yapılmıştır. Ama bir yandan "biz"in kapsamı genişletilirken, diğer yandan da yüzyıllardan beri aynı topraklarda ama kendi dini ve etnik kimliklerini muhafaza ederek yaşamış gayrimüslim azınlıklar da kaçınılmaz olarak "diğer" kategorisine girmişlerdir. Bu iki süreç, aslında aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür. Dolayısıyla Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre "biz"in çapını genişletmek amacıyla ülkede yaşayan herkes bir yandan Türk ilan edilirken, diğer yandan da bunun yapılamadığı noktada gayrımüslimleri fiilen "azınlık" ve daha sonra da "yabancı" olarak algılamaktan başka çare yoktur.

Dolayısıyla, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, "Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkeslik ve lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş [aştlanmış] olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tegallübatın [çekişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri [anlayışları] hulusla [iyilik] ve samimiyetle düzeltmek vazifedir" derken aslında sadece "biz"in çapını genişletmeğe çalışıyordu.[40] Konuşmasında yüzlerce yıldır Anadolu'da kendini hissettiren farklı etnik kimliklerin konumunu bir tür "yanlış bilinç" olgusu ile açıklayan Peker, bu durumu "düzeltmekten" bahsederken yine onların aslında Türk olduklarını - veya zaman içinde Türklüklerini unutmuş olduklarını - ima ediyordu.

Yukarıda izah ettiğimiz anlayış çerçevesinde aynı ülke içinde Türklerden başka etnik grupların varlığını savunmak mümkün değildir. Çünkü "Kavim = Millet = Ulus" eşitliği uyarınca aynı ulusal topluluk içinde birden fazla etnik grubun bulunması zaten teorik olarak mümkün değildir. Kemalist milliyetçilik anlayışına göre bir etnik grup diğerinden farklılığını kanıtladığı andan itibaren, otomatikman diğerinin egemenlik haklarını tehdit eden bir konuma yükselmekte ve eşanlı olarak başka bir ulus doğmaktadır. Aynı şekilde, Lozan antlaşması ile 1923 yılında belli hakları uluslararası garanti altına alınmış olan gayrimüslim azınlıkların konumu bu anlayış çerçevesinde hassas bir noktaya ulaşıyordu. Dikkat edilirse milliyetçiliğin bu yorumu, uzun vadede siyasal ve toplumsal krizlerin oluşmasına son derece açık bir ortam yaratmaktadır.

Özellikle, geleneksel tarım teknolojisinin değiştiği, kendine yeterli köy ekonomisinin tasfiye olduğu, kentleşmenin hızlandığı ve belki de en önemlisi, merkezi otoritenin kitle iletişim araçları sayesinde artık insanların oturma odalarına nüfuz edebildiği dönemlerde, bu tip krizlerin ortaya çıkma ihtimali artmaktadır. Ulusal topluluğa bağlılığın çağdaş vatandaşlık kriterine göre tanımlanmadığı ve devletin esas teşkilat yapısının bu vatandaşlık ilkelerini hayata geçirecek mekanizmalarla donatılmadığı durumlarda bu gibi darboğazların oluşması son derece doğaldır.

Bu yazının ilk bölümlerinde, 1934 Trakya Yahudi Olaylarının oluşumundaki iç ve dış politika değişkenlerini yerli yerine oturtarak tartışmaya ve yorumlamaya çalıştık. Yazının son bölümünde ise Tek Parti dönemindeki milliyetçilik anlayışını ve Türkleştirme politikalarını sadece kavramsal düzeyde tartıştık. 1923'den sonra milli devletin oluşma sürecinde, toplumsal hayatın her boyutunda Türkleştirme politikaları kendini hissettirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları, özellikle merkezi otorite ile gayrımüslim azınlık arasındaki ilişkilerde son derece belirleyici bir rol oynamıştır. Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında Türkleştirme politikalarının insanların gündelik yaşamlarında ne gibi etkiler ve dönüşümler yarattığını başka bir yazıda ele alacağız.

NOTLAR

1 Hulûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler" **Tarih ve Toplum** Sayı 146, Şubat 1996. s.4

2 Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders" **Tarih ve Toplum**, Sayı 151, Temmuz 1996. s. 11

3 Bütün bu arşiv belgelerini okuduğu anlaşılan Avner Levi, her ne hikmetse dipnot vererek kaynak belirtmiyor. Acaba bu belgeler hangi arşivlerde saklanıyor? Bu belgelerin hangi arşivlerde olduğunu bilmek, her sosyal bilimcinin en doğal hakkıdır diye düşünüyorum.

4 Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu" **Toplumsal Tarih**. Sayı 34, Ekim 1996. s. 19-25

5 **CHF Genel katipliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı**, Temmuz 1934'den Birincikânun 1934 sonuna kadar. Cilt 5. Ankara: Ulus matbaası, 1935. s. 37-38. Tebligatın tam metni için bkz. Toprak, **ibid.** s. 22

6 Toprak, **ibid.** s. 20

7 CHF'nin 1931'de toplanmış olan Üçüncü Büyük Kongresinde kabul edilen CHF Nizamnamesi ve Programının ikinci maddesi şöyle yazıyor: "CHF'nin daimi Umumî reisi, Fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir." Ayrıca nizamnamede Recep Peker'in görevi şöyle tanımlanıyor: "Kâtibiumumî, Umumî reis namına vazife görür." **CHF nizamnamesi ve Programı**. Ankara: TBMM Matbaası, 1931. s. 3

8 Hasan Rıza Soyak'ın anılarından anlaşıldığı kadarıyla Recep Peker aslında her şeyle ilgili bir yöneticidir. 1936'da Recep Peker, o günlerde Trakya Umumi Müfettişi olan Kazım Dirik'in Edirne ve civarındaki icraatından memnun kalmayarak Kazım Dirik'i Atatürk'e şikayet eder. Ve Dirik'in görevden alınmasını ister. Atatürk ise Dirik'i görevde tutarak, tam aksine recep Peker'i görevden alır. Soyak'ın anlatımına göre, Recep Peker'in 15 Haziran 1936'da görevden alınmasından üç gün sonra, 18 Haziran 1936'da, parti ile devletin bütünleştirilmesine karar verilir. Bu gelişme sonucunda artık İçişleri Bakanının da aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olarak atanmasına karar verilir. Devlet, böylece partinin ve onun genel sekreterinin görece otonomisinin ortadan kaldırarak, CHP'yi içinde eritmeğe başlar. Bu kararla illerde valilerin de CHP il başkanı olmasına ve Umum Müfettişlerin de partinin üstünde bir konuma yükseltilerek "bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakıbı ve müfettişi" olarak görev yapmalarına karar verilir. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**. Cilt II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1973. s. 487-492

9 Nihal Atsız'ın çıkardığı Türkçü-Turancı **Orhun** dergisi'nin de aynı günlerde yayın hayatı uzun bir tatile girmiştir. Bu konudaki hükümet bildirisinde, "Cumhuriyetin dahili ve harici politikasını ihlâl edecek mahiyette neşriyatta bulunan Orhun mecmuası, İcra Vekilleri heyeti kararı ile tatil edildi." bkz. **Ayın Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 8, Ayrıca Orhun ve Millî İnkılâp dergilerinin kapatılmasının Türkçü akımlar açısından değerlendirilmesi ve dönemin İzmir basınındaki yansımaları için bkz. Turan Akkoyu, "1934'de Orhun ve Milli İnkilâp'ın Kapatılmasına Mahalli Bir Bakış," **3 Mayıs 1944-50. Yıl- Türkçülük Armağanı**. İzmir: Akademi kitapevi, 1994. s. 44-49

10 Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**. Ankara: SBF yayını, 1980. s. 55-58

11 Dennis E. Showalter, **Little Man, What now? Der Stürmer in the Weimar Republic**. Connecticut: Archon Books. 1982. s. 77-78

12 Bu konuda bkz. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**. Ankara: Yurt Yayınları, 1981. s. 233

13 Tek Parti döneminde Yahudilerle ilgili karikatürlerin analizi için bkz. Laurent Mallet, "Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler," **Toplumsal Tarih**. Sayı 34, Ekim 1996. s. 26-33

14 Hükümet bildirisinin tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**. no. 8. Ağustos 1934. s. 52-54

15 Tek Parti döneminde Kırklareli'nde dört spor kulübünün faaliyette olduğunu biliyoruz. Bunların isimleri şöyle: Halk Spor, Acar Spor, Akın Spor, Kırklareli Gençlik Spor. bu konuda bkz. **Kırklareli İl Yıllığı - 1967**. İstanbul: Cömertiş Matbaacılık, 1967. s. 297

16 Percy Loraine'nin bahsettiği rapor, tercümesini verdiğimiz belgedir.

17 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Percy Loraine'den Sir John Simon'a rapor: FO 371/22 Temmuz 1934 tarihli ve E4916/4633/44. numaralı belge

18 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Percy Loraine'den Sir John Simon'a rapor: FO 371/7 Temmuz 1934 tarihli ve E4663/4633/44. numaralı belge

19 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Jews/9 (Ne kadar ilginçtir ki, Haluk Karabatak aynı belgeyi okuduğu halde bu önemli askeri ayrıntılardan bahsetmiyor! AA)

20 Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına. 867.512/186

21 Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanlığına, 22 Mayıs 1934, 867/24/38

22 Brock Millman, "Turkish Foregn and Strategic Policy 1934-42," **Middle Eastern Studies**. Vol. 31, No. 3. s. 504

23 Bu gezinin renkli bir anlatımı için bkz. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**. İstanbul: Tarih Vakfı yayını, 1995. s. 86-90

24 Lord Kinross, **Atatürk**, New York, 1965. s. 322. Zikreden Millman, **Ibid.** s. 504

25 Gezi programı için bkz. **Ayın Tarihi**. no. 7, Temmuz 1934. s. 4-5

26 Hasan Rıza Soyak, **Ibid.** s. 527 Atatürk'ün yaptığı bu stratejik değerlendirmenin beş sene sonra 1939 yılı Nisan ayında İtalyanların Arnavutluğun işgali ile aynen gerçekleşmesi Atatürk'ün stratejik dehâsını gösteriyor.

27 Hükümet bildirisinin tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 52-54 (Altını ben çizdim AA)

28 İçişleri Bakını Şükrü Kaya 14 Haziran 1934 günü TBMM'de 2510 sayılı İskan Kanununu tanıtırken, "Bu kanın tek dille konuşan, bir [aynı şekilde] düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır" diyordu. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 23. s. 141

29 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 Amerikan Elçisi Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Armenians/11

30 Karabatak, **ibid.** s. 5

31 Avrupa'da ve özellikle Almanya'da ırkçılığın gelişmesi hakkında bkz. George L. Mosse, **The Culture of Western Europe**. Boulder: Westview press, 1988

32 Türkiye'de tek parti dönemindeki Irkçı-Turancı hareket hakkında en ciddi çalışma için bkz. Günay Göksu Özdoğan, The Case Racism-Turanism: Turkism During Single Party Period, 1931-45. Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990

33 Irkçı antropoloji konusunda samimi çabalarını gördüğümüz bazı sosyal bilimcilerin Tek Parti yıllarında yayımlanmış eserleri, Batı ülkelerindeki örneklerinin yanında son derece düşük seviyede kalmaktadır. Antropolog Şevket Aziz Kansu'nun çalışmaları ile Atatürk'ün manevi evladı Afet İnan'ın Cenevre Üniversitesinden Prof. Eugène Pittard yönetiminde ve tüm devlet imkanlarını kullanarak hazırladığı doktora tezi resmi Türk tarih söyleminin oluşumunda ciddi bir katkı yapamamıştır. Bkz. Afet İnan, **L'Anatolie, le pays de la "Race" Turque**. Genéve, Librairie de l'Université, 1941

34 Hitler Almanya'sında ırkçı devlet aygıtının nasıl işlediği ve nelere kâdır olduğunu çok iyi anlatan bir çalışmada Nazilerin ırkın saflığını koruma adına uygulamış oldukları sosyal politikanın aynı anda hem çok modern olduğu; hem de esaslı bir biçimde modernlik karşıtı olduğu vurgulanıyor: Michael Burleigh ve Wolfgang Wippermann, **The Racial State: Germany 1933-1945**. Cambridge: CUP, 1991. s. 4

35 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 23. s. 145

36 Ziya Gökalp, "Millet nedir?" **Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar).** Yayına haz. M. Abdülhalûk Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1982. s. 228

37 Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. s. 36

38 Ziya Gökalp, **Ibid.** s. 231

39 TDK'nın 1935'de yayınladığı cep kılavuzlarında bu kritik kavramalara verilen karşılıklar şöyle: Soy: 1 nijad, neseb, haseb-2. cins. Kavm: ulus; Millet: ulus; Irk: ırk, vatan: otan vatan, yurt. Bkz. **Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu**. İstanbul: Devlet Basımevi 1935

40 Recep Peker'in 16 Ekim 1931 günü İstanbul Üniversitesinde verdiği konferans daha sonra partinin resmi yayını olarak basılmıştır: **CHF Programının İzahı**. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası. 1931. s. 6

İzmir'de Bir Şeyhü'l-Muhabir

TÜLAY ALİM BARAN

2 Ocak 1996 tarihinde İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığı'na verilen bir dilekçede, cemiyetin en yaşlı üyelerinden Rauf Lütfü Aksungur'un adı geçiyordu. Gazetecilik mesleğinde 65 yılı geride bırakan ve halen çalışmaya devam eden arkadaşları için "Şeyh-ül Muhabir" unvanının verilmesini isteyen gazetecilerin bu isteği cemiyet tarafından uygun bulunmuş ve "Gazetecinin emeklisi olmaz görüşü doğrultusunda mesleki çalışma ve araştırmalarını gerek basın organlarında yayınlayan, gerekse geçmişin birer hazinesi olarak belge niteliğinde eserler hazırlayarak sürdüren siz değerli üyemize, şerefli mesleğimize bir ömür hizmet etmeniz ve en kıdemli gazeteci olmanız nedeniyle "Şeyhü'l Muhabir" unvanının verilmesi oybirliği ile kararlaştırılmıştır" denilerek, İzmir basınında bu unvan böylece ilk kez Rauf Lütfü Aksungar'a verilmiştir.

Geçmiş yıllarda İstanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından Mehmet Sadık Bey, Ahmet Emin Yalman ve Burhan Felek'e verilen bu unvanın günümüzdeki tek sahibi Rauf Lütfü Aksungur'dur. Şu anda 83 yaşında olan Rauf Lütfü Aksungur'u bu vesile ile *Tarih ve Toplum* okurlarıyla tanıştırmak araştırmalarımızda başvurmadan edemediğimiz gazetelerin bütün emektar çalışanlarına da bir vefa borcu niteliğindedir.

Rauf Lütfü Aksungur

Rauf Lütfü Aksungur, 1913 yılında İstanbul'da doğdu. 1922 yılının Nisan ayında ailesiyle birlikte İzmir'e geldi. İzmir'de Yunan askerlerinin kaçışını ve büyük yangını, Türk süvarilerinin İzmir'e gelişini gördü. Eğitimini Kültür ve Devrim liselerinde yaptı ve daha sonra özel eğitim gördü. 17 yaşında iken *İzmir Ticaret Postası* gazetesinde müsahhih olarak gazeteciliğe başladı. İzmir'de sırasıyla *Yürgü*, *Halkın Sesi*, *Milli Birlik*, *Akın*, *Anadolu* gazetelerinde musahhihlik ve muhabirlik yaptı ve 1938'de *Yeni Asır* gazetesinde göreve başladı. İki yıl İstanbul'da yayınlanan *Tasvir-i Efkar*, *Akşam*, *Son Posta* ve *İstanbul Postası* gazetelerinin İzmir muhabirliğini ve temsilciliğini yaptı. 1964'de 26 yıl boyunca muhabir ve istihbarat şefi olarak çalıştığı *Yeni Asır* gazetesinden emekli oldu. Ardından İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nde üyelik, genel sekreterlik ve 8 yıl da müdürlük görevinde bulundu.

İzmir Valiliği adına 4,5 yıl *İzmir'de Köycülük* dergisini çıkaran ayrıca, Menemen, Ödemiş, Bergama ve Eski Foça ilçelerinin kalkınması için günlük ve haftalık gazeteler yayınlayan, İzmir basınının çeşitli gazetelerinde bugüne kadar 300'den fazla röportaj ve 100 binlerce haber yazan Rauf Lütfü Aksungur, 1943 yılında sarı basın kartı ve 1961 yılında da basın şeref kartı sahibi oldu.

1970 yılından beri İzmir Gazeteciler Cemiyeti Disiplin Kurulu başkanlığı görevini sürdüren Aksungur, ge-

lecek kuşakların basına hizmet etmiş gazetecileri tanıması amacıyla İzmir'de çıkan gazetelerde çalışıp da ölen gazeteci ve muharrirlerin resimlerini ve biyografilerini bir kitap olarak hazırlamaktadır. İzmir basın tarihine ışık tutacak ve 100 yıl öncesinden günümüze gelen gazeteler ile gazetecilerin yeralacağı bu kitapta, 200 gazetecinin biyografisi yeralacak. Aralarında Şevket Bilgin, Behzat Bilgin, Abdi Sokullu, İsmail Hakkı Ocakoğlu, Zeynel Besim, Orhan Rahmi Gökçe, Mahmut Esat Bozkurt, Şehabettin Ege, Cavit Yamaç, Hasan Tahsin, Şair Eşref, Akın Simav, Kemalettin Şükrü, Arif Oruç, Ahmet Enver Özgen vb. gibi isimlerin bulunacağı bu büyük biyografi için Rauf Lütfü Aksungur'un çalışmaları, gözündeki rahatsızlığa rağmen devam etmektedir. Biyografi çalışmalarını *İzmir Basın*'da da yayınlayan Aksungur 1946 yılından beri cemiyete üye olup da vefat eden 100'e yakın gazetecinin albümünü hazırlamıştır. 1990 yılında Hasan Tahsin gazetecilik yarışmasında büyük jüri tarafından çalışmaları ve gazetecilik mesleğine yaptığı hizmetleri göz önüne alınarak kendisine Büyük Jüri Özel Ödülü verilmiştir.

Aksungur'un hizmetlerinden biri de 1970 yılında Karşıyaka Belediye Başkanlığı tarafından açılan "1923 yılının Gazeteleri Sergisi"ndeki çalışmalarıdır. Belediye, 1923'-de cumhuriyetin ilanı haberlerinin yeraldığı 29, 30, 31 Ekim tarihli *Vatan*, *Vakit* ve *İkdam* gazetelerini sergilerken gazetelerin tercümesini gerçekleştiren Aksungur'u da ödüllendirmiştir. Uzun meslek yaşamı içerisinde sayısız teşekkür yazısı ve ödül alan Rauf Lütfü Aksungur, Yunan televizyonunda 9 Eylül 1922 ile ilgili anılarını da anlatmıştır.

Gazetecilikle, yazarlarla, olaylarla ilgili bir bilgiye ihtiyaç duyan öğrenciler, hocalar, hatta avukatlar için bir bilgi kapısı, zengin bir arşiv konumundadır Rauf Lütfü Aksungur. 12 Şubat 1996 akşamı Türk Amerikan Derneği'nde gerçekleşen Uluslararası İzmir Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği gecede, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı İsmail Sivri'den ödülünü alan bu büyük araştırmacı geçmişi geleceğe taşımanın mücadelesini verirken azmi ve kararlılığı ile hepimize örnek oluyor. İzmir üzerine araştırma yapan herkesin en önemli kaynağını oluşturan basın ve gazetecilerin kimliklerini, eserlerini büyük bir titizlikle araştırıyor ve önümüze yeniden hazır bir malzeme koyabilmenin çabasını veriyor.

İletişim'den

AVNER LEVİ

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçen, modern bir ulus-devlet yapısını tercih eden Türkiye'de, Yahudi cemaati için de yeni bir hayat başlamıştır. Sonra?.. Avner Levi'nin araştırması, 1923'ten 40'lı yılların sonuna uzanan hat üzerinde, Türkiyeli Yahudilerin devletle ve "Türk" toplumuyla ilişkilerini ele alıyor. Zulüm edebiyatına da, havalarda gezinen "hoşgörü" nutuklarına da prim vermeden... Ne pespembe, ne kapkara, olduğu gibi: Yeni Cumhuriyet kurulurken, Avrupa'da anti-semitist fırtınalar koparken, dünya "büyük savaş"la sallanırken Türkiyeli Yahudiler...

DAĞITIM: İstanbul Kadıfarer Cad. No: 7/1, Cağaloğlu 34400 • Tel. (0-212) 517 71 58 • Fax: (0-212) 517 71 57 ● **Ankara** Selanik Cad. 72, Yenişehir 06640 • Tel. (0-312) 417 78 35 • Fax: (0-312) 425 06 82 ● **İzmir** 859 Sok., Saray İşhan C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel. (0-232) 483 10 40 • Fax: (0-232) 484 46 65 ● **KİTABEVİ: İstanbul** Sakız Gülu Sk. 33, 81300 Baharıye **Ankara** Selânik Cad. 72, Yenişehir ● **İzmir** 859 Sok. 33/B, Konak • Kıbrıs Şehitleri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak ● **Bodrum** Çarşı Mah., İnci Sok. 2

KİTABİYAT

VI. Osmanlı - Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi Bildirileri

ORHAN KOLOĞLU

1-4 Temmuz 1992 günlerinde Fransa'da Aix-en Provence'da düzenlenen uluslararası "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi" kongresinin bildirileri yayınlandı. 149 katılımcıdan 19'u Türk olmak üzere 8'inin bildirileri bu ciltte yeralıyor.

Robert Mantran sunuş yazısında, ilki 1977'de Ankara'da yapılan toplantıyı "olay, diplomasi ve askeri verileri dayalı anlayıştan sıyrılmanın hareket noktası" sayıyor ve 'o dönemden sonra sosyal ve ekonomik alanda yapılan araştırmaların mukayese kabul etmez ağırlık ve önemini' vurguluyor. Annalas Okulu ile bu alana çok öncesinden son derece sistemli giren Fransızlar ve diğer batılıların çabasına Türk ve doğulu tarihçilerin de katılmasıyla, bu bilim dalında bir temel değişme kökleşmiş bulunuyor. Mantran, kongreye sunulan bildirilerden hareket ederek bunu şöyle anlatmış:

"Nüfus, vergi, günlük yaşam, aile içi yaşam, sosyal durum, dinler ve mezhepler arası ilişkiler, gayri müslimlerin toplum ve ekonomideki yeri, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar değişim, eyaletlerin özellikleri, sorunları ve kendi aralarındaki ilişkiler, iç ve dış ticaret ile Avrupa kapitalizminin etkisi artık eskisi gibi sadece batı gözüyle değil, Osmanlı bakış açısından ele alınıyor. Son zamanlarda 1878-1920 dönemi üzerinde yapılan araştırmalar yepyeni bir Osmanlı Devleti tablosu ve evrimini sunmaktadır. Bu da cumhuriyetin kuruluş dönemiyle bağlantıyı kolaylaştırıyor"

Histoire Economique et Sociale De l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)

Daniel Panzac'ın sorumluluğunda

Collection Turcici: Vol. VIII
Peeteres, Paris 1995

Bu kısa ifadesinde ünlü profesör, osmanlı Devleti'nin külleri üzerinde kurulan devletlerin yönetici ve düşünür kadrolarının kaçınılmaz olarak başvurdukları 'içe kapanıklığın' eleştirisini yapıyor. Sadece olaylara, siyasete ve askeri eylemlere dayanan tarih doğal olarak var olan 'bir büyük bütün'ün sağladığı sosyal ve ekonomik koşulların dışlanması zorunluğunu yaratıyordu. Bunların olumsuzları kadar olumlu olanları da red edilince doğal olarak Osmanlı mirasını paylaşanların her birinde bizimkine benzer 'Resmi Tarih'ler belirmişti. Sadece kendi haklılığını ispata çabalayan, bugününün sorunlarına ışık tutmaya çalışmayan bir davranış. Yeni yaklaşım ise bakış açısına büyük bir zenginlik getiriyor. Kongrenin sonuç değerlendirmesinde Gillas Veinstein bunu özetle şöyle anlatıyor:

'1977 kongresi bir dönüm noktası olmuştur. O yıl, 1071-1920 dönemi ele alınmıştı ve 16 yüzyıl ağırlıklıydı. 1992'de ise Osmanlı öncesi bırakıldı, 16. yüzyılın ağırlığından çıkıldı ve Türkiye incelemeleri 1960'a kadar uzatıldı. Kaynaklarda büyük bir çeşitlilik sağlandı: Mezar taşlarından ahkâm defterlerine, kadı sicillerine, şeyhülislâmlığın arşivlerine kadar. Konu olarak da ziraata, zenaatlere, ticarete, ücretlere, vergilere ve para sorunlarına

yoğunlaşma artıyor. Buna Osmanlı arşivlerinin yavaş yavaş açılmasının etkisi de önemli.

Dikkati çeken en çok sosyal araştırmalardaki artıştır. Demografik çalışmalar artık sayı aşamasını aştı, batı tarihçiliğindeki gibi aile, evlenme, çok evlilik, boşanma, ölüm konularına yöneliyor. Ölüm kayıtlarının günlük yaşamın antropolojisi üzerine tuttuğu ışıklar henüz yeterli olmasa da, servet düzeyi ve sosyal kategorilerin ayırımı konusunda ilerleme farkediliyor. Bu aynı kaynak, mesken, yerleşim ve kent mekanının yapısı üzerindeki tarih araştırmalarını geliştiriyor. Esasen kent tarihçiliği merkez eyaletleri kadar Arap eyaletlerinde de artık tamamen yenileniyor.

1977 ile karşılaştırıldığında sosyo-kültürel gerçeklerden doğan durumlara dikkat çok belirgin: eğitim konuları ve tarikatlara yöneliş hayli arttı. 1992 toplantısı Osmanlı tarihçiliğinin son zamanlarda ekonomikten çok sosyale yönelişini, nicelikten çok niteliğe gidişin bir kanıtı. Bu eğilim bize, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi tarihinin alanındaki boşlukların önemi olduğunu unutturmamalıdır.

Bildirilerin hepsinin ilginç olduğunu kabul etmekle birlikte biz özellikle Osmanlı Tarih Kaynakları bölümünde verilen bilgilerin araştırmalara ufuk açmak bakımından önemini vurgulamak istiyoruz. Mısır'daki Osmanlı Şer'iyye mahkemeleri kayıtlarının, Lübnan'daki Tapu Defterlerinin, Cezayir'deki Vakıf Arşivleri'nden nasıl yararlanılacağı hakkındaki bilgiler kadar İstanbul Müftülüğü Arşivi de yeni olanaklar gösteriyor. Bunların yanısıra Paris Ulusal Kitaplığı'ndaki el yazmaları ve Alman Askeri Arşivi'nin önemi de araştırmacılar için yol gösterici. Bunlara ek olarak, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nce bu yıl düzenlenen seminerde İlber Ortaylı'nın 'Rus Arşivleri'nin Osmanlı tarihi açısından önemi' konusunda verdiği bilgileri de burada anımsatmak istiyoruz. Bunların her birinden iyice yararlanılmasının, günümüzdeki görüşlere hayli rötuşlar getireceği yadsınamaz. Esasen kitaptaki bildirilerde düzeltmeler getirecek bilgiler içeriyor.

Yayını yöneten Daniel Panzac'ın bildirdiğine göre kongreye toplam 149 araştırmacı katılmıştır. Fransa konuya özel ilgisini göstermek istercesine 39 kişiyle katılmış. Türkiye'den 35, ABD'den 18, Almanya'dan 9 katılım var. Dikkatimizi çeken Arap ülkelerinden (Cezayir, Mısır, Suriye, Fas, Tunus) 12 katılıma karşılık, İsrail'den 10 katılım bulunması. Balkanlardan ise (Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Arnavutluk) 10 kişi gelmiş. Anlaşılıyor ki Osmanlı'nın mirasçıları hâlâ birbirlerini anlamak için batılıların tanıklığına bağımlı kalıyorlar.

Kaynak Kitap Bu mu?

RIFAT N. BALİ

1980 sonrası Türkiye'sinde biraz "kaybolan değerler" ve biraz da "mozayik" söylemi içinde gündeme gelen genelde azınlık ve özelde Yahudiler genellikle pek araştırma konusu olmamışlardır.

Bu tür boş bir bilgi ortamında bir takım "araştırmacı" sıfatını taşıyan yazarlar azınlıklar ile ilgili araştırmalar yapmaya yeltenmişler ancak bunu yaparken de faydadan çok zarar yaratmışlardır, zira nesnel ve yansız bilginin yok sayılabileceği bir ortamda bu tür "araştırmacılar" doğruluk dereceleri belirsiz bir yığın bilgiyi ardı ardına sıralayıp "araştırma" diye okurun önüne sunmuşlardır.

Bu tür kitapların mümtaz bir örneği Betül Gedik'in *Eski İstanbul Hayatı ve İstanbul Yahudileri* kitabıdır. Yazar önsözünde kitabını "konuya ilgi duyanlara belli ölçüde yardımcı olmayı amaçlayan bir kaynak olarak alınması gerektiğini" belirtmektedir. Bu da olayın vehametini arttırmaktadır, zira bir dizi hatalarla yayımlanmış ve "araştırma" kitabı olma iddiasında olan bu kitabı kaynak olarak kabul edip yararlanılacaksa, yanlışlar katlanarak sürüp gidecektir demektir.

Bir kere münhasıran İstanbul Yahudiler'ne ait bir inceleme olma iddiasında olan kitabın kapağı bir Selanik Yahudi kadın kartpostalı ile süslenmiştir. Doğaldır ki, okur bunu bilemeyecektir, zira kitabın künyesinde kapak fotoğrafı hakkında hiç bir bilgi verilmemiştir, fotoğrafı İstanbul Yahudi kadını olarak kabul edecektir. Kitabın dipnotlarının künyeleri ya yanlış (örneğin Siren Bora yerine Sinem Bora) belirtilmiş, ya da atıfda bulunulan kaynağın sayfa numaraları belirtilmemiştir. Fatih dönemi ile ilgili kaynak gösterilen L.P. Dabbağyan'ın kitabı tarih araştırmasından ziyade Yahudileri kötülemeyi amaçlayan bir kitap olup yazarın geçmiş yazıları (örneğin *Orta Doğu* gazetesinde yayımlananlar) aynı amaca hizmet eden yazılardır. Kitap baştan başa dizgi hataları ile doludur. Kamondo bazen Kamondo, bazen Kamando (sh. 62), bazen de Komando diye yazılabilmektedir (sh. 55).

Bu kitabın bir misyonu da Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler arasında siyonizmin mevcut olmadığını kanıtlamaktır. Siyonizmin bir "melanet" akım olarak algılandığı Türkiye'de bu misyonun Türkiye Yahudileri için "mantıki" olduğu iddia edilebilir ancak Türkiye'de Siyonizmin mevcut olmadığı iddiası da ilmi mesnetlere dayanmaz. Kitabın diğer bir misyonu da Yahudilerin Türki-

ye'de sadakatlarını kanıtlamaktır. Bu da Yahudiliğini neredeyse gereksiz bir takı gibi gören Tekinalp'in Türkçülüğü ve Galanti'nin ulusçuluğu vurgulanarak yapılır. Bu yapılırken Bodrumlu Avram Galanti, Milaslı Galanti olur (sh. 86). Herhalde yazar Milaslı Gad Franko ile Bodrumlu Avram Galanti'den Milaslı Galanti'yi üretmiştir!

Betil Gedik

Eski İstanbul Hayatı ve İstanbul Yahudileri

Pera Orient Yayınları, İstanbul 1996, 160 sh.

Kitabın sonunda yer alan sözlüğün ne amaca hizmet ettiği belli değildir. Herhalde hizmet ettiği amaç yanlış ve/veya eksik bilgi vermektir zira çoğu bilgiler yanlış veya eksiktir. Örneğin Alliance İsraelite Universelle kurumu yanlış izah edilmiş, herhengi bir Türkçe/Osmanlıca sözlükte bulunabilecek olan, berat, arşın cevaz, ferman, tedricen, tuğra gibi sözcüklerin anlamları belirtilmiş, Goldschmidt Okulu'nun Aşkenaz Cemaati'nin okulu olduğu belirtileceğine "önemli bir cemaat merkezi" olarak tanıtılmış, "Hanuka" bayramı "Hanuku" bayramı olmuş, Ester Kira'nın soyadı olan Kira bir sözcük haline gelmiş (!) ve buradan yola çıkılarak tamamen uydurma bir anlam türetilmiştir!

Kitabın kaynakçası gülünç ve/veya hazin bir manzara arz etmektedir. Hahamhane nizamnamesi, "Hamamhane" nizamnamesi olmuştur! Tekinalp kitabının yazarının adı olan Jacob M. Landau'nun adının konulmasına gerek görülmemiştir. Kitabın içinde herhangi bir atıfta bulunulmadığı halde tescilli bir antisemit ve de Nazi Partisi kuramcılarından olan Theodor Fritsch'in kitabı kaynak olarak gösterilmiştir. Kitapta dönmeler ile ilgili herhangibi atıf olmamasına rağmen, dönmelerle ilgili olarak Abdurrahman Küçük ve bir Arap kaynağı kaynakçada yer almıştır, buna benzer şekilde yararlanılmadığı halde bir dizi yayın kaynakçayı süslemiş, ve bu şekilde yazarın etraflı bir araştırma yaptığı izlenimi verilmek istenmiştir. Gad Nassi'ye ait ve Avram Galanti'yi inceleyen bir makaleden yapılan bir alıntı traji-komik bir şekilde "Avram Galanti'nin *Tiryaki* dergisinde yayımlanan yazılarında" şeklinde Galanti'ye ait bir yazı olarak sunulmuştur! Ayrıca *Turkismus und Panturkismus* kitabının da Tekinalp'e ait olduğu belirtilmemiştir.

Kitabın sonunda yer alan ve "Bu belgeler Ergun Hiçyılmaz Kolleksiyonu'ndan derlenmiştir" cümlesi ile sunulan "belgeler" arasında bulunan ve sh. 148 ve 149'da yer alan Yahudi tipleri ayrı bir gülünçlük örneğidir. Kitabın bir özetinin *Yeni Yüzyıl* gazetesinde yazı dizisi olarak verildiği tarihte bu tiplerin alındığı kaynak "Nicholas de Lange'ın çizimiyle Yahudiler Dünyası (İletişim Yayınları)" olarak belirtilmiştir. Burada da bir hata vardır, zira Nicholas de Lange gravürleri yapmamıştır, sadece *Yahudi Dünyası* kitabının yazarıdır. Daha sonra kitapta bu gravürlerin alındığı kaynağın belirtilmesi zül addedilmiş, gravürler "Ergun Hiçyılmaz kolleksiyonuna ait belgeler" olarak sunulmuşlardır. Dahası "yazar" Betül Gedik ve hamisi Ergun Hiçyılmaz, Nicholas de Lange'ın özgün eserine zahmet edip baksalardı, kitabın sh. 149'da yer alan "İstanbul'da Musevi cemaatinden bir karı-koca" diye tasvir edilen gravürün Kudüs'lü bir çifti, ve "Selanikli bir Yahudi Kumaş Tüccarı" olarak sunulan gravürün de Fas'lı bir Yahudiyi tasvir ettiğini görebilirlerdi. "Belgeler"in 153. sahifesinde yer alan Bostancıbaşı Sicil Kaydı ters basılmış, daha da önemlisi Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı'nın *İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1992) yayınından alındığı belirtilmemiş ve "Ergun Hiçyılmaz koleksiyonu" diye sunulmasında beis görülmemiştir.

Tüm bu yanlışlıkları ve gariplikleri içeren bir kitabın "araştırma" ve "kaynak" olabilme iddiasında bulunabilmesi hem gülünç hem de hazindir. Bu tür bir eserin Türkiye Yahudileri tarihine hiçbir katkısı olamayacağı gibi aksine bu düzeyde yanlış bilgileri ihtiva etmesi açısından da çok zararı olduğu ve okura karşı da mümtaz bir saygısızlık örneği olduğu rahatça söylenebilir.

Abdullah Biraderler'in çekmiş olduğu bir fotoğrafta İstanbul'lu Yahudiler. (1880)

Yazdan Kalan, Güzle Gelen Kitap Müzayedeleri

Eskiden, daha doğrusu 80'li yılların sonlarında kitap müzaydeleri, kitapseverlerin merakla beklediği etkinliklerdi. Yılda bir ya da iki müzayede yapılır, kitap meraklıları salonu doldurur ve hep birlikte (alan, satan ve sunan) coşku dolu saatler yaşanırdı. 90'larda kitap müzayedeleri hızla yayılmaya başladı. Son iki yılda ise alabildiğine sıklaştı, her kuruluş yılda birkaç müzayede düzenliyor. Ankara ve İzmir'de de bu işe soyunanlar olduğunu, daha önce yazdığım yazılarda duyurmuştum, duyurmaya devam edeceğim.

İstanbul'da kitap müzayede mevsimi erken başladı, hatta hiç bitmedi. Aslında Ekim-Kasım aylarında başlaması beklenilen müzayedeler yazdan hissettirdi varlığını. Kadıköy'de etkinlik gösteren Sahaf Café* Kültür Merkezi , müzayede mevsimini bunaltıcı sıcaklara karşın Ağustosta başlatmıştı bile. Kadıköy sahaflarının ustası Sami Önal yönetiyor bu müzayedeleri. Geçtiğimiz dönem, yaygınlaştırılmayan listeleriyle esnaf içi ya da dar bir alıcı çevresi etkinliği gibi görünen ve zaman zaman haftalık, onbeş günlük, aylık tekrarlarla gerçekleştirilen müzayedeler bu kez önceden hazırlanmış ve ilgililere zamanında ulaştırılmış kataloglarla sürdürülüyor. Ağustos ve Ekimde iki, Eylülde bir olmak üzere üç ayda beş müzayede düzenleyen, her katı ayrı bir etkinliğe ve hizmete ayrılmış rahat bir mekâna sahip olan bu kuruluşun sinema, müzik, edebiyat ve sahne sanatlarıyla ilgili, genç yeteneklere yönelik özel etkinlikleri de var. Akmar Pasajı'nda yıllardan beri sahaflık yapan Ahmet Şenel'in bu gayreti alkışlanmaya değer.

Yöneten: Sami Önal

Sahaf Café Kültür Merkezi
Güz Müzayedesi I Kataloğu

Dumlupınar Sok. No: 12. Kadıköy Sular İdaresi Gima Karşısı
22 Eylül 1996 Saat: 14.30

Sahaf Café Kültür Merkezi'nin Ağustosta düzenlediği müzayedelerden ilkine ilişkin listeyi ve satış fiyatlarını elde edemedim. Ancak 25 Ağustos 1996 Pazar günü kendi yerlerinde gerçekleştirilen "Yaz Müzayedesi II"nin kataloğu var elimde. Bu müzayedede 250 sıra sayısı altında çoğunluğu kitap olan 300'den fazla obje satışa sunuldu. Bunlardan Mustafa Namık Çangı'nın 3 ciltlik *Büyük Felsefe Lugatı* (İst.,1954) 6 miyona; Kâmil Kepeci'nin *Tarih Lugatı* (İst., 1952) 1 milyona; Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Tekke Şiiri Antolojisi* (Ankara,1958) 2 milyona; "Hazreti Ali'nin Cenkleri" başlığı altında (günümüzde artık basılmayan) 15 adet yeni harfli halk kitabı 2 milyon 300 bine; "Fenerci Mehmed Albümü" diye de bilinen "Osmanlı Kıyafetleri" 6 milyon 200 bine; Ahmed Refik'in *Eski İstanbul* (İst., 1931) kitabıyla birlikte ciltlenmiş olarak Halil Ethem'in *Camilerimiz* (İst., 1933), *Topkapı Sarayı* (İst. 1931), Yedikule Hisarı (İst., 1932) kitapları 2,5 milyona; Charles Texier'nin Ali Said çevirisiyle 3 ciltlik *Küçük Asya* (İst, 1923-1924) adlı incelemesi 6 milyona alıcı bulurken "El yapımı üç pafta harita" (Orta Anadolu, Marmara ve Ege) 14 milyona; Nazım Hikmet'in bir mektubu 18 milyona; Mehmet Âkif'in bir mektubu ise 6 milyona satıldı.

22 Eylül 1996 Pazar günü gerçekleştirilen "Güz Müzayedesi I", Sahaf Café Kültür Merkezi'nin 20. müzayedesi olarak sunuldu. Katalogda 200 sıra sayısı altında yer alan 250 kadar obje bulunuyordu. Bunlardan Melek Celal'in *Reisülhattatin Kâmil Akdik* (İst., 1938) adlı eseri 2 milyon 600 bine; İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Hattatlar*'ı (İst., 1955) 6 milyona; Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın "Sevgili Oğlum Naci!" hitabıyla başlayan bir mektubu 2 milyona; Sadri Aran'ın *Evedik Köyü* (Ankara, 1938) adlı incelemesi 700 bine; S. Pertev Boyar'ın *Türk Ressamları* (Ankara, 1948) kitabı 2,5 milyona; Reşat Ekrem Koçu'nun *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara, 1967) adlı kaynak eseri 3,5 milyona; Şahabettin Uzluk'un *Mevlevilikte Resim, Resimde Mevlevilik* (Ankara, 1957) adlı aranan kitabı 8 milyona; *Genç Düşünceler* adlı 4 sayılık, az rastlanılan bir dergi takımı 4,5 milyona; 88 sayılık *Resimli Mecmua* (1925-1929) dergisinin koleksiyonu 25 milyona; Sedat Simavi'nin *Yeni Zenginler*** (İst.,) ve *Harp Fakirleri*

* Bu sözcüğün bu yazımla kullanılmış olmasına, aslında kendisine de karşı olmakla birlikte, şiddetle itiraz ediyorum. Kuyumcuların, yol üstü tıkınmacılarının, büyük lokantaların, alışveriş merkezlerinin ve daha bircok yerin adı değişiyor ve böyle yabancı sözcüklerle tanıtılıyor; hem de geldikleri dildeki yazımlarıyla. Biz bunlara alışamamışken yenileri çıkıp geliyor ve hızla çoğalıyor. Halımız, dilimizin hali ne olacak?

** Bu albümün çevrimyazılı tıpkıbasımı Tarih ve Toplum'un 154. sayısında (Ekim 1996) ek olarak verilmiştir.

(İst.,ty.) adlı karikatür albümleri 5,5 milyona alıcı buldu.

"Güz Müzayedesi II" başlığını taşıyan katalogdaki 170 obje, 6 Ekim 1996 Pazar günü satışa sunuldu. Bunlardan Şair Eşref'in *Şah ve Padişah* (Rusçuk, 1908) adlı eseri 1 milyon 200 bine; Cemal Bardakçı'nın *Kızılbaşlık Nedir?* (1945) adlı kitabı 700 bine; Halim Baki Kunter'in *Kırkbudak. Hacı Bektaş İncelemelerine Giriş* (Ankara, 1951) adlı incelemesi 800 bine; Mehmed Kâmil Efendi'nin Türkçe'de matbu ilk yemek kitabı olan *Melceü't-Tabbâhîn* (İst., 1260) adlı taşbaskısı eseri 2,5 milyona; Muallim Cevdet [İnançalp] imzalı *Usûl-i İnşa ve Muhabere* (İst., 1341) adlı eser 800 bine; Ufuk Şehri imzalı *Doğulu Aşiretlerimiz ve Menşei* başlıklı inceleme 400 bin; Yusuf Durul'un *Baraj Gölü ve Çevresi Dokuma Sanatları* (Ankara,1969) adlı eseri 750 bine; Ali Rıza Efendi'nin *Fenn-i Makine* ve Mehmed Tevfik'in *Târîh-i Osmânî* (Bursa) adlı kitapları 1 milyon 250 bine; Türk-Alman ilişkileri üzerine kaleme alınmış ve dilimize Birinci Dünya Savaşı sırasında çevrilip basılmış olan *Almanya ve İslâm* (İst., 1915), *Hatt-ı Saltanat. Bağdad Demir Yolu* (İst.,1915) ve *Balkan Harbi'nden Sonra Şark'ta Almanya* (İst.,1915) adlı eserler 2 milyona; Mehmed Rauf'un *Son Yıldız* (İst., 1927) adlı romanı 1,5 milyona; Tahsin Özgüç'ün *Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri* (Ankara, 1948) adlı eski dönemlere ilişkin olup arkeolojik incelemelere dayanılarak kaleme alınmış eseri 1,5 milyona; Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmış olan *Dersim İsyanları* (İst., 1937) adlı eser 1 milyona alıcı buldu.

Yöneten: Sami Önal

Sahaf Café Kültür Merkezi

Güz Müzayedesi II Kataloğu

Dumlupınar Sok. No: 12, Kadıköy Sular İdaresi Gima Karşısı
22 Eylül 1996 Saat: 14.30

Sahaf Café Kültür Merkezi'nin, bu yazının yazıldığı güne kadar yaptığı ve benim dokümanlarına ulaşabildiğim müzayedeleri bu kadar. Alım gücü sınırlı kitap dostlarına, kitabı saklamak kadar okuma hevesini de taşıyanlara yönelik bu müzayedelerde gördüğüm olumlu gelişmelerden biri de büyük bir kütüphane kurmakta olan Eyüp Belediyesi'nin alıcı olarak hazır bulunması ve çok sayıda kitap satın almasıdır.

Librairie de Pera'nın 29 Eylül 1996 Pazar günü Pera Palas'ta gerçekleştirdiği XX. Antika Kitap Müzayedesi, 158 sıra numarası altında yaklaşık 200 objeden oluşan ve antika değeri taşıyan çok ilginç eserlerin satışa sunulduğu gerçek bir kitap şöleni idi. 1493-1973 tarihleri arasında basılmış, yapılmış ya da yazılmış olan bu objeler, meraklıların dünya ve Türkiye tarihinin pek çok nadir eserini görüp tanımalarına, bilgi sahibi olmalarına yardımcı olduğundan bu müzayede bir kültür hareketi olarak da yorumlanabilir. Çünkü bunların çoğu kütüphanelerde bile kolaylıkla görülemeyecek eserlerdir. Librairie de Pera'nın bu müzayedesinde Türk yazarlarının imzalı kitaplarının her zamankinden biraz daha fazla ilgi gördüğü dikkati çekti.

Bayezit Sahaflar Çarşısı'nın kıdemli sahaflarından İbrahim Manav tarafından yönetilen müzayedede Atatürk'ün *Nutuk* (Ankara, 1927) adlı kitabının özel baskı nüshası 42 milyona; W. A. Duckett'in *La Turquie pittoresque histoire, Mœurs, Description* (Paris, 1855) adlı Osmanlı tarihinden ve Osmanlı toplum yapısından söz eden eseri 80 milyona; Enderunlu Vâsıf Osman'ın divanı (*Dîvân-ı Gülşen-efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*, İst., 1841) 17 milyona; Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ından *Yedinci Kitap. Gölgeler* (Kahire,1933) ve Necip Fâzıl Kısakürek'in *Örümcek Ağı* (İst., 1925) adlı imzalı kitapları 36 milyona; M. Ş. İpşiroğlu'nun *İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları* (İst., 1973) adlı incelemesi 10 milyona; Orhan Veli Kanık'ın *Garip* (İst.,1945) ve Kemal Tahir'in *Göl İnsanları* (İst., 1958) adlı imzalı kitapları 46 milyona; sonradan tahta geçecek olan II. Abdülhamid, Mehmed Reşad ve V. Murad'ın şehzade iken birlikte çektirdikleri Phébus atölyesinde basılmış bir fotoğraf 40 milyona; Alexandre Raymond'un *L'art Islamique en Orient - II Partie* (Prag - İstanbul, 194) adlı nadir albümü 130 milyona; Paul Rycaut'nun *The history of Turks* (Londra, 1700) adlı Osmanlı tarihine ilişkin çok nadir eseri 110 milyona; Hartmann Schedel'in 15. yüzyıldan kalma "İstanbul Gravür/Harita-

Librairie de Péra

XX. Antika kitap Müzayedesi

29 EYLÜL 1996, Saat 14.00
Hotel Pera Palace

sı" (Nuremberg, 1493) 150 milyona; J. B. Tavernier'nin *Les six voyages de Jean - Baptist Tavernier...* (Paris, 1676 - 1677) adlı Türkiye, İran ve Hindistan seyahatlerini içeren eseri 205 milyona; A. Thalasso'nun F. Zonaro'nun resimleriyle süslenmiş *Déri Sé'adet, ou Stanmbul porte du bonheur. Scènes de la vie Turque* (Paris, 1908) adlı eseri 370 milyona alıcı buldu.

Kadıköy Nümismatik tarafından düzenlenen "Kitap, Kartpostal, Doküman, Obje Müzayedesi" 13 Ekim 1996 Pazar günü Nippon Hotel'de gerçekleştirildi. İzleyemediğim ve satış sonuçlarını elde edemediğim bu müzayede iki bölümden oluşuyordu. Her iki bölümde de ünlü aktör ve nümismat Behzat Butak'ın koleksiyonundan ve arşivinden çıkma parçalar büyük çoğunluğu oluşturuyordu. "Obje" başlığı altında 800 sıra sayısı almış 1000'in üzerinde değişik türden eşya ve belgenin yer aldığı birinci bölüm ilgi alanımın dışında olduğu için kısaca sözünü etmekle yetiniyorum. İkinci bölümde ise 300'ü katalogda, 100 kadarı ek listelerde sıra sayısı almış olmak üzere 500 kadar kitap satışa sunuldu. Katalog, ancak kitabı yakından tanıyanın yararlanabileceği, tanımayanın görmeden karar veremeyeceği bir yöntemle (!) hazırlanmıştı. İlginç olabilecek bazı kitaplardan ve hiç olmazsa açış fiyatlarından, söz etmek istiyordum. Fakat tanıtmak istediğim kitapları görüp künye saptama çalışması yapmak için zamanım olmadığından herhangi bir bilgi aktaramıyor, ancak böyle bir müzayedenin yapılmış olduğunu meraklılara haber veriyorum.

Kadıköy Nümismatik
Kitap, Kartpostal, Döküman, Obje Müzayedesi

Nippon Hotel, Shogun's Salonu
asma kat, 13 Ekim 1996,
Saat 10.30

Bir başka "Kitap Müzayedesi" de bu yazı yayımlandığı sırada yapılmış olacak. Tüyap'ın 15. Kitap Fuarı münasebetiyle sergi sarayının A Salonu'nda 3 Kasım 1996 Pazar günü saat 11.00 - 14.00 arasında gerçekleştirilecek olan müzayedeyi Gündağ Kayaoğlu yönetecek. 220 sıra sayısı altında 300'e yakın kitabın satışa sunulacağı müzayedenin kataloğundan ilginç bulduğum bazı parçaları ve açış fiyatlarını veriyorum: F. Johnson'ın *A. Dictionary Persian, Arabic and English* (Londra, 1852) adlı sözlüğü 24 milyon; İsmail Habib Sevük'ün Adana'da Maarif Emini iken yayımladığı 40 sayılık *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası'nın (Çukurova'da Memleket ve Memleket Çukurova'da)* ilk 39 sayısı 3 milyon; M. Ph. *Le Bas'nın Asie Mineur...* (Paris, 1878) adlı eseri 9,5 milyon; Dahiliye Nezareti'nce yayımlanan ve "Vilâyât, liva, kaza ve nahiyelerin hurûf-ı hecâ üzerine esâmisi"nin yer aldığı *Teşkilât-ı Hazıra-i Mülkiyeyi Hâvî Cedvel* (İst., 1915) 2 milyon; Cemal Nadir ve Naci Kasım'ın hazırladıkları *Ordumuzun Zafer Kitabeleri* (İst., 1925) adlı kitabın aynı yılda yapılmış iki ayrı baskısı teker teker 1 milyon 700 bin; Alexander Handjeri'nin *Dictionnaire Française - Arabe - Persan et Turc* (Moskova, 1840-1841) adlı üç ciltlik sözlüğü 46 milyon; Alpay Kabacalı'nın 1987-1995 yılları arasında Tüyap Kitap Fuarı münasebetiyle hazırladığı Fazıl Hüsnü Dağlarca, Nadir Nadi, Turhan Selçuk, Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Rıfat Ilgaz, Adalet Ağaoğlu ve İlhan Selçuk'la ilgili 9 kitabı*** 2,5 milyon; *İlmiye Salnâmesi* (İst., 1910) 3 milyon; "Şûra Risâlesi" olarak adlandırılan ve bugüne kadar tek nüshasının görüldüğü iddia edilen 35 sayfalık taşbasması risale**** (İst., 1830'lar) 18 milyon; Abdülhalim Galib Paşa'nın *Mutayebât-ı Türkiyye*'si ve bi kitaptan yapılmış seçmelerden oluşan yeni harfli *Mutayebât-ı Türkiyye* (İst., 1943) 1 milyon 800 bin; Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın *Riyâzü'l-Muhtar Mir'âtü'l-Mikat ve'l-Edvâr* (Bulak,1885) adlı eseri ve "Zeyl"i (Bulak 1886) 12,5 milyon. Bu müzayedede ayrıca bazı eski ve yeni dergi koleksiyonları ile Nazım Hikmet'in ilk baskı kitapları da bulunuyor. Pazar ola...

Yöneten: Gündağ Kayaoğlu

Kitap Müzayedesi
Türkçe Eski ve Yeni Harfli, Yabancı Dillerde Nadir Kitaplar

3 Kasım 1996, Saat 11.00
Tüyap 15. Kitap Fuarı A Salonu

*** Her halde fuarın bu yılki "Onur Yazarı" Peride Celal için çıkarılacak kitap da bu listeye eklenecek ve böylece alıcının eksiksiz bir set sahibi olması sağlanacaktır.

**** Katalogda bazı kitaplardan iç kapaklar ya da örnek resimler basılığı görülüyor. Bu nadir risaleden de bir iki sayfa basılabilseydi satın alamayacaklar için somut bir belge verilmiş olurdu.